

**INTERNACIONALNI
UNIVERZITET**
Brčko distrikt BiH

GODINA XIII, BROJ **24** JUN 2024.

NIR

ČASOPIS ZA NAUKU, ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ

24
NIR

ISSN 2233-1603 (print)
eISSN 2831-1280 (online)
DOI: 10.59417/issn.2831-1280

<http://nir-casopis.org/index.php/nir>

Internacionalni univerzitet
Brčko distrikt BiH

NIR

Časopis za nauku–istraživanje–razvoj

godina XIII, broj 24

Brčko, jun 2024.

SADRŽAJ

<i>Esma Hasanbašić, Amira Huseinbašić</i> PROSJAČENJE, SKITNJA I DRUGI VIDOVI RADNE EKSPOLATACIJE DJECE	7
<i>Esad Čović</i> KLASIČNE I SAVREMENE METODE RUKOVOĐENJA U PREDUZEĆU.	13
<i>Nezir Krčalo, Adnan Džafić</i> FILOZOFIJA ODGOJA MALOLJETNIKA	21
<i>Siniša Franjić</i> INFORMATIČKA TEHNOLOGIJA I KRIMINAL	32
<i>Kajtažović Ibrahim, Esad Čović</i> ZNAČAJ I VAŽNOST PLANIRANJA I REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA	40
<i>Behrudin Mehmedović</i> ZNAČAJ IZRADE I ZAŠTITE METALNIH KONSTRUKCIJA.	49
<i>Marijan Mijatović, Marko Mijatović</i> SIGURNOST RAČUNALNIH MREŽA.	58
<i>Aida Kasumović, Belma Beganović, Amra Delić</i> ULOGA PORODICE KAO FAKTOR ZAŠTITE I RIZIKA U POJAVI MALOLJETNIČKE DELINKVENCije	68
<i>Јована Копанђа</i> ОРГАНИЗАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНУ НЕЧИСТА КРВ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА – РАСПОРЕД РЕЧЕНИЧНИХ КОНСТИТУЕНТА И ЕЛИПСА.	82
<i>Мона Цветковић, Marko Mijatović</i> РАЗВОЈ ЧИТАЛАЧКИХ ПОТРЕБА УЧЕНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА У DIGITALНОМ SVETU	96

CONTENTS

<i>Esma Hasanbašić, Amira Huseinbašić</i> BEGGING, WANDERING AND OTHER TYPES OF CHILD LABOR EXPLOITATION7
<i>Esad Čović</i> CLASSIC AND MODERN MANAGEMENT METHODS IN THE COMPANY	13
<i>Nezir Krčalo, Adnan Džafić</i> PHILOSOPHY OF JUVENILE EDUCATION	21
<i>Siniša Franjić</i> INFORMATION TECHNOLOGY AND CRIME	32
<i>Kajtažović Ibrahim, Esad Čović</i> THE SIGNIFICANCE AND IMPORTANCE OF HUMAN RESOURCES PLANNING AND RECRUITMENT	40
<i>Behrudin Mehmedović</i> THE IMPORTANCE OF CREATION AND PROTECTION OF METAL STRUCTURES	49
<i>Marijan Mijatović, Marko Mijatović</i> COMPUTER NETWORK SECURITY	58
<i>Aida Kasumović, Belma Beganović, Amra Delić</i> THE ROLE OF THE FAMILY AS A FACTOR OF PROTECTION AND RISK IN THE EMERGENCE OF JUVENILE DELINQUENCY	68
<i>Јована Копанџа</i> ОРГАНИЗАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНУ НЕЧИСТА КРВ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА – РАСПОРЕД РЕЧЕНИЧНИХ КОНСТИТУЕНАТА И ЕЛИПСА	82
<i>Мона Цветковић, Marko Mijatović</i> РАЗВОЈ ЧИТАЛАЧКИХ ПОТРЕБА УЧЕНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА У DIGITALNOM SVETU	96

STUDIJE I ČLANCI

PROSJAČENJE, SKITNJA I DRUGI VIDOVI RADNE EKSPOLATACIJE DJECE

Doc. dr. Esma Hasanbašić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt
esma.hasanbasic@hotmail.com

Stručan rad
UDK 314/316:316.6(497.6)
<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.7>

Amira Huseinbašić
Centar za socijalni rad Gradačac
amirah83@hotmail.com

Sažetak

U suvremenom svijetu koji iz dana u dan ide naprijed u vidu tehnologije i ostalih materijalnih sredstava koji odišu bogatstvom, sve je više izraženo siromaštvo i težak život posebno djece i njihovih porodica. Teške životne okolnosti te oskudica materijalnih i novčanih sredstava tjera pojedinca da kroz aktivnost prosjačenja pokuša preživjeti još jedan dan sumornog života. Mnogoj djeci koja su uključena u čin prosjačenja ulica je dom, podnožja mostova, kolodvori predstavljaju im prenočište. Takva djeca najčešće nemaju odraslog odgovornog skrbnika već su sama prepuštena sebi. Nasuprot njih s obzirom na izloženost djece životu ulice te njihovu uključenost u prosjačenje su i djeca koja imaju dom i zajednicu kojoj se vraćaju nakon dovoljno prikupljenog novca tog dana.

Cilj rada je ukazati da se djeca koja odrastaju i žive na ulici susreću se s brojnim problemima i opasnostima. Izložena su rizicima, a njihova prava koja im pripadaju, odnosno koja bi im trebala pripadati značajno su ugrožena.

Ključne riječi: siromaštvo, prosjačenje, skitnja, eksploatacija djece.

UVOD

Pojava prosjačenja, skitnje i radne eksploatacije na području BIH predstavlja veliki i društveni problem i kao takav zahtjeva maksimalnu uključenost svih vladinih i nevladinih institucija i organizacija. S obzirom na podatke o stanju i obilježima pojave prosjačenja, može se zaključiti da su najčešće žrtve djece različite životne dobi, dok su najčešći kreatori i organizatori eksploatacije odrasla lica. Prosjačenje je u stvari prikrivena radna eksploatacija djece koja za posljedicu ima izrabljivanje djece u svrhu pribavljanja materijalne koristi odraslim licima koja navode djecu na ovakav vid ponašanja.

Siromaštvo i nepovoljni životni uvjeti potiču dijete na uključivanje u aktivnost prosjačenja koja prekida njihovu mogućnost za kvalitetnim odrastanjem i djetinjstvom. Djeca koja sudjeluju u prosjačenju mogu biti subjekti tog čina te pritom sami snose odgovornost za svoja djelovanja. Nasuprot njih su djeca koja su izmanipulirana od strane odraslih te predstavljaju objekte u prosjačenju.

Socijalna okolina na ovaj čin reagira individualno, ali imajući na umu kako je izloženost djece prosjačenju čista manipulacija te organizirano prosjačenje od strane odraslih, za rješenje ovog problema daje se uputa kako će davanje novca djeci na ulici samo potaknuti njihov život ulice i zadržati ih u prisilnom radu i začaranom krugu eksploatacije. Zbog toga najbolji način kako pomoći djeci je prijava nadležnim o njihovoj aktivnosti te pomoć organizacijama koje se bave za zaštitu djece.

1. POJAM PROSJAČENJA

Pojam prosjačenja podrazumijeva radnju pojedinca kojom traži novac ili hranu najčešće na javnim mjestima. Pojedinci koji prose pripadaju najranjivijim skupinama u društvu, zarobljeni u krugu siromaštva i lišeni slobode. Siromaštvo kao oskudica materijalnih i/ili novčanih sredstava, jedan je od ključnih razloga koji će pojedinca prisiliti na potrebu za prosjačenjem. Kao takvo, u društvu prosjačenje se smatra rizičnom i ponižavajućom aktivnosti. Sve veći broj djece koja žive u siromaštvu uključena su u aktivnost prosjačenja. Izloženost djece prosjačenju i uključenost u njega prekida njihovu potrebu za kvalitetnim djetinjstvom i odrastanjem. S tom aktivnosti njihovo djetinjstvo postaje djetinjstvo ulice, oni postaju prozvani djecom ulice, a njihove osnovne životne potrebe ostaju zanemarene.

Prema navedenim karakteristikama djecu koja život provode na ulici UNICEF je 1986. godine podijelio na djecu ulice i djecu na ulici (Vdović, 2008.) Djeca koja žive u teškim i neadekvatnim uvjetima ponekad se sama odlučuju na bijeg od kuće, udružuju se u skupine s drugom djecom koja dijele njihovu sudbinu. Na taj način smatraju se slobodnim, ali bijeg od jedne nevezanosti u pravilu znači ovisnost o drugoj (Devčić, 1996). Tim činom postaju djeca ulice, a osnovni izvor za preživljavanje je prosjačenje. Djeca koja djetinjstvo provode na ulici najčešće su izmanipulirana od strane odraslih te prisiljena na čin prosjačenja. U tom kontekstu dijete je prikazano kao objekt prosjačenja. Nasuprot njega je dijete koje je subjekt u činu prosjačenja, jer ono djeluje samostalno, ima svijest o činu i odgovara za svoje djelovanje (Devčić, 1996)

Dok s jedne strane promatramo prosjačenje kao čest oblik manipulacije odraslih nad djecom, pripadnici romskih nacionalnih manjima preuzeli su prosjačenje kao dio svoje romske kulture. Vrijednosni svijet i djelovanje pojedinca ovise o kulturi u kojoj odrasta, živi i djeluje (Čehok, 1996). U svijetu su prisutne mnoge kulture koje njeguju svoje običaje, norme i vrijednosti, stoga ne postoji univerzalan moral ili univerzalne norme prema kojima se djeluje. U tom slučaju pojam etičkoga relativizma opravdat će bilo koje običaje i načine ponašanja jer su dio kulture, ne uzimajući u obzir mogućnost nemoralnog odnošenja prema drugom u čuvanju i provođenju običaja (Žitinski, 2008).

Romsko opravdanje da je prosjačenje dio kulture, teško je prihvatiti, jer socijalna okolina prvenstveno teži zaštititi djece i njihovih prava te želi što uspješnije sankcionirati pojedince koji sebe i svoju djecu izlažu činu prosjačenja. Reakciju okoline na prosjačenje Romi doživljavaju kao napadom na vlastiti identitet, podrijetlo i kulturu.

2. SKITNJA I PROSJAČENJE

Skitnja predstavlja ozbiljan problem mladih i društveni problem u cjelini koji je u tijesnoj vezi sa kriminalitetom i drugim oblicima socijalne patologije. Društvo se u svim razvojnim fazama sreće sa ovim problemom, koji po svojoj prirodi ostaje isti. Analogno prostoru i vremenu u kome se pojavljuje, mijenjaju se samo oblici i forme ovog fenomena.

U sociološkom smislu skitnja i prosjačenje su posebne društvene pojave. U pitanju je negativna društvena pojava koja se manifestuje na osnovu ponašanja mladih osoba koje skitaju i prosjače. Riječ je o pojedincima koji su po pravilu odbačeni od mikrosredine, bez socijalnih veza, koji su napustili porodični dom i školu, nemaju sopstveni džeparac, žive od prosjačenja, krađa i drugih

antidruštvenih aktivnosti. Društvenom i kulturnom ambijentu u kome žive pripadaju isključivo po jeziku i rođenju.

Popratni fenomen skitnje je lutanje, mada ono i ne predstavlja njeno relevantno svojstvo. Ovo tim prije što skitnicam pripadaju i mnoge druge osobe koje često mjenjaju mjesto stanovanja i boravka. Tipičan primjer za to su savremeni nomadi – turisti. Sa druge strane, skitnice mogu imati ponekad i stalno mjesto stanovanja kao što je slučaj sa tzv. gradskom skitnjom.

Sa psihološkog aspekta skitnica je osoba bez volje i unutrašnje čvrstine, po strukturi devijantna ličnost sa jasno izraženim crtama neprilagođenosti društvenoj sredini.

Maloljetnim skitnicama je veoma blisko prosjačenje kao svojevrsan oblik izdržavanja. Po pravilu osobe koje prosjače se i regrutuju iz kategorije skitnica. Ova sličnost se manifestuje kako u asocijalnom karakteru ovog fenomena tako i etiološkom pogledu zbog ispoljavanja zajedničkih odlika. Osobe koje prosjače permanentno traže neka materijalna dobra, prije svega novac, bez uzvraćanja protivusluge svom darodavcu.

Skitnice i osobe koje prosjače predstavljaju ozbiljan socijalni problem, jer je njihovo ponašanje u osnovi asocijalno, a ponekad i antisocijalno.

3. DIJETE KAO SUBJEKT PROSJAČENJA

Čin prosjačenja kojem je subjekt dijete kao konkretna osoba posljedica je njegove slobode, ono točno zna zašto tako djeluje, ima svijest o tome, odlučuje i samostalno izvršava te je odgovorno za taj čin (Devčić, 1996, 108). Djeci ulice ono predstavlja osnovu većeg dijela dana jer novac ili hrana koju isprose označavaju njihovo preživljavanje. Mnoga djeca koja imaju obiteljski dom i nisu iskorištavana od odraslih za prosjačenje, sama se odlučuju na takav čin zbog oskudice i loših životnih uvjeta. Dijete kao moralni subjekt izvršava čin prosjačenja kao slobodno biće. Sam motiv, odnosno ono što ga potiče i pokreće na takvo djelovanje jest potreba za nečim što nema. Na primjer unutarnji osjećaj gladi, koji je prirodan i koji ne ovisi o nama, dijete odlučuje hoće li i kako će ga zadovoljiti.

Prema takvom načinu života, djeci je rješenje problema gladi prošenje novca ili konkretno hrane. Djeca koju vidimo na ulicama kao subjekt prosjačenja u velikom su broju slučajeva izmanipulirana od strane odraslih koji ih šalju na ulice s uvjerenjem da će društvo prije novac dati djeci iz suosjećanja nego odraslima. U ranjivim obiteljima neka djeca već od samog rođenja sudjeluju u prosjačenju pretvorena u glavni objekt toga čina.

4. DIJETE KAO OBJEKT PROSJAČENJA

Mnoga djeca već prve dane svoga života provode na ulici u naručju odraslih, trpe gradsku buku i vremenske neprilike, neuhranjena su i zanemareni glede zdravstvene skrbi primjerene njihovoj dobi. Odrasli iskorištavaju djecu kao objekt prosjačenja, vođeni uvjerenjem da će društvo iz suosjećanja kad ugleda dijete rane i predškolske dobi odmah pripomoći nekim novčanim prilogom. U tom slučaju odrasli koriste dijete za vlastitu potrebu čina prosjačenja, pretvaraju ga u sredstvo, tj. svode na objekt vlastite manipulacije, čime je dijete direktno ugroženo u svojim subjektivnim pravima. Odrastanjem u takvim okolnostima i načinu života, dijete je svakodnevno izloženo

sve većoj i opasnijoj objektivizaciji, a zbog svoje dobi teško joj se može suprotstaviti vlastitim snagama, bez pomoći izvana.

Odrasli to upravo rade, koriste djecu kao sredstvo, nemoralno se odnose prema njima pretvarajući ih u objekte čina prosjačenja. Manipulacijom pokušavaju postići dobrobit najčešće za sebe, a sama djeca i nemaju značajnu korist od toga (Čehok, 1997).

5. PROBLEMI S KOJIMA SE SUSREĆU DJECA ULICE I DJECA NA ULICI KOJA PROSJAČE

Djeca koja odrastaju i žive na ulici susreću se s brojnim problemima i opasnostima. Izložena su rizicima, a njihova prava koja im pripadaju, odnosno koja bi im trebala pripadati značajno su ugrožena. Kako bi preživjeli važan je pristup prehrani, do koje najčešće dolaze prosjačenjem novca ili same hrane. Zdravlje djece ulice značajno je ugroženo, nemaju pristup zdravstvenoj skrbi, često su zaražena i bolesna što dovodi do nepovoljnog fizičkog i psihosocijalnog razvoja te izostaju iz bilo kakvog oblika institucijskog odgoja i obrazovanja

Noći provode u nezaštićenim prostorima, s nadom da će sutra isprositi neki novac ili kakvu hranu da bi uspjeli preživjeti još jedan dan svoga mučnog života. U većim svjetskim gradovima broj djece ulice znatno se povećava, stvaraju se određene skupine koje obitavaju u različitim dijelovima gradova, oblikuju svoje vlastite oblike ponašanja.

Riječ je o djeci koja su izvan sistema socijalne i zdravstvene zaštite. Nisu uključeni u obrazovni sistem, a često su i pravno nevidljivi. Njihova svakodnevnica sastoji se prvenstveno od borbe za goli život. Na žalost, „djeca ulice“ nisu prepoznata kao posebna kategorija ni u jednoj međunarodnoj konvenciji, kao ni zakonodavstvu BiH, pa samim tim ne uživaju ni posebnu zaštitu. Izloženi su prostituciji, trgovini drogama i drugim oblicima organizovanog i neorganizovanog kriminala protiv ljudi ili imovine. Sve češće, djeca uključena u život i/ili rad na ulicama postaju žrtve trgovine ljudima, kao najbrutalnije forme iskorištavanja od strane organizovanih kriminalnih grupa i pojedinaca. Brojne su fizičke i psihičke posljedice koje rad na ulici ostavlja na djeci. Djeca su zarobljena u dječjem radu, lišena djetinjstva, zdravlja, obrazovanja te su osuđena na život u siromaštvu bez ikakvih želja. Osim što su fizički i psihički ranjeni, mnogo djece prerano umire upravo zbog posljedica takvih ranjavanja budući da njihova tijela ne mogu izdržati takav napor.

ZAKLJUČAK

Uključenost djece u prosjačenje globalna je problematika izazvana siromaštvom i nepovoljnim životnim uvjetima. Neka se djeca svojevrijedno odlučuju na život ulice i prihvaćaju prosjačenje kao glavni izvor egzistencije, dok su s druge strane mnoga djeca izmanipulirana od strane odraslih te pritom prisiljena provoditi dane na ulici tražeći novac od prolaznika. Djetinjstvo djece koja su izložena prosjačenju odstupa po mnogim karakteristikama od djetinjstva djece koja odrastaju u uvjetima porodične i socijalne zbrinutosti. Preduvjet za kvalitetniji budući život jest uključivanje djece u sistem odgoja i obrazovanja.

UN Konvencija o pravima djeteta jedinstven je međunarodni dokument u zaštiti prava i interesa djece. Posebnost Konvencije, u odnosu na brojne dokumente o ljudskim pravima uopšte, ogleda se u činjenici da jednim dokumentom uspostavlja sva prava za svako dijete, da sva prava

uspostavlja kao jednako važna i osnovna i da među njima nema hijerarhije po njihovoj važnosti. Jedno od prava garantovanih Konvencijom je pravo djeteta na zaštitu od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja. Istovremeno sa različitim oblicima nasilja nad djecom u realnm okruženju, sve su glasnija upozorenja o različitim oblicima nasilja i zlostavljanja djece putem infomaciono komunikacionih tehnologija.

Kako je za ostvarivanje svakog prava djeteta neophodan multidisciplinarn pristup, tako je i za realno sagledavanje prisutnosti pojave koja dovodi do povrede prava djece te u traženju najboljih rješenja u prevazilaženju postojećeg stanja neophodan multidisciplinarn pristup.

LITERATURA

- Bogdanić, S. (2011). Romska djeca prosjaci. Život na semaforu. (18.02.2011) <https://www.dw.com/hr/romska-djeca-prosjaci-život-na-semaforu/a14847528-0> (05.08.2018).
- Čehok, I. i Koprek, I. (1996). Etika. Priručnik jedne discipline, Zagreb: Školska knjiga.
- Devčić, I. (1996). Određenje dobra. U: Čehok, I. i Koprek, I., Etika. Priručnik jedne discipline, Zagreb: Školska knjiga, 93-132.
- Hrvatić, N. (1996). Romi u interkulturalnom okružju. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 5(5-6), 913-933. <https://hrcak.srce.hr/31791>.
- Jugović, A.L. (1998) Društvena reakcija na prosjačenje i skitnju maloletnika. *Socijalna misao*, vol. 5, br. 3, str. 47-78
- Jukić, R. (2013). Moralne vrijednosti kao osnova odgoja. *Nova prisutnost*, 11(3), 401-417. <https://hrcak.srce.hr/111399>.
- Kiefer, A. (2005). Prosjačenje. Mališani bez dostojanstva, (09.03.2005) http://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=89
- Milosavljević, M., Jugović, A.L. (2009) *Izvan granica društva - savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (CIDD)
- Milosavljević, M.V. (1997) *Socijalna patologija, autorizovana predavanja*
- Konvencija o pravima djeteta, Zakon o ratifikaciji UN Konvencije o pravima djeteta (Službeni list R BiH, br. 2/92 i 13/94).
- Opća deklaracija o ljudskim pravima (2014). http://www.pariter.hr/wpcontent/uploads/2014/10/opca_deklaracija_o_ljudskim-pravima.pdf
-

Esma Hasanbašić, Asst. Ph. D
International University Brčko District
esma.hasanbasic@hotmail.com

Amira Huseinbašić
Center for Social Work Gradačac
amirah83@hotmail.com

BEGGING, WANDERING AND OTHER TYPES OF CHILD LABOR EXPLOITATION

Summary

In the modern world, which is advancing day by day in the form of technology and other material resources that exude wealth, poverty and the difficult life of children and their families are becoming increasingly pronounced. Difficult life circumstances and a lack of material and financial resources force an individual to try to survive another day of a gloomy life through the activity of begging. For many children who are involved in the act of begging, the streets are their home, the foot of the bridges, the stations are their lodgings. Such children usually do not have an adult responsible guardian, but are left to their own devices. In contrast to them, with regard to the exposure of children to street life and their involvement in begging, there are also children who have a home and a community to which they return after collecting enough money that day.

The aim of the paper is to show that children who grow up and live on the street face numerous problems and dangers. They are exposed to risks, and their rights that belong to them, or that should belong to them, are significantly threatened.

Keywords: poverty, begging, vagrancy, exploitation of children

KLASIČNE I SAVREMENE METODE RUKOVOĐENJA U PREDUZEĆU

Prof. dr. Esad Čović

Internacionalni univerzitet Brčko, BiH
covicesad@gmail.com

Stručan rad

UDK: 005.32/331.4: 65.012.3

<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.13>

Sažetak

Svaka organizovana struktura, bilo da se radi o prirodnom ili društvenom poretku ima proces usmjeravanja, odnosno upravljanja i rukovođenja. Ovi procesi su uslovljeni kvantomom i kvalitetom znanja i vještina koje je čovjek imao u svakoj društvenoj-ekonomskoj zajednici. Ispostavlja se da je čovjek u svakom novom vremenskom periodu imao efikasniju organizaciju i proces usmjeravanja, odnosno upravljanja. U prvobitnim primitivnim društvima i organizacijama je postojalo predvodništvo, kao prvi oblik usmjeravanja grupe ka određenim ciljevima, koje je predstavljalo imitaciju iz životinjskog svijeta. Vremenom se predvodništvo transformisalo u vođstvo, a vođstvo u preduzetništvo, odnosno rukovođenje sa različitim metodima. Rezultat svakog rukovođenja je uspješno ostvarivanje prethodno definisanog cilja, odnosno ostvarivanje uspjeha.

U ovom dijelu rada definisano je rukovođenje i poslovnih uspjeh u preduzeću. Objasnen je odnos menadžmenta i rukovođenja, nosioci funkcije rukovođenja, kao i raznovrsnost metoda rukovođenja. U drugom dijelu rada detaljno su analizirane metode rukovođenja. Ovaj dio je podijeljen na dva segmenta od kojih je jedan posvećen analizi klasičnih metoda rukovođenja, a drugi analizi savremenih metoda rukovođenja. U okviru segmenta o klasičnim metodama rukovođenja razmatrano je rukovođenje zasnovano na autoritetu, rukovođenje orijentisano na zadatak i rukovođenje orijentisano na ljude, rukovođenje zasnovano na razumijevanju i rukovođenje zasnovano na iniciranju strukture i menadžerska mreža.

Ključne riječi: Rukovođenje, preduzeće, funkcije rukovođenja, planiranje, organizovanje, metode rukovođenja.

1. DEFINISANJE RUKOVOĐENJA U PREDUZEĆU

Sa razvojem usmjeravanja zajedničkog rada i usložnjavanja upravljanja poslovnim procesima, ispoljavala se tendencija da u tako složenim uslovima, vlasnici sredstava za proizvodnju nisu više bili spremni da se izlože naporu i riziku u vezi donošenja upravljačkih odluka. Sa druge strane, oni nisu željeli da gube dominaciju, već naprotiv da je i dalje zadržavaju i šire.

Da stvar bude potpuno jasna i zaokružena, vlasnici sredstava za proizvodnju su željeli da ostvare poslovni uspjeh, ali uz manji rad i ulaganja energije, vremena i itd. Izlaz je nađen u novim organizacionim formama usmjeravanja, uvodjenjem tri faze u obavljanju poslovnih aktivnosti u organizacijama, umjesto dvije koje su do tada postojale. Tačnije dolazi do razdvajanja funkcije upravljanja od rukovođenja, odnosno izvršavanja, a za njihovo obavljanje se imenuju posebni subjekti. Tako da se u novo uspostavljenom organizacionom obliku pojavljuje funkcija upravljanja, funkcija rukovođenja i funkcija izvršavanja, koje su istim redoslijedom i hijerarhijski postavljene.

Vlasnici sredstava za proizvodnju su kao i u prethodnim organizacionim formama, zadržali funkciju upravljanja i to onaj dio koji se odnosi samo na donošenje upravljačke odluke. Ova funkcija je najviša i ona određuje druge, odnosno funkcije nižeg ranga, kao što su rukovođenje i izvršavanje. Realizaciju upravljačke odluke, upravljači dodjeljuju posebnim najamnicima koji se

nazivaju rukovodioci i na koje prenose ovlaštenja da u ime njih obavljaju poslove realizacije. Oni u konkretnom slučaju dobivaju svoj funkcionalni autoritet, odnosno vlast po osnovu dodijeljene funkcije, koja ima presudnu ulogu u organizacionim sistemima kojima rukovode.

Unajmljene rukovodioce vlasnici, odnosno upravljači, posebno stimulišu i ovlašćuju, da u njihovo ime i za njihov račun organizuju, odnosno angažuju neophodne ljudske i ostale resurse koji su uslov za realizaciju utvrđenih ciljeva, da tako angažovane ljudske i ostale resurse tako međusobno rasporede i povežu da se tok procesa ostvarivanja određenog cilja obavlja sa što manje utroška i tako obezbjeđe što povoljniji efekti u ostvarivanju utvrđenog cilja.

1.1. DEFINISANJE RUKOVOĐENJA

Rukovođenje predstavlja funkciju operativnog upravljanja i vođenja poslova preduzeća. Osnovni zadatak rukovođenja je pretvaranje upravljačkih odluka u konkretne radne zadatke (grupne ili pojedinačne) i koordinacija pojedinačnih poslova i zadataka u jedinstveni sistem rada i poslovanja preduzeća. Šire posmatrano, rukovođenje predstavlja usklađivanje raznovrsnih poslova i aktivnosti radi vršenja djelatnosti i ostvarivanja ciljeva preduzeća.

Rukovođenjem se ostvaruju predviđeni ciljevi u određenom periodu. Kako pojam menadžmenta uključuje i upravljanje i rukovođenje, rukovođenje se može identifikovati sa operativnim menadžmentom i onim segmentom menadžmenta i menadžerskog procesa koji je usmjeren na izvršavanje zadataka i ciljeva. Rukovođenje se može definisati i kao proces planiranja, motivacije i kontrole svih aktivnosti u preduzeću, s ciljem da se ostvari koordinacija ljudskih i materijalnih resursa bitnih za efektivno i efikasno postizanje ciljeva. Funkcija rukovođenja se ispoljava kao aktivnost transformacije ciljeva preduzeća u odgovarajuće zadatke. Sa tom funkcijom obezbjeđuje se jedinstvo akcije u ostvarivanju ciljeva.

Ključne aktivnosti funkcije rukovođenja su:

- Planiranje – kao proces postavljanja budućih ciljeva, pretpostavki u okruženju u kojem se trebaju realizovati izbor pravca akcije, sredstava i način ostvarivanja ciljeva. Sastavni dio plana je definisanje strategije kao koncepta poslovanja preduzeća koji osigurava integrativnu osnovu za sve njegove dijelove.
- Organizovanje – kako bi se realizovali planovi, permanentna aktivnost mora da bude usklađivanje ljudskih i materijalnih resursa, podjela rada, delegiranje konkretnih zadataka i odgovornosti pojedincima i grupama. Dakle, organizacija procesa kojima se efikasno povezuju ljudi, zadaci i koordinacija individualne i grupne aktivnosti na realizaciji ciljeva organizacije.
- Motivacija i vođenje – pošto bez motivacije nema ni jedne uspješne organizacije, bitan faktor za realizaciju ciljeva su ljudi i rad sa njima. Vođenje i iniciranje aktivnosti, planova organizacije i stvaranje uslova za maksimalnu motivisanost i angažovanje napora u sprječavanju negativnih odstupanja u poslovanju je bitan djelokrug aktivnosti rukovodilaca.
- Kontrola – kao proces kojim se osigurava efikasnost upotrebe resursa organizacije i realizacije planiranih ciljeva. Svrha kontrole je pojednostavljenje napora u sprečavanju nastajanja negativnih odstupanja u poslovanju.
- Upravljanja ljudskim resursima – strateška suština organizacije je razvoj ljudskih potencijala u cjelini kao i svakog pojedinca i uspostavljanje atmosfere u kojoj se ti potencijali mogu najbolje koristiti u funkciji ciljeva i razvoja organizacije. Sve to pretpostavlja da se kvalitetno

i stručno obavljaju poslovi: obezbjeđenja izbora kadrova, njihov raspored i praćenje, stalni razvoj, obrazovanje i podsticaj kreativnosti.

1.1.1. Odnos menadžmenta i rukovođenja

Objektivna analiza pokazuje da između menadžmenta i rukovođenja postoje razlike, pa prema tome, postoje razlike i između menadžera i rukovodioca. Bez obzira na to što je menadžment specifičan modalitet rukovođenja, a menadžer specifičan rukovodilac, između jednih i drugih pojmova i lica postoje razlike.

Iz navedenog se može zaključiti da svaki menadžer nije uvijek rukovodilac, odnosno da svaki rukovodilac nije u isto vrijeme i menadžer. Menadžment je vezan za vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Vlasnik prenosi ovlaštenja za obavljanje poslova menadžmentu, pa se ovaj pojam, prije svega, vezuje za privatnu svojinu.

Menadžment ima sva ovlaštenja za upravljanje ljudima, procesima i resursima, pa je u njegovoj funkciji donošenje ciljeva, interesnih odluka, odluka o razvoju i dr. Prema tome, menadžerstvo je vezano za sam vrh hijerarhijske piramide. U najvišem nivou hijerarhije nalazi se strategijski menadžment ili „top menadžeri“ koji kreiraju politiku cijele kompanije i obezbjeđuju joj odgovarajuće mjesto u tržišnim uslovima privređivanja.

1.1.2. Nosioci funkcije rukovođenja

U posljednje vrijeme za funkciju rukovođenja koristi se više naziva (koordinacija, poslovođenje, menadžment), a za nosioce funkcije koriste se nazivi preduzetnik, menadžer, itd., a najčešći naziv za rukovodioca je direktor, kao individualni koordinator rada i poslovanja preduzeća ili nekog organizacionog dijela preduzeća (sektor, pogon, fabrika, poslovnica, odjeljenje i sl.).

Kao osnovni nosilac i organ rukovođenja, u pojedinim preduzećima se bira ili imenuje generalni direktor, a u najvećem broju preduzeća to je direktor. Sa stanovišta zakonske regulative, njihova ovlaštenja i odgovornosti su identični.

Pored generalnog direktora funkciju rukovođenja obavljaju i izvršni direktori i rukovodioci organizacionih djelova preduzeća. U pojedinim preduzećima, kao što je na primjer, akcionarsko društvo, ovu funkciju obavlja i kolektivni organ: odbor direktora.

U zavisnosti od kompetencije, u velikim i srednjim preduzećima sa razruđenim djelatnostima, javlja se sljedeća hijerarhija, odnosno nivoi rukovođenja:

1. generalni direktor – koji rukovodi preduzećem kao cjelinom,
2. direktor – koji rukovodi dijelom preduzeća koji čini zaokruženu tehničko-tehnološku cjelinu: sektor, pogon, fabriku i sl.,
3. šef – koji rukovodi dijelom preduzeća u kome se obavljaju otvoreni ili srodni poslovi: služba, poslovnica, odjeljenje i sl.,
4. poslovođa – koji rukovodi grupom poslova određene tehnološke faze i sl., pri čemu obavlja organizacione, disciplinske i stručne poslove.

U okviru klasične rukovodilačke strukture preduzeća postoji hijerarhija odlučivanja: odluke viših rukovodilaca obavezuju podređene rukovodioce. Direktor (generalni direktor) preduzeća je glavni nosilac funkcije rukovođenja u preduzeću, time i najodborniji za ostvarivanje ciljeva

koje je utvrdio upravni odbor u okviru poslovne politike preduzeća. On ima najveća ovlaštenja, ali i najveći stepen odgovornosti. Zadatke i ovlaštenja dobija od organa upravljanja – upravnog odbora. Direktor preduzeća je dužan da sprovodi odluke upravnog odbora, da daje mišljenje i prijedloge u vezi sa unapređenjem poslovanja, kao i da blagovremeno i istinito obavještava organe upravljanja o svome radu i rezultatima rada.

Nadležnosti i odgovornosti direktora preduzeća postavljene su zakonom i statutom preduzeća. Prema toj regulativi, direktor preduzeća:

- organizuje i vodi poslovanje preduzeća,
- zastupa preduzeće,
- stara se o zakonitosti rada i poslovanja preduzeća i
- odgovara za poštovanje i primenu zakonskih i drugih propisa, normi i ugovora.

1.1.3. Raznovrsnost metoda rukovođenja

Rukovodioci mogu primjenjivati različite metode u rješavanju problema, što je i logično, jer se svaki cilj može ostvariti na više načina. Izbor metode zavisi od brojnih i relevantnih faktora: vrste djelatnosti, složenosti poslovanja, disperzije poslovnog sistema, stručnosti, iskustva i starosnog doba, menadžera itd.

U savremenom rukovođenju sve više se napuštaju klasične metode u radu i primat se daje participativnom, odnosno kooperativom metodu rada. Modaliteti načina rada su različiti i svode se na nekoliko sljedećih:

- Usmjeravanje prema ciljevima – Tvorac ovog načina rada rukovodilaca je Peter Draker. Suština usmjeravanja prema ciljevima je u tome što nadređeni i podređeni putem tzv. „preklopnih grupa“ zajednički utvđuju strateške ciljeve koji predstavljaju instrument upravljanja i koordinacije u organizaciji.
- Rukovođenje prema rezultatima – Kod ovog metoda rada osnov za donošenje upravljačkih odluka predstavlja tržište, preko svojih distributivnih, alokativnih i selektivnih funkcija. Na tržištu se verifikuju rezultati zajedničkog rada preduzeća. Rezultat poslovanja (dobit, rast itd.) su osnovno mjerilo uspješnosti rada rukovodioca. Ukoliko poslovni sistem nema efekta, znači da rukovodioci nedovoljno čine i da metod rada nije efektivan, pa ga treba preispitati i po mogućnosti promijeniti ili izmijeniti pojedine elemente procesa upravljanja i rukovođenja.
- Rukovođenje putem delegiranja – Ovaj metod rada rukovodilaca se svodi na precizno određivanje nadležnosti i odgovornosti svakog rukovodioca u organizaciji. Viši nivoi prenose ovlaštenja na niže nivoe, ovi na sljedeće nivoe i tako po hijerarhijskoj dubini cijele organizacije. Kod ovog metoda rada opisi radnih mjesta sa organizacionim priručnicima predstavljaju osnovne instrumente regulacije.
- Rukovođenje na principu participacije – Ovaj metod rada primjenjuje se u korporacijama razvijenih tržišnih zemalja sveta, prije svega u Švedskoj, Njemačkoj, Japanu, zemljama azijskih tigrova itd. Akcenat se stavlja na učešće saradnika u donošenju odluka, a naročito na donošenje interesnih, odnosno odluka koje bitno utiču na život i rad zaposlenih. Rukovodilac je u ovom slučaju čovjek informacije, koji traži stav grupe i nastoji da od izvršioca dobije kvalitetne predloge za donošenje odluke.

- Rukovođenje putem motivacije – U ovom metodu rada rukovodilac treba da pronađe motiv, odnosno stimulans koji će podsticati saradnike i zaposlene na postizanje maksimalnih rezultata. Posebno je značajno i to da rukovodilac pronađe izazovni zadatak kao motiv stimulacije.
- Rukovođenje prema pravilima odlučivanja – Kod ovog metoda rukovodilac definiše programsku koncepciju koja vodi ka ostvarenju definisanog cilja. Saradnici, ali i zaposleni upoznaju se sa filozofijom ostvarenja ciljeva, a potom im se ostavlja sloboda utvrđivanja načina njihovog ostvarenja. Rukovodilac u ovom metodu rada mora da bude uporan i da kod zaposlenih razvija upornost kao bitno svojstvo uspješnog biznisa. On mora mnogo puta pokušati, uspjeh će doći na kraju ili ga uopšte neće biti.

Posebno je važno shvatiti da se nijedan od pomenutih metoda ne primenjuje u čistom obliku, već se oni najčešće kombinuju. Veliki broj modaliteta upravljanja zajedničkim radom doveo je do njihovog grupisanja u skupine ili metode na osnovu sličnosti.

2. METODE RUKOVOĐENJA

U literaturi se pojavljuju brojne i različite teorijske i funkcionalne definicije metoda rukovođenja.

Kako bi se razmatranja o metodama rukovođenja mogla usmjeriti na opšte prikaze i podjelu metoda, neophodno je da se ukratko pojasni i definiše sam pojam metode.

Etimološka riječ metoda potiče od grčke riječi „methodos“ i znači, put, način i postupak koji se koristi radi postizanja određenog cilja. Prema tome, pod opštom metodom rukovođenja podrazumijeva se način, put i postupak kojima rukovodioci na različitim hijerarhijskim nivoima na osnovu ovlaštenja planiraju, usmjeravaju, koordiniraju i kontrolišu rad svojih saradnika. Jednostavno rečeno, optimalni metod rukovođenja je način na koji rukovodilac konkretno operacionalizuje postavljene zadatke, ali u granicama regulativnih pravila na nivou organizacione strukture.

Osnovne karakteristike metoda rukovođenja su brojne, ali su sljedeći kriterijumi bazični za njihovo razlikovanje:

- pristup rukovodioca motivisanju podređenih; da li se koristi prinuda ili podsticaj;
- način na koji menadžer (rukovodilac) donosi odluke;
- izvori moći koje koristi da ostvari uticaj na podređene;
- sposobnost rukovodioca da prilagodi svoje ponašanje različitim situacijama (fleksibilnost).

2.1. KLASIČNE METODE RUKOVOĐENJA

Klasične metode rukovođenja su izvedene iz najstarijih i najpoznatijih studija o rukovođenju. Prve teorije o rukovođenju proučavale su osobine koje rukovodilac posjeduje, kao i uzajamno djelovanje rukovodioca i članova njegove grupe. Tako su nastale: teorija o karakternim osobinama vođe i teorije o ponašanju – biheviorizam.

Ideja teorije o karakternim osobinama vođe je bila da se kroz karakterne osobine efektivnih rukovodilaca objasni razlika između efektivnih i neefektivnih rukovodilaca. To znači, da se radi o pristupu koji uspješnost rukovodioca vezuje za njegove univerzalne karakterne osobine koje

se odnose na inicijativu, odlučnost, inteligenciju, moral, stil upravljanja i sl. Pristup karakternim osobinama vođe je procjena i izbor vođe koji je zasnovan na njihovim fizičkim, mentalnim i psihološkim karakteristikama.

2.1.1. Rukovođenje zasnovano na autoritetu

Hotorn eksperimenti, odnosno studije (Hawthorne studies) su, između ostalog, pokazale da u praksi postoji više modaliteta, odnosno oblika ponašanja rukovodilaca u vršenju njihovih funkcija (uloga). Rezultati ovih istraživanja dali su osnov za zaključak da se ponašanje rukovodioca zasnovano na korišćenju njegovog autoriteta može, ukupno posmatrano, kategorizovati na sljedeće metode (stilove) rukovođenja:

- autokratski metod rukovođenja,
- demokratski metod rukovođenja i
- liberalni (laisse-fair) metod rukovođenja.

Pored ove tri osnovne metode rukovođenja u literaturi se mogu pronaći i još neke metode koje su zasnovane na autoritetu rukovodioca, ali većina njih se sadržinski bitno ne razlikuje od pomenute tri. Tu se prije svega navodi individualna (lična) metoda.

2.1.2. Autokratski metod rukovođenja

U semantičkom pogledu sam izraz autokratski metod ima različita značenja. Otuda i postoji značajan broj sinonimnih izraza za ovu metodu rukovođenja kao što su: metoda prinude, diktatorska metoda, metoda čvrste ruke, despotska metoda, metoda surovog ponašanja i sl. Međutim, s gledišta organizaciono-operativne analize i kritike, neosporno je da se iz samog naziva može zaključiti da se ova metoda zasniva na različitim prinudnim mjerama i sredstvima, koje rukovodioci samostalno primjenjuju putem neprikosnovenih odluka i zapovijesti, kako bi obezbjedili efikasno izvršavanje zadataka u okviru funkcionalne grupe ili organizacije kojom rukovode.

3. ZAKLJUČAK

Rukovođenje predstavlja funkciju operativnog upravljanja i vođenja poslova preduzeća. Osnovni zadatak rukovođenja je pretvaranje upravljačkih odluka u konkretne radne zadatke, grupe ili pojedinačne, i koordinacija pojedinačnih poslova i zadataka u jedinstven sistem rada i poslovanja preduzeća. U širem smislu, rukovođenje predstavlja usklađivanje raznovrsnih poslova i aktivnosti radi obavljanja djelatnosti i ostvarivanje ciljeva preduzeća, odnosno postizanje poslovnog uspjeha.

U savremenom rukovođenju se više se napuštaju klasične metode rada i primat preuzima participativni, odnosno kooperativni metod rada. Modaliteti načina rada su različiti i svode se na usmjeravanje prema ciljevima, rukovođenje prema rezultatima, rukovođenje putem delegiranja, rukovođenje na principu participacije, rukovođenje putem motivacije i rukovođenje prema pravilima odlučivanja.

Naročito je važno znati da se nijedan od pomenutih modaliteta načina rada ne primjenjuje u čistom obliku, nego u određenoj kombinaciji. Veliki broj modaliteta upravljanja zajedničkim

radom doveo je do njihovog grupisanja u skupine ili metode na osnovu sličnosti. Zbog toga je ekonomska teorija i praksa izdiferencirala klasične i savremene metode rukovođenja.

4. LITERATURA

- Babić M., Stavrić B., Organizacija preduzeća, KIZ Centar, Beograd, 2003.
- Damjanović P. i dr., Menadžment ljudskih resursa, EtnoStil d.o.o.-Beograd, Beograd, 2012.
- Jojić R., Menadžment, Institut za ekonomiku i razvoj Republike Srpske, Srpsko Sarajevo, 2000.
- Lončarević R., Mašić B., Đorđević-Boljanović J., Menadžment: principi, koncepti i procesi, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2007.
- Mašić B., Menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
- Milićević, V. K., PIMS program – uticaj tržišnih faktora i strategijskih izbora na profitabilnost, Marketing, vol. 24, br. 2, 1993.
- Radosavljević Ž., Menadžment znanja i(li) znanje u menadžmentu (od predvodništva do maestralsnosti i dalje...), Centar za edukaciju rukovodećih kardova i konsalting – Beograd, Beograd, 2008.
- Radosavljević Ž., Tomić R., Menadžment u modernom biznisu, Univerzitet „Braća Karić“, Beograd, 2007.
- Ruža F., Ekonomika poduzeća: uvod u poslovnu ekonomiju, TIVA – Tiskara Varaždin, Varaždin, 2002.
- Stefanović Ž., Petković M., Kostić Ž., Janićijević N., Babić V., Organizacija preduzeća,, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2000.
- Suša B., Menadžment ljudskih resursa, „CEKOM“-books d.o.o., Novi Sad, 2009.
- Tokić S., Pojmovnik interne revizije, Hrvatska elektroprivreda d.d.- Sektor za reviziju, Zagreb, 2010.
- Živković M., Dragičević-Radičević T., Ilić S., Bevanda V., Ekonomika poslovanja – praktikum, Megatrend univerzitet, Beograd, 2007.
- Živković M., Ekonomika poslovanja, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2006.
- Žugaj M., Šehanović J., Cingula M., Organizacija, Tiva – Tiskara Varaždin, Varaždin, 2004.
-

CLASSIC AND MODERN MANAGEMENT METHODS IN THE COMPANY

Abstract

Every organized structure, whether it is a natural or social order, has a process of direction, i.e. management and leadership.

These processes are conditioned by the quantity and quality of knowledge and skills that man had in each socio-economic community. It turns out that in each new period of time man had a more efficient organization and process of direction, that is, management. In the original primitive societies and organizations there was leadership, as the first form of directing the group towards specific goals, which was

an imitation from the animal world. Over time, leadership transformed into leadership, and leadership into entrepreneurship, that is, management with different methods. The result of every leadership is the successful achievement of a previously defined goal, i.e. the achievement of success.

In this part of the paper, management and business success in the company are defined. The relationship between management and leadership, the holders of the leadership function, as well as the variety of leadership methods are explained. In the second part of the paper, management methods are analyzed in detail. This part is divided into two segments, one of which is dedicated to the analysis of classic management methods, and the other to the analysis of modern management methods. Within the segment on classic management methods, authority-based management, task-oriented management and people-oriented management, understanding-based management and structure-initiating management and managerial network were discussed.

Keywords: Management, company, management functions, planning, organizing, management methods

FILOZOFIJA ODGOJA MALOLJETNIKA

Nezir Krčalo
nezir.krcalo@fu.unsa.ba

Adnan Džafić
adnan.dzafic@fpn.unsa.ba

Stručan rad

UDK:37/37.01: 17.023.34

<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.21>

Sažetak

Odgoj se ne iscrpljuje u pukom namjernom i planskom prenošenju znanja, vještina i vrijednosti, već se događa u konkretnim okolnostima uz sudjelovanje odgojenika i odgojitelja. Odgojitelj predaje znanja, vještine i vrijednosti u skladu sa svojim mogućnostima a odgojenik ih prima opet u skladu sa svojim individualnim mogućnostima. Konačno, tu je i okolina (društvo) u kojoj se odvija odgojni proces, sa svim njezinim mogućnostima i nemogućnostima. Zato je odgoj uvijek i stvaralački čin. Odgoj u širem smislu uključuje i obrazovanje. Dok odgoj u užem smislu naglašava vrijednosnu komponentu, dotle obrazovanje je proces usvajanja praktičnih znanja i vještina, osposobljavanje za radne i životne zadaće. Pitanje mogućnosti, uslova, faktora razvoja i formiranja maloljetnika odnosno individuu, kao jedan od osnovnih problema pedagoške nauke, oduvijek je bilo i danas je u središtu pažnje i interesovanja ne samo užih pedagoških krugova nego i šire javnosti. To je sasvim razumljivo, jer od toga kako se shvata uloga pojedinih faktora u razvoju maloljetnika zavisit će kakav će se značaj i mjesto pridavati ovom ili onom faktoru, pa prema tome i u kome će se pravcu orijentisati i usmjeriti odgojna odnosno pedagoška aktivnost. Osnovni faktori oko čije su se uloge i značaja u razvoju i formiranju ličnosti maloljetnika stručnjaci razilazili ili pak usaglašavali se odnose na odgoj, naslijeđe i ulogu društvene sredine.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, odgojitelj, odgojenik, maloljetnik.

UVOD

Kada savremeni autori navode uzroke poremećaja u ponašanju maloljetnika, obično ih dijele na: socio-kulturalne (vanjske) i subjektivno-psihološke (unutrašnje). U vanjske uzroke ubrajaju: ekonomske prilike, siromaštvo, nezaposlenost, porodicu, školu, način korištenja slobodnog vremena, uticaj masovnih medija i sl. Unutrašnji uzroci vezani su za ličnost maloljetnika, i tu spadaju: teškoće u njegovom sazrijevanju, neadekvatne životne vještine, nedostatak samokontrole, nisko samopoštovanje i samouvjerenost, emocionalni i psihološki problemi, antisocijalna ponašanja i sl.

Kako bi se iznova razotkrili sadržaji koji su preživjeli sve povijesne perturbacije i pokazali se bitnim za odgajanje čovjeka u svim povijesnim razdobljima, onda se prvobitno nameće zadatak istraživanja antike, i to one grčke, što znači posezanje u neiscrpnu riznicu znanja i obrazovanja, kao i posezanje u svijet idealnih uzora bez kojih je bio nezamisliv tadašnji odgoj, ali i danas ako ih se ne shvaća kao „objekte“ pukog imitiranja, nego kao nadahnuće u konkretnoj situaciji da bi ju se živjelo punim plućima i svjedočilo integritet i dostojanstvo ljudske osobe pa i u trenucima krize i potresa pojedinih kultura te nužne provjere njenih temelja.

Grčko shvaćanje odgoja zasniva se na jasnoj svijesti prirodnih načela ljudskog života i skrivenih zakona u pojavama i stvarima oko čega treba angažirati čovjekove tjelesne i duševne moći kako bi se došlo do onog što je presudno za odgoj, naime, do unaprijed zadanih zakonitosti koje, nakon što ih odgajatelj otkrije kao praslike, ideale, ideje, mu omogućuju da po njima oblikuje odgajanike kao što lončar oblikuje glinu u zamišljenu posudu, a kipar svoj kamen u kip pred

kojim se ostaje bez daha. Tako je odgoj istovremeno filozofija i umijeće, a bavljenje njim najuzvišenije umjetničko djelo koje ima za cilj, uz odgajanikovu suradnju kao slobodna arbitra, uzdići ga do njegove idealne slike. Na taj način kod Grka se, možda sramežljivo, ali ipak dovoljno jasno, pojavila ideja da odgoj nije tek puko usvajanje tradicije i običaja, nego i ljudska djelatnost nad kojom se treba zauzeti razmišljati kako bi se umaklo pukom provođenju zakona, zapovijedi, propisa i zabrana.

Platon izražava staru narodnu mudrost kako je u svemu početak vrlo važan i kako od njega u dobroj mjeri ovisi ishod. Isto vrijedi i za odgoj kad se pred sobom ima mlada i nježna bića koja se po prvi put sučeljavaju s onim što se od njih očekuje i traži da bi mogla dobro funkcionirati u društvu odraslih. Platon, dosljedan sebi i svom konceptu „svijeta ideja, izražava odlučnost da je upravo to vrijeme jedinstvena prilika za oblikovanje odgajanika prema preegzistentnoj ideji kao idealu kojemu ona trebaju težiti i ličiti. Pritom, a budući da se radi o djeci, dobro je koristiti se pričama koje su najbliže njihovom svijetu shvaćanja i izražavanja kako bi se „oblikovale“ njihove duše prema predpostojecem idealu što živi u svijetu ideja. Pritom poistovjećuje funkciju ruku s ulogom priča vezano za dva različita „predmeta“ kojima su oni namijenjeni. Ono što čine ruke kad je u pitanju tjelesno: oblikovanje, modeliranje, dotjeravanje, uljepšavanje, to isto čine priče kad je riječ o duhovnom svijetu. Zato je Platonu vrlo važno koje i kakve priče. Nije, naime, sklon k tome da svaka priča može biti ujedno i odgojna. Naprotiv! Tu je nužna selekcija (Platon, 2000).

ANTIČKI ODGOJNI IDEAL

Odgoj i obrazovanje od najranijih vremena do danas omogućavaju oblikovanje pojedinca, a tijekom povijesti odgoj i obrazovanje utječu na razvoj ljudske zajednice. Pokušaj preciznijega određivanja vremena kada se je pojavila potreba za prenošenjem vrijednosti može odvesti u najranije prapovijesno doba i vrijeme oblikovanja prvih društvenih zajednica, o čemu svjedoče prapovijesni ostatci. Međutim, odgajanje i obrazovanje za vrijednosti ipak se jasnije može pratiti u starom vijeku, i to na primjeru antičke Grčke, koja se smatra kolijevkom europske civilizacije u svakom pogledu, pa tako i u pogledu razvoja odgojno–obrazovnih vrijednosti (Krasić, 2012).

Odgojno-obrazovni sustav grčkih gradova u starom vijeku se razlikovao. Obično se navodi suprotnost između spartanskog (vojničkog) i atenskog (demokratskog) odgoja. Što se tiče ovog drugog, školsko, kao i političko uređenje u Ateni pripisivalo se Solonu (oko 638. – oko 558.) koji je svoje reforme proveo početkom 6. stoljeća p.n.e. Stavljene je pozamašan naglasak na moralni odgoj jer, po Solonovom mišljenju, samo pošten narod može biti velik i sretan. Te mjere on je na zgodan način povezo s religijom pa su se one duboko ukorijenile među narodom. Od mjera kojim se uređuje školski sustav valja izdvojiti one o dobi kad djeca polaze u školu, uređenju školskih običaja i discipline, plaće učitelja. Prema ondašnjem običaju muško dijete iz bolje stojeće obitelji bilo je povjereno robu skrbniku. S navršenom sedmom godinom života počinjalo je sustavno školovanje. Djeca bi u prvoj fazi učila čitanje, pisanje, računanje i crtanje, dok se u drugoj fazi inzistiralo na jeziku, matematici, glazbi, atletskim vještinama. U dobi od otprilike osamnaest godina počinjala je treća faza izobrazbe u kojoj se inzistiralo na govorništvu, filozofiji i borilačkim vještinama. Valja primijetiti kako općenito učitelje pisanja i čitanja u to vrijeme pretežno nisu poštivali ni voljeli. Više su držali do učitelja glazbe i učitelja atletskih vještina, ne zbog samog pjevanja ili tjelovježbe, nego zbog toga što su prvi preko izabranih tekstova odgajali zdrav i uzvišen duh, a drugi prikladnim pokretima činili zdravo i skladno tijelo.

Svi sadržaji koji su iz ovakvog odgojno-obrazovnog procesa proistjecali usmjereni su stjecanju vrline („arete“), kako onih intelektualnih tako i onih tjelesnih. Zajedno su činili „paideiu“. U Ateni se zvala i „kalokagathia“, od „kalos“ – lijep, i „agathos“ – dobar, a predstavljala je tjelesni i građanski/moralni/kulturni odgoj. Moglo bi se reći: „lijepo tijelo i dobar duh“. Do nas je došla rimska interpretacija spomenute sintagme: „u zdravom tijelu zdrav duh“ (Pranjić, 2015.). „Paideia“ („pais“ – dječak; „humanitas“ – čovječnost, „očovječenje“) kao pojam prvi put se pojavljuje kod Eshila (525. – 426.) u značenju „dići na noge“, „podići“, „odgajati“ dijete. „Paideia“ je proces svojevrstne inkulturacije u grčkoj antici, odgoj ili odgojna forma. U najširem smislu „paideia“ je sve ono što je vezano za omogućavanje integralnog rasta i razvoja ljudske osobe u svim dimenzijama njezinog postojanja do njezine punine, ali i njezine inkulturacije; svekoliko kulturno i etičko iskustvo. „Paideia“ objedinjuje odgoj u dječjoj dobi i školsko obrazovanje. Ona je i filozofija i umijeće i umjetnost koja ima cilj uzdići odgojenika do njegove idealne slike, naravno uz suradnju i njega samog kao slobodnog arbitra. Tako se „paideia“ ne iscrpljuje u samom usvajanju tradicije i običaja, nego je to i djelatnost očovječenja, ostvarenja čovjekove cjelovitosti. (Pranjić, 2009.)

ODGOJ U NAVIKAMA I RAZUMU

Aristotel tvrdi da se od djetinjstva treba odgajati na pravi način tako što treba osjećati radost i bol na pravilan način jer se čudoredna vrлина bavi užicima i bolima, odnosno zbog užitka ljudi čine ružne stvari, dok zbog bola izbjegavaju ili se uzdržavaju od lijepih stvari (Aristotel, 1988a, 22-27). U djelima čovjeka, može se primijetiti kojih su stanja ta djela; kao što je pretjerivanje u užicima zapravo razuzdanost koja zaslužuje ukor jer takva osoba želi sve užitke ili pak najugodnije dok istovremeno osjeća bol i kada želi užitke i kada ne dolazi do njih (Aristotel, 1988). Aristotel primjećuje poveznicu, sličnost razuzdanosti i dječjih grešaka koje dijete čini jer djeca i razuzdanici teže ponajviše ugodni, životu prema svojim željama, što pripada ružnijem, nerazboritom. Kako djeca ne bi postala takva kada odrastu, važno je da slušaju svojeg odgojitelja i da žive prema njegovim učenjima. Težnju djece trebalo bi obuzdavati, podvrgnuti načelima kako kasnije ne bi došlo do pogoršanja. Važno je od najranije dobi navikavati i jačati umjerenost u djelovanju s obzirom na svoje želje jer su neke želje i užici sramotni, destruktivni i štetni po zdravlje, što opet nije svrha života jer nije najbolje čemu se teži (Aristotel 1988.).

Posao državničkog umijeća i vrline jest baviti se užicima i bolima jer se po tome jasno vidi ko je kakav. Ljudi koji se njima dobro služe su dobri, dok oni koji se njima loše služe su loši. Vrlim djelovanjem teži se najboljem s obzirom na užitak i bol, dok poroci rade suprotno tome, dakle, teže najgorem (Aristotel, 1988.). Sam odgoj nije dovoljan kako bi se stjecale vrline i živjelo prema dobrome, već su potrebni i zakoni koji isto tako reguliraju dotičan način ponašanja. Zakonski treba odrediti zanimanja i odgoj čovjeka kroz čitav život, a ne samo u djetinjstvu (Aristotel, 1988.). „I slijedeće nam može pokazati kako se dotične stvari bave istim. Budući da postoji troje koje se bira i troje koje se izbjegava – lijepo, korisno i ugodno, te njihove opreke: ružno, škodljivo i bolno -, u odnosu prema tima dobar čovjek postupa ispravno, dok zao postupa pogrešno, a osobito što se tiče užitaka; on je, naime, zajednički životinjama i prati sve predmete izbora; a i lijepo i korisno čine se ugodnim.“ (Aristotel, 1988.) Čovjek nije i ne postaje dobar ili loš po naravi i čuvstvima, već se to pokazuje kroz vrline i poroke, načina na koji se nešto čini, pa nas na temelju toga drugi ljudi hvale ili osuđuju. Aristotel opisuje vrlinu kao stanje s izborom, odnosno odabiranje sredine između krajnosti, između dva poroka koju čovjek određuje razboritošću.

Ponekad je teško odmaknuti se od želja za ugodnim s obzirom na to da su duboko ukorijenjene u čovjeku od rođenja. No učeći kroz život i stječući iskustva čovjek može uvidjeti po boli i užitku koje su njegove sklonosti, čemu teži po svojoj naravi. Shvaćajući to, čovjek se može sam odmaknuti od određenih grešaka i krajnosti te pronaći sredinu.

Ono što je korisno zakonodavcima prilikom određivanja kazne, jest znati je li neko djelo počinjeno voljno, čije je počelo u njemu samome ili pak protuvoljno, koje nastaju u neznanju ili prisilno pod utjecajem nekog ili nečeg drugog. Osim toga, neka djela koja čovjek počinu u neznanju, jer nije znao te se ne kaje i ne osjeća bol, Aristotel naziva mimovoljnim. Žudnje i čuvstva su zajedničke i nerazumnim stvorenjima, dok je izbor čovjeka voljan i donesen razumom, promišljanjem kojim izabiremo prihvatiti ili izbjeći nešto. „Dakle, ako od nas ovisi činiti lijepe i ružne stvari, a isto tako i ne činiti ih – i rekosmo da to znači biti dobar ili loš – onda je u našoj moći da budemo čestiti ili nevaljali.“ (Aristotel, 1988.). Po tome se može primijetiti kako je većina zakona postavljena tako da nalažu živjeti prema vrlinama, dok zabranjuju nevaljalosti. Odgoj ljudi je, isto tako, važan za zajednicu jer se njime čovjeka od najranije dobi navikava i uči određenim djelatnostima i dobru, usmjerava ga se u smjeru da bude što bolji čovjek tako da djeluje umjereno i razborito.

POIMANJE ODGOJA U SREDNJEM VIJEKU

Često neopravdane konstrukcije prema kojima je srednji vijek mračno razdoblje mogu se dovesti u pitanje. Srednji vijek kao nijedno drugo povijesno razdoblje nije samo po sebi ni “mračno” ni “svijetlo”. Francuski stručnjak za srenjovjekovlje Le Goff proučavao je povijest ideja i mentaliteta te različite razvojne komponente kulture srednjega vijeka. On ističe da na srednji vijek ne treba gledati kao na razdoblje mraka, štoviše, u nekim slučajevima može ga se smatrati i kao *seculum modernum*, odnosno modernim dobom (Le Goff, 2011.). Negativne konstrukcije nisu opravdane imamo li u vidu i kontekst razvoja kulture i znanstvenih ustanova (sveučilišta) u srednjem vijeku (Krašić, 2012.). Ljudsko stvaralaštvo i vrijednosti toga vremena prisutne su u duhovnoj i kulturnoj ostavštini umjetničkih pravaca romanike i gotike, ali i u znanstvenim oazama toga vremena — prvim europskim sveučilištima (Bologna, Sorbona, Oxford, Cambridge, Padova i dr.) (Krašić, 2012.). Dakle, ne bi bilo pogrešno tvrditi kako je razdoblje srednjega vijeka ostavilo neizbrisiv trag, danas vidljiv dio povijesno–kulturnoga nasljeđa europskoga civilizacijsko–kulturnoga kruga. Društvene promjene srednjega vijeka mogu se kronološki prikazati u razvoju školstva. Tako se srednjovjekovni odgoj i obrazovanje dijeli na razdoblje velikoga utjecaja Crkve i postojanja crkvenih škola od 5. do 12. stoljeća i na razdoblje od 12. do 14. stoljeća, kada je bio prisutan i tzv. “viteški odgoj”, utemeljen na sedam viteških vještina, *septem artes probitatis* (Bognar i Svalina, 2013.). U srednjem vijeku primjetno je kako su se antički odgojni ideali promicali i nastavljali razvijati. Kršćanstvo nasljeđuje antičke vrijednosti, koje su usvojene kao „temeljne kršćanske kreposti“ — razboritost, jakost, umjerenost i pravednost te tako postaju vrijednosti koje su nadišle sve povijesne mijene i ostale prisutne do danas. Bitan utjecaj na odgoj čovjeka u srednjem vijeku, u svakom pogledu, imao je nauk Katoličke crkve (Senković, 2006, 47–51). Utjecaj na odgoj, ali i rekonstrukciju srednjovjekovnih odgojnih vrijednosti, moguće je napraviti prema sedam smrtnih grijeha, te tako izdvojiti suprotnosti koje opisuju i konvencija koje vladaju u nekom društvu. Etička komponenta može se shvatiti i kao odgojni element — rast u ćudoređu, tj. odgajanje ćudi ili usavršavanje čovjekove naravi. Riječ je o “viteškim umijećima” na kojima je insistirano kod viteškoga odgoja. Umijeća obuhvaćaju jahanje, bacanje koplja, plivanje, mačeva-

nje, lov, igranje dame i skladanje stihova. Krajem 13. stoljeća došlo je do društvenih promjena koje zahtijevaju novi koncept odgoja i obrazovanja te se je osjećao jači utjecaj novoga poimanja odgojno–obrazovnih vrijednosti u duhu građanskoga odgoja, koji se je još jasnije definirao u humanizmu i renesansi (Grubiša, 2010.).

NOVOVJEKOVNA OBILJEŽJA ODGOJA

Glavna uporišta odgojno–obrazovnih vrijednosti u prosvjetiteljstvu zasnovana su na Baconovu empirizmu i Descartesovu racionalizmu (Veljak, 2013.). Prosvjetiteljstvo je odbacilo srednjevjekovno obrazovanje i odredilo je tzv. program realnoga obrazovanja, u kojem je naglašena važnost intelektualnoga i moralnoga razvoja, kao i važnost utjecaja društvene sredine na razvoj svakoga pojedinca.

Pokušamo li izdvojiti glavna obilježja 18. stoljeća u smislu razvoja pedagoške misli o odgojno–obrazovnim vrijednostima, moramo znati da je odgoj bio obilježen učenjem J. Lockea, u čijem je fokusu iskustvo, i specifičnim stavovima J.J. Rousseaua koji je kritičar prosvjetiteljskog pojma o napretku u povijesti, koja je zapravo nazadak jer donosi zlo egoizma i zabludu ateizma. Po njemu, polazište nove povijesti treba tražiti u prirodi koju treba slijediti, a ne izopačiti.

Način na koji Locke pristupa odgoju različit je od poimanja kakvo se javljalo u srednjem vijeku i renesansi. Dijete se tada vidjelo kao jednostavna životinja, minijturni čovjek koji se družio s odraslima i trebao se ponašati kao oni, njihova dob bila je nevažna, a odgoj nije bio podijeljen prema godinama, zanimanju i sposobnostima ili je bio nepostojeći. Na promjenu slike o djetetu kakva se javila u osamnaestome stoljeću utjecali su pisci poput Erasmusa, Montaignea, odgajatelj Port Royala. On je shvatio da djeca imaju svoje potrebe i sposobnosti te da ih se treba poštovati, kao i to da je odgoj potreban kako bi razvio dijete u odraslu osobu koja je slobodna. Njegovo djelo „Neke misli o odgoju“ predstavljaju poziv na reformu. Poziv nije upućen vlastima, nego roditeljima, koji su pozvani da slušaju razum a ne običaje.

Pri formiranju odgojnih metoda on uzima u obzir prirodne sklonosti djece budući da svako dijete ima različitu narav duha. Smatra da roditelj treba promatrati temperament djeteta kako bi znao kako najbolje postupati s njime. Zbog toga odgoj za svako dijete nije isti. Po njemu, devet desetina svih ljudi koje u životu susrećemo postalo ono što jesu svojim odgojem: dobri ili zli, korisni ili beskorisni. Kakvu ćemo osobu odgojiti važno je i za samu državu u kojoj dobro odgojen pojedinac doprinosi interesu naroda, te ga vodi na političkome i moralnom planu - blagostanje i sreća naroda ovise o tome. Locke smatra da je vrlina cilj kojem valja u odgoju težiti. Velik naglasak stavlja na moralni odgoj, odnosno na razvitak djetetova karaktera i razvijanje njegovih vrlina, a ne toliko na njegovo obrazovanje. No i razum je nužno razviti, jer tek nam on pruža slobodu i mogućnost da upravljamo sami sobom.

J.J. Rousseau je isticao svoje specifične odgojne ciljeve sa zadaćom „odgojiti čovjeka“. Rousseau polazi od postavke da je čovjek po prirodi dobar te je cilj odgoja odgajanje dobrote (Golubović, 2013). Njegova knjiga, „Emile“, započinje s riječima: „Sve izlazi dobro iz ruku Stvoritelja, sve se kvvari u ljudskim rukama“. Čovjek je po prirodi dobar, zato ono najviše što se za svakog čovjeka može učiniti jest ne ometati razvoj njegovih sposobnosti. To je temeljno načelo Rousseauove filozofije odgoja koju često nazivamo teorijom negativnog odgoja.

Ideje o odgojno–obrazovnim vrijednostima iz 18. stoljeća nastavile su se razvijati u 19. stoljeću pod snažnim utjecajem njemačkih filozofa, tvoraca tzv. klasičnoga njemačkoga idealizma Kanta, Fichtea, Schellinga i Hegela. Njihova učenja snažno su utjecala na razvoj pedagoške misli o odgojno–obrazovnim vrijednostima, koje se prema njima postižu posredovanjem odgoja i obrazovanja. Pod utjecajem prosvjetiteljstva i njemačkoga idealizma (Leibniza, Kanta) važno mjesto među pedagojskim klasicima zauzima i Pestalozzi koji shvaća odgoj kao nadogradnju prirodnih pozitivnih snaga u djetetu, a svrha mu je svestrano, postupno i harmonično razvijanje tjelesnih, intelektualnih, moralnih i radnih sposobnosti.

NORMATIVNA, DESKRIPTIVNA I HERMENEUTIČKA NAUKA O ODGOJU

U Njemačkoj, u posljednjoj četvrtini osamnaestog stoljeća pedagogika postaje nastavni predmet na sveučilištu. Immanuel Kant (1724–1804), koji je bio šef katedre za logiku i metafiziku, predavao je pedagogiku u četiri navrata na sveučilištu u Königsbergu. Kant ostvarenje znanosti o odgoju poima kao “veličanstveni ideal”, jer joj je zadatak da razvije sve darove koje pojedinac ima u sebi. Odgoj je najbolje promisliti u njegovu tri pravila:

- a) misliti sam (koristiti um);
- b) misliti sebe (u razgovoru) na mjestu svakog drugog;
- c) u svako doba misliti u skladu sa samim sobom.

Njegov student Friedrich T. Rink priredio je i objavio djelo „O pedagogici“ na osnovu bilješki s predavanja i Kantovih nastavnih priprema. Temeljna poruka ovog djela je da odgoj treba omogućiti realiziranje svih načina pojavljivanja praktičnog uma, te odgajanik treba da bude:

- a) Discipliniran – mora pripitomiti divljinu u sebi;
- b) Kultiviran – kroz pouku i nastavu;
- c) Mudar – civiliziran, ugodan u društvu;
- d) Moraliziran – umješan (vješt) za ostvarenje različitih ciljeva.

Johann Friedrich Herbart preuzima 1809. godine katedru koju je za života držao Kant. Kao polaznu tačku pedagoške znanosti Herbart uzima činjenicu postojanja različitih koncepcija odgoja (Palekčić, 2010.). Dok Rousseau tvrdi da odgoj treba slijediti “hod prirode”, Locke kao cilj odgoja postavlja “prilagoditi se društvu”. Herbart se pita kako se odlučiti između različitih odgojnih koncepcija, te odgovara da se treba opredijeliti za onu koja se može izvesti iz pouzdanih prvotnih načela. On smatra da se pri utvrđivanju tih načela valja obratiti etici, a kod pitanja metode pedagoškoga djelovanja – psihologiji. Pad pedagogije u psihologizam imao je po nju pogubne posljedice, jer ju je odvojio od filozofije i usmjerio na rješavanje praktičnih pitanja obrazovanja. Psihologija, osamostaljena u posljednja dva stoljeća od filozofije bavi se doživljajima čoveka kao subjekta, i time se bitno razlikuje od svih drugih nauka koje se bave „objektima“. Tzv. herbartizam je sve do 1910. godine predstavljao vodeći pravac znanstvene pedagogije.

Nasuprot normativnoj pedagogiji javlja se novi pravac koji se prema njoj odnosi kritički prebacujući joj manjkavu znanstvenu utemeljenost, odnosno nedostatnu empirijsku potvrdu nje-

zinih glavnih teza. Prema teoretičarima ovoga usmjerenja tradicionalnoj normativnoj znanosti nedostaje empirijska podloga u poznavanju čisto stvarnih odnosa na kojima bi trebali počivati svi pedagoški propisi i norme, pa se ti propisi u konačnici pojavljuju kao puke zapovijedi. Zato pedagogiju valja zasnovati po modelu prirodnih znanosti kao empirijsku disciplinu utemeljenu na opažanju i eksperimentu jer se samo tako može doći do znanstveno provjerenih rezultata. Znanstvene teorije ne smiju sadržavati formulacije koje su izraz vlastitih osjećaja ili im je svrha pobuditi osjećaje drugih, odnosno potaknuti ih na određene postupke. U znanosti je dopuštena samo deskriptivna (opisna i interpretativna) upotreba jezika, dok preskriptivna (propisujuća) i emotivna (osjećajna) moraju ostati isključenima. Najizrazitiji oblik deskriptivne pedagogije jest bihevioristička znanost o odgoju koja počiva na trima temeljnim načelima:

- a) predmet znanosti o odgoju jesu vidljive manifestacije ponašanja djece, mladeži ili odraslih, a ni u kojem slučaju njihovi unutarnji stavovi;
- b) ponašanje se objašnjava pomoću općevažećih iskaza zakonitosti;
- c) na osnovi takvih općih iskaza zakonitosti moguće je oblikovati tehnološke naputke s ciljem da se izmjeni ponašanje djece, mladeži i odraslih osoba.

Pokazalo se da biheviorističku znanost o odgoju opterećuju tri središnja problema na koja ni do dan danas nisu ponuđena zadovoljavajuća rješenja.

- a) Kompleksnost odgojne prakse. Bihevioristička znanost o odgoju nastupila je s uvjerenjem da nam na raspolaganje stavlja tehničko znanje (Kako bismo ostvarili A, potrebno je učiniti B) koje možemo primijeniti u praktičnom djelovanju. U tome, pak, nije uspjela. Uzrok tome je kompleksnost odgojne prakse.
- b) Problem subjektivnih teorija. Unutar biheviorističke pedagogije istraživanje ljudskih postupaka svodi na istraživanje ponašanja, a zanemaruju se mentalna stanja kao što su misli, emocije. S čovjekom se postupa kao s predmetom prirodnoznanstvene spoznaje, apstrahirajući pritom od smisla i značenja koje čovjek pridaje svojim postupcima kao i od ciljeva i potreba ispitivanih osoba. Tako se, naposljetku, gubi iz vida stvarni predmet znanstvenoga društvenog istraživanja.
- c) Problem vrijednosne neutralnosti. Vrijednosno neutralna znanost o društvu potajno smjera k tehnokraciji, odnosno sve većem podvrgavanju čovjeka raznim socijalnim mehanizmima. Ta težnja doseže svoj vrhunac u često ponavljanom prigovoru da vrijednosno neutralna znanost naposljetku pridonosi stabiliziranju postojećih odnosa moći. U mjeri u kojoj na raspolaganje stavlja tehnološko znanje ne razmišljajući o društvenoj upotrebi i korištenju tog znanja, ona pridonosi učvršćivanju postojećih, makar i nepravednih odnosa moći.

Biheviorizam je sredinom 20. stoljeća ozbiljno doveden u pitanje, a pedagozi se sve više okreću hermeneutičkom pristupu koji traži utemeljenje humanističkih znanosti, pa tako i pedagogije. Utemeljitelj hermeneutike kao znanstveno-teorijske osnove duhovnih znanosti jest Wilhelm Dilthey (1833.-1911.). Pod pojmom "duhovnih znanosti" on shvaća sve znanosti koje se odnose na čovjeka. Za duhovne znanosti neprikladni su prirodnoznanstveni postupci, te im je stoga potrebno vlastito znanstveno-teorijsko utemeljenje. Razlog za to, prema Diltheyevu mišljenju, leži u činjenici što pri prirodnoznanstvenom postupku gubimo iz vida ono što je za ljudski život

od središnjega značenja: ljudske doživljaje, značajnost životnih očitovanja, smislenost ljudskoga djelovanja.

Cilj hermeneutičkog pristupa u istraživanju duhovnih nauka, a samim tim i u istraživanju odgoja, jeste razumijevanje pojava, a ne njihovo opisivanje i utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza koje postoje. Prednost istraživanja zasnovanih na hermeneutičkom pristupu je u tome što se pažnja obraća na razumijevanje konkretne situacije. Istraživanjem se nastoji utvrditi subjektivna konstrukcija neke situacije, a ne temelji se na spoljašnjim kriterijima.

Hermeneutika kao metodološki pristup istraživanju omogućava bolje razumijevanje onoga što je predstavljeno kao problem, također se razvija razumijevanje značaja nekog događaja ili problema (Whitehead, 2004). U pogledu primjene hermeneutike u istraživanju treba spomenuti da ona omogućuje produbljeno proučavanje određenog problema, pri tome uzimajući u obzir sve specifičnosti konkretnog problema.

Hermeneutički se pristup zbilji na području odgoja očitovao u tome što se u podjednakoj mjeri oslanjao na povijesne slojeve stvarnosti (u obliku pedagoških klasika) kao i na tumačenje same vidljive stvarnosti. No, za zastupnike ovoga pravca ne postoje općenito važeći ciljevi odgoja koji bi vrijedili za sva vremena. Prema njihovu mišljenju naše su norme i vrijednosti određene konkretnom povijesnom situacijom i nemaju nadvremenski karakter. Zato je na temelju razumijevanja odgojne stvarnosti moguće izvesti norme koje vrijede samo za konkretnu situaciju. Upravo u tome leži ključni nedostatak ovoga pristupa odgoju. Ako, naime, norme posjeduju samo povijesno ograničenu valjanost, koji su onda kriteriji za prosudbu ispravnoga i smislenoga ponašanja u određenoj situaciji? Na temelju kojih se vrijednosti onda treba odvijati djelovanje u pedagoškoj praksi? Tko je ovlašten određivati što je vrijedno, a što nevrijedno?

ODGOJ U SAVREMENOM OKRUŽENJU

Obrazovanje je bitna sastavnica odgoja kojom se u nekoj društvenoj sredini razvijaju djetetove umske sposobnosti. Odgoj i obrazovanje najčešće se uzimaju kao suodnosne djelatnosti od kojih je prva usmjerena na oblikovanje volje, a druga na stjecanje znanja. Odgoju se obično daje veće značenje budući da se obrazovanje ne drži dovoljno određujućim čimbenikom ispravnog htijenja. Odnos odgoja i obrazovanja se sagledava i kao odnos vrijednosti i činjenica. One se prožimaju: vrijednosti su sadržane u činjenicama, a činjenice u vrijednostima. Ono što će postati činjenica uvelike ovisi o vrijednosnoj opredijeljenosti subjekta. Podvajanje odgoja i obrazovanja je štetno. Ono postaje podvajanje između onoga što bi trebalo biti (vrijednost, odgojna namjera) i onoga što jest (znanje, obrazovni sadržaj). Odgoju se tako uskraćuju činjenice i on postaje indoktrinacija prevladavajućim modelom ponašanja, a obrazovanju vrijednosno usmjerenje i ono se pretvara u gomilanje činjenica bez neke svrhe i smisla. (Polić, 1993)

Odgoj nije svemoćan, ali nije ni nemoćan – on je moguć i moćan unutar određenih granica koje mu diktiraju: sama ljudska narav, vlastite predispozicije (biološke, fiziološke i psihološke oznake) i okolina (društveni odnosi, obiteljska atmosfera, odgojitelj, običaji i zakoni, ekonomske, stambene i kulturne prilike i drugo). Svako dijete je odgojivo, ali ne i jednako odgojivo (Bezić, 1996).

Prvi koji imaju pravo (i dužnost) na odgoj djece su roditelji. Njihov pedagoški autoritet se ne dovodi u pitanje. Obiteljski odgoj je najbolji jer on najviše određuje čovjekov kasniji tok života.

Naravno, ni pravo roditelja na odgoj nije apsolutno. Roditelj ne smije poduzimati nešto što je u sukobu s odgojnim vrijednostima i ciljevima, kao i nešto što je protivno naravnom pravu samog odgojenika – koji je osoba s pravom rasta do punine čovještva, koji je kao takav i građanin, član društva. Cjelovit (integralan) odgoj, uz sveobuhvatan odgojni sadržaj traži i cjelovit odgojni tim kao i pedagošku kvalificiranost nositelja odgoja: roditelja, pedagoga i društva.

ZAKLJUČAK

Školstvo se duboko ukorijenilo u svijest i praksu svih naroda, a da bi zadovoljilo potrebe svog vremena, ono je u stalnoj tranziciji. Prenaglašavanje uloge škole (koja teži postati cjeloživotni pedagoški projekt, permanentno obrazovanje), sužava pedagoško djelovanje samo na nastavne i školske oblike. Masovno obrazovanje ostavlja po strani individualnu pedagogiju pa takav tip obrazovanja nije pogodan za nadarene pojedince, takav način obrazovanja nivelira umove, splove i čudi, otvoren je različitim oblicima indoktrinacije i loših utjecaja. Uz to u školama sadržaje nekadašnjeg humanističkog obrazovanja sve više potiskuje tehnološko obrazovanje, zaboravljaju se ili zapostavljaju odgojne zadaće i na prvo mjesto stavljaju obrazovni ciljevi. To znači da odgojno-obrazovne institucije načelno pružaju više činjenica nego li vrijednosti, više istine nego li mudrosti, više tehničke i znanstvene nego li humanističke i etičke racionalnosti, više sredstava nego li ciljeva, ideala i adekvatnih vrijednosti. Kod čovjeka to može stvoriti tzv. egzistencijalni vakuum.

Prijašnja paradigma odgoja koja je sebi kao cilj stavljala kompletno izgrađenu ličnost sad je usmjerena na problemski pristup, samoostvarenje, otvaranje čovjeka novim mogućnostima, stalnoj dekonstrukciji i konstrukciji. Alternativa takvom stanju – ukoliko uopće takvo stanje treba alternativu – jest pružiti u odgojno-obrazovnom procesu autentične ideje o čovjeku, svijetu i društvu, čemu, uvjereni smo, filozofija još uvijek teži.

LITERATURA

- Aristotel (1988), *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus i Sveučilišna naklada Liber.
- Aristotel (1988), *Politika*. Zagreb: Globus.
- Arthur, James (2020), *The formation of character in education: from Aristotle to the 21st century*. London: Routledge, Taylor & Francis Group
- Berčić, Boran (2008), *Etika vrlina*. Filozofska istraživanja, 28(1), 193–207.
- Bezić, Ž. (1996), *Zašto i kako odgajati? Ciljevi, metode i sredstva odgoja*. Đakovo, UPT.
- Bezić, Ž. (1996a), *Biti čovjek! Ali kako? Odgojne smjernice*. Đakovo, UPT.
- Bezić, Ž. (2002), *Razvojni put mladih. Djetinjstvo i mladost*. Đakovo, UPT
- Cassirer, E. (2012), *Problem Jean-Jacques Rousseau*. Zagreb, Disput
- Golubović, Aleksandra (2013), *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*. Acta Iadertina, 10, 25–36.
- Grubiša, Damir (2010), *Četiri orijentacije u političkoj misli europske renesanse*. Politička misao, 47(2), 7–36.

- Hall, Edith (2020), *Aristotelov put*. Zagreb: Planetopija.
- Hufnagel, E. (2002), *Filozofija pedagogike*, Zagreb: Demetra
- Jovančević, Milivoj i sur. (2019), *Godine prve: zašto su važne?* Zagreb: Actus Hominis.
- Juka, S., Musić M., Buntić M. (2007), *Prema filozofiji odgoja*, Mostar: Sveučilište, Filozofski fakultet
- Krasić, Stjepan (2012), *Nastanak i razvoj školstva od antike do srednjega vijeka*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Le Goff, Jacques (2011), *Za jedan drugi srednji vijek: Vrijeme, rad i kultura na zapadu*. Zagreb: Antibarbarus.
- Mijatović, Antun (2000), *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*. Zagreb: Edip.
- Palekčić, Marko (2010), *Herbartova teorija odgojne nastave — izvorna pedagoška paradigma*. Pedagoška istraživanja, 7(2), 319–340.
- Papo, Demian (2016), *Vuk–Pavlovićevi stavovi o Lockeovu nauku*. Metodički ogledi, 23(2), 29–41.
- Platon (2000), *Staat*, Düsseldorf: Artemis & Winkler, 2.
- Platon (2004), *Gorgias*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Polić, Milan (1997), *Čovjek, odgoj, svijet*. Zagreb: Kruzak.
- Pranjić, M. (2009), *Paideia. Starogrčka odgojno obrazovna formula*. Metodički ogledi, 16 (1-2), 9-21.
- Pranjić, Marko (2013), *Na iskonima europskoga odgoja*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Rakić, Vini; Vukušić, Svjetlana (2010), *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*. Društvena istraživanja, 19(4–5), 771–795.
- Senković, Željko (2006), *Aristotelov odgoj za vrline*. Metodički ogledi, 13(2), 43–61.
- Tomić, D. (2015), *Philosophy of education in University Education of elementary and kindergarten teachers*. U: Timovski, V. (ur.) Education and globalization. Skopje, Faculty of pedagogy, 332-336.
- Tomić, D. (2020), *Filozofija i odgoj*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet
- Veljak, Lino (2013), *Je li prosvjetiteljstvo definitivno stvar prošlosti?* Studia lexicographica, (2), 119–127.
-

PHILOSOPHY OF JUVENILE EDUCATION

Summary

Process of education is not exhausted in the mere deliberate and planned transmission of knowledge, skills and values, but takes place in concrete circumstances with the participation of the educated and educators. The educator imparts knowledge, skills and values in accordance with his capabilities, and the student receives them again in accordance with his individual capabilities. Finally, there is the environ-

ment (society) in which the educational process takes place, with all its possibilities and impossibilities. That is why education is always a creative act. Education in a broader sense also includes education. While education in the narrower sense emphasizes the value component, to that extent education is the process of acquiring practical knowledge and skills, training for work and life tasks. The issue of possibilities, conditions, factors of development and formation of minors, i.e. individuals, as one of the basic problems of pedagogical science, has always been and is today the center of attention and interest not only of narrow pedagogical circles but also of the wider public. This is quite understandable, because the role of individual factors in the development of minors will depend on what importance and place will be given to this or that factor, and accordingly, in which direction the educational or pedagogical activity will be oriented and directed. The basic factors about whose role and importance in the development and formation of the personality of minors experts differed or agreed on were related to upbringing, heritage and the role of the social environment.

Keywords: upbringing, education, educator, educator, minor.

INFORMATIČKA TEHNOLOGIJA I KRIMINAL

Dr. sc. Siniša Franjić, dipl. iur.
Internacionalni univerzitet Brčko
sinisa.franjic@gmail.com

Stručan rad
UDK: 004.7: 343.1(004.4)
<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.32>

Sažetak

Internet, mobilna telefonija i videokonferencije predstavljaju najznačajnije tehničke inovacije XX. stoljeća. Navedene su tehnologije promijenile svijet jer su unijele mnogo promjena u svakodnevicu modernih ljudi. Sastoje se od niza tehnoloških komponenti bez kojih se ne bi mogao zamisliti rad modernih električnih uređaja. Releji, elektronički cijevi, tranzistori i tiskani krug omogućuju normalan i funkcionalan rad mnoštva električnih aparata i uređaja, a kada se razmatra njihova uloga u kontekstu računala i informatičke tehnologije, mora se istaknuti da su omogućili stvaranje računala različitih veličina i mogućnosti sa širokim spektrom primjene.

Ključne riječi: Informatika, Tehnologija, Kompjuteri, Kriminal.

1. UVOD

Ljudski talent, inteligencija i obrazovanje dolaze do izražaja u komunikaciji s drugim ljudima¹. Ta je komunikacija počela napredovati od sredine XV. stoljeća uporabom raznovrsnih i sve savršenijih tehničkih pomagala koji se smatraju temeljem svjetske informacijske revolucije. Za razliku od informacijske, informatička revolucija obuhvaća ona tehnološka rješenja koja se ostvaruju korištenjem modernih informatičkih i komunikacijskih postrojenja, strojeva, različitih uređaja i mreža kojima se unose, obrađuju i pohranjuju podaci, prenose slike, glas, zvuk i signali u digitalnom obliku.

Svi smo svjesni ogromnog značaja uporabe računala u suvremenom društvu i činjenice da nema područja ljudske djelatnosti u kojoj računala nisu našla primjenu². Opća je pretpostavka da u današnjim uvjetima života svaki pojedinac raspolaže osnovnim znanjima i vještinama iz područja informacijskih tehnologija i da se informatička pismenost, imajući u vidu stupanj razvoja i drugih društvenih područja, jednostavno podrazumijeva. Drugim riječima, ne može se zamisliti osoba koja se bavi čak i najobičnijim poslovima, a da ne posjeduje osnovno obrazovanje o radu na računalima. Računala, a paralelno s njima i računalne mreže (ili računalni sustavi), čiji je značaj jednako bitan, a posljedice zloupotrebe jednako teške, danas služe za ubrzavanje osnovnih uredskih poslova, ali i za složena projektiranja, baze podataka, komunikaciju, informiranje, edukaciju i zabavu.

Što je informatička tehnologija (IT)³? Informatička je tehnologija izraz koji se koristi za opisivanje nekoliko stvari, a primarni joj je zadatak prikupljanje i obrada podataka, sposobnosti širenja informacija pomoću tehnologije, same tehnologije koja omogućuje te zadaće i ljude koji su zaduženi za održavanje IT infrastrukture (računala, mreže, operativni sustavi). Općenito se može smatrati da se informatička tehnologija koristi za stvaranje, održavanje i dostupnost informacija. Drugim riječima, IT spaja ljude s računalnim resursima, softverom, podacima i računalnim mrežama.

1 Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša: „Računalni kriminalitet“, Sveučilište u Splitu – Pravni fakultet, Split, 2009., str. 17.

2 Matijašević, Jelena: „Krivičnopravna regulativa računarskog kriminaliteta“, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu – Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad, 2013., str. 1.

3 Fox, Richard: „Information Technology – An Introduction for Today's Digital World“, CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, 2013., str. 1.

Svake godine pojam „informacija“ postaje sve popularniji u svakodnevnom životu⁴. Unatoč činjenici da informacije imaju stabilan položaj u društvu, pristupi razumijevanju imaju puno smjerova. Formiranje i razvoj informacija uključuju tri pristupa: (1) matematički (kibernetički); (2) semantički; (3) praktični – vezani uz korištenje informacija u različitim sferama ljudskog života (medicina, energija i transport). Razvijanje zakonske regulative u sferi informacijskih tehnologija temelji se na učinkovitosti pravnih normi u svim sferama života. Trenutačno se proces u kojem ljudi aktivno sudjeluju odnosi na primitak informacija, njihovu obradu i daljnju distribuciju. Svaki zakon, bez obzira na to jesu li iz jedne države ili više njih, utječe na veze sudionika koji sudjeluju u tim procesima. Informacijska tehnologija utječu na sve sfere života pa zakonski mehanizmi koji se odnose na informacijsku tehnologiju trebaju biti regulirani zakonima iz toga područja.

Internet je dramatično promijenio način komunikacije: zahvaljujući e-pošti možemo imati istu neposrednost kao i zahvaljujući faksu; osim toga, postoji mogućnost dodavanja svih vrsta dokumenata e-pošti koju šaljemo (ali s većim brojem problema vezanih uz pravna stajališta); mrežne stranice žele privući širok krug ljudi, što je uobičajeno za druge masovne medije, s mogućnošću znatno šireg povezivanja među ljudima; sustavi poput *chata* i *messengera* omogućuju pisanu (kao i audio i video) sinkroniziranu komunikaciju; blogovi omogućuju trenutačno objavljivanje i distribuciju preko interneta i tako dalje⁵.

Načini komunikacije putem interneta posve su različiti⁶. Podaci koji se prenose rastavljeni su u male pakete koji se odvojeno prenose duž različitih ruta i zatim se ponovno sastavljaju kada stignu na svoje odredište. To rastavljanje podataka čini čuvanje znatno težim; ne postoji nijedna ruta kroz koju slijedi cijela poruka. Internet dakle predstavlja niz svjetski širokopojasnih međusobno povezanih poslužitelja koji ne čine ništa drugo, nego distribuiraju pakete informacija širom svijeta.

Posebno treba istaknuti da je znanje važno ako nešto pomaže pri donošenju odluka. Važno je naglasiti da informacija sama po sebi ne predstavlja znanje⁷. Razlikujemo ova tri pojma: podaci, informacije i znanje, pri čemu je podatak skup prepoznatljivih znakova na nekom mediju, informacija je subjektivno vrednovana činjenica ili obavijest (koja se sastoji od skupa podataka), a znanje je uređen skup informacija koje se odnose na neko područje. Mogućnost ostvarivanja znanja iz raspoloživih informacija ovisi o njegovom strukturiranju i prikazivanju. Ovakvo razmatranje znanja izuzetno je važno za svaki segment intelektualnog vlasništva jer takvo pojmovno određivanje valja primjenjivati kada se donose meritorne odluke.

2. INTERNET

Moderno doba suvremenih digitalnih i računalnih tehnologija svakim danom sve više napreduje i, na zadovoljstvo mnogobrojnih korisnika diljem svijeta, svakim danom ta moderna tehnologija postaje sve dostupnija i jednostavnija za uporabu. To bi značilo da razdoblje od devedesetih

4 Vasyuchkova, Oksana A.; Malyar, Sergey S.; Sinitsin, Artem A.; Stepanova, Kristina V.: „Influence of Information Technologies on Criminal and Corporate Relations: Economic and Legal Aspect“ u Popkova, Elena G.; Ostrovskaya, Victoria N. (ur): „Perspectives on the Use of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy“, Springer International Publishing AG, Cham, 2019., str. 344.

5 Cantoni. Lorenzo; Tardini, Stefano: „Internet“, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 2006., str. 190.

6 Rosenzweig, Paul: „Cyber Warfare – How Conflicts in Cyberspace Are Challenging America and Changing the World“, Praeger, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2013., str. 18.

7 Sotirović, Velimir, Egić, Branislav: „Pravna informatika“, Ined Grafomedia, Novi Sad, 2008., str. 96.

godina XX. stoljeća, kada je došlo do nagle ekspanzije tih modernih tehnologija, do danas slobodno možemo nazvati razdobljem znanstveno-tehnološke revolucije koja će se i u budućnosti nastaviti razvijati. Središnje mjesto u tom procesu ima čip⁸, odnosno mikroprocesor⁹. Svjetska znanstvena javnost danas velike nade ulaže u pronalaženje biočipa koji bi djelovao poput ljudskog mozga. Biočip bi postao izvrsna podloga za razvoj umjetne inteligencije, robotizacije, digitalne komunikacije itd. Razvojem suvremenih digitalnih i računalnih tehnologija došlo se i do konačnog cilja moderne informatike, a to je razrada optimalnih metoda i sredstava primanja, pohrane, prijenosa, obrade, pronalaženja i uporabe informacija sa zadaćom istraživanja strukture, funkcionalnosti, oblikovanja i izgradnje informacijskih sustava čiji se rad temelji na računalnim sustavima¹⁰. Iz toga proizlazi da su osnovni pojmovi informatike signal, podaci, informacije, znanje i umijeće. To su pojmovi od kojih sve počinje u suvremenim digitalnim i računalnim tehnologijama, a iz daljnjih izlaganja čitatelji će moći zaključiti da su to pojmovi od kojih sve počinje i u računalnom kriminalitetu. Računalni je kriminalitet svojevrsni neizbježni aktivni sudionik eksponencijalnog razvoja informacijske, odnosno računalne tehnologije, posebice u digitaliziranim elektroničkim mrežama na svim područjima života¹¹.

Nesporno je da je bilo koji segment tehničkog i tehnološkog razvoja podložan različitim vidovima manipulacija nesavjesnih i neodgovornih pojedinaca i grupa, čiji je motiv najčešće pokušaj da sebi ili drugom pribave protupravnu imovinsku korist¹². Može se konstatirati da ne postoji tehničko i tehnološko dostignuće koje u povijesti čovječanstva nije naišlo na različite vidove zloropora. Specifičnost predstavljaju faze razvoja u kojima je pronalazak bio podložan zloropotrebi, zatim grupacije osoba koje su vršile takve radnje i različite namjene zbog kojih su se vršile te zloropotrebe. U početku primjene računalne tehnologije, računala nisu bila podobna za veće zloropotrebe jer njihova primjena nije bila masovna, tako da se njima bavio samo uzak krug korisnika – informatičkih stručnjaka. Ono što je otvorilo vrata širenju mogućnosti da se računalna tehnologija zloroporebi u različite svrhe jest njen brz razvoj, pojednostavljenje njezine upotrebe, kao i dostupnost iste širokom krugu korisnika.

Današnja tehnološka razina omogućuje povezivanje sustava računala u mreže, ali i njihovo globalno povezivanje u jedinstveni komunikacijsko-informacijski sustav – internet. Internet je vrlo brzo postao plodno tlo za zloroporu, odnosno plodno tlo za razvoj i širenje računalnog kriminaliteta. Tehnološki razvoj interneta omogućio je mnoštvo zloropora zbog nepostojeće ili nedostatne pravne regulative iz područja računalnog kriminaliteta. Osobna računala danas se rabe kod financijskih transakcija, a u njima se mogu naći poslovne tajne, osobni medicinski podaci i informacije o zapošljavanju. Mnoga ta računala priključena su na internet te primaju i šalju informacije putem World Wide Weba, navodi Michael R. Anderson, umirovljeni američki stručnjak za moderne računalne tehnologije, u predgovoru knjizi „Investigating Computer-Re-

8 Sićušni komadić kristala poluvodiča (ponajviše silicija) na koji se utiskuje sklop ili niz sklopova koji čine elektronički integrirani krug. Na njegovoj površini od nekoliko milimetara utiskuju se tisuće i tisuće tranzistora, kondenzatora i niz drugih elektroničkih elemenata.

9 Skup nekoliko povezanih čipova koji djeluju kao samostalno računalo.

10 Šimundić, Slavko: „Pravna informatika“, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 160. i 161.

11 Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša; Sušić, Tihomir: „Databases and computer crimes“, ELMAR Proceedings, Zadar, 2010., str. 195. – 201.

12 Matijašević, Jelena; Petković, Milorad: „Krivična djela protiv bezbjednosti računarskih podataka – Analiza pozitivnopravnih rješenja i značaj u kontekstu suzbijanja visokotehnološkog kriminala“, Kriminalističko forenzička istraživanja, Banja Luka, 1/2011., str. 597. – 608.

lated Crime“¹³. Na početku širenja interneta stručnjaci za njegov dizajn, odnosno za dizajn pojedinačnih stranica, nisu ni sanjali da će moderna računalna tehnologija doživjeti tako velik uspjeh pa nisu vodili previše računa o sigurnosti podataka i informacija. Ovako golema popularnost osobnih računala i interneta diljem svijeta stručnjacima za internet donijela je i nešto o čemu baš i nisu razmišljali kada su stvarali svoje stranice, a to je upravo način na koji se, sa sigurnosnog aspekta, mogu sačuvati podaci i informacije od najrazličitijih zloporaba koje se mogu zamisliti.

Budući da internet omogućuje rapidno brz prijenos podataka, bez obzira na velike udaljenosti i krajnja odredišta širom svijeta, prostor u kojem se nalazi proširen je i prilagođen vremenskim i geografskim granicama na koje smo naviknuli ¹⁴. To je uznemirilo naše navike jer su nam tako nametnuti novi načini funkcioniranja i stvorene su nove društvene vrijednosti, a u isto su vrijeme stvorene neviđene promjene u načinu komunikacija i uveden je novi digitalni poredak. Veličina tih promjena predstavila je urbanizaciju digitalnih tehnologija nazvanu „informatičkom revolucijom“. Pojavile su se dematerijalizirane informacije, transakcije i usluge u novim organizacijskim oblicima, a došlo je i do nekih novih formi i aktivnosti – legalnih i ilegalnih. Kriminalitet, organizirani ili ne, uvelike je prihvatio ICT čime je poboljšana njegova učinkovitost uslijed čega je došlo do štetnih posljedica po društvo.

Dihotomija između realnog i kiberprava postoji u raspravi o kiberkriminalu¹⁵. Realno-pravni pristup ističe da je kiberkriminal isto što i realni kriminal, ali se obično vrši pri korištenju računala koje je najvjerojatnije povezano s internetom. Kriminal je isti, samo se razlikuju sredstva izvršenja. Kiberpravni pristup ističe da jedinstveni elementi kiberkriminala jamče poseban tretman, naročito kada je riječ o izvršenju ili prevenciji.

Internet, globalna mreža računala, duguje svoj razvoj ovim četirima tehnologijama: telegrafu, telefonu, radiju i računalu¹⁶. Povijest interneta potječe iz ranih radova J. C. R. Licklida¹⁷ (Massachusetts Institute of Technology) na temu „galaksijskih mreža“. Licklider je konceptualizirao globalno međusobno povezani skup računala s komunikacijskim kanalima između kojih se bilo kojem računalu s bilo kojeg računala može pristupiti programima i podacima. Koncept umrežavanja koji je predvidio Licklider podržava komunikaciju između mrežnih čvorova pomoću koncepta paketa umjesto krugova, čime se računalima može međusobno komunicirati.

Internet je osnovom fenomena (paradigme) virtualne stvarnosti koji se javlja onda kada čovjek evolucijski doseže sposobnost apstraktnog mišljenja¹⁸. Mašta (imaginacija) i mogućnost stvaranja predodžbi (projekcije) o nečem što općenito nije, ili barem nije u danom trenutku, dostupno osjetilima konkretne osobe temeljem su, dakle fenomena prividne stvarnosti.

Ugledavši vlastiti odraz u lokvici vode, čovjek je najvjerojatnije počeo razvijati spoznaju o samom sebi, a kasnije i o svojem odnosu prema drugim ljudima i prirodi oko sebe.

13 Stephenson, Peter: „Investigating Computer-Related Crime – A Handbook for Corporate Investigators“, CRC Press, Boca Raton, 2000., str. 3.

14 Ghernaoui, Solange: „Cyber Power – Crime, Conflict and Security in Cyberspace“, EPFL Press, Lausanne, 2013., str. 23.

15 Kurbalija, Jovan: „Uvod u upravljanje internetom, Drugo izdanje“, Albatros Plus, Beograd, 2011., str. 101.

16 Migga Kizza, Joseph: „Ethical and Social Issues in the Information Age, Sixth Edition“, Springer International Publishing AG, Cham, 2017., str. 6.

17 Joseph Carl Robnett Licklider (1915. – 1990.), američki matematičar, fizičar i psiholog, sveučilišni profesor, znanstvenik koji je osmislio niz ideja bez kojih je današnji internet nezamisliv. Osmislio je, među ostalim, digitalne knjižnice, elektroničku trgovinu, internetsko bankarstvo, cloud computing itd.

18 Panian, Željko: „Bogatstvo interneta“, Strijelac, Zagreb, 2000., str. 10.

Svjesno ili nesvjesno, namjerno ili nenamjerno, uporabom stanovitih postupaka i sredstava čovjek počinje također stvarati privide (virtualitete) sebi i drugima nečega što u stvarnosti zapravo ne postoji. Ključni trenuci u razvitku paradigme virtualne stvarnosti bili su pronalasci fotografije i trajnog pohranjivanja tonskog zapisa, što se kasnije prometnulo u tzv. multimedijску tehnologiju. U kombinaciji s tehnologijom prijenosa podataka na daljinu nastaju krajem XX. stoljeća multimedijске mreže na čelu s internetom.

Internet mijenja prostorne i vremenske odnose među pojavama, odnosno – preciznije rečeno – te tradicionalne fizikalne dimenzije praktički nestaju. Vremenske su zone i prostorne udaljenosti u internetu nepoznanica. Nije uopće važno gdje se netko nalazi i koliko mu se čini da je sati. Jednom kada se prihvate zakonitosti digitalnih komunikacija i virtualnog prostora, sve postaje sada i ovdje. Premda su vremenske zone i dalje važne u međuljudskoj komunikaciji (primjerice telefonom) – jer ovdje i dalje vladaju biološki zakoni i pravila lijepog ponašanja (primjerice nije pristojno, a ni zdravo, buditi nekoga bez prijeko potrebe) – u poslovanju i u mnogim drugim aktivnostima one postaju potpuno irelevantnima.

3. KRIMINAL

Uz pojam internet usko je povezan pojam informacijski sustav. Informacijski je sustav skup jasno definiranih pravila, praktičnog iskustva i metoda rada kod kojih ljudi ili grupe ljudi trebaju raditi na unošenju datih podataka u računalo, koje će obraditi informaciju tako da pruži sve specifikacije, što će omogućiti pojedincima da se odluče u konkretnim situacijama.

Svakodnevnim povećanjem broja nazočnih na internetu svijet sve više postaje globalno informacijsko selo. Ukidaju se prostorna, regionalna, etnička i druga ograničenja i tako je svijet postao globalna zajednica, a internet – informacijska superprometnica! Internet je tako postao tehnološki, socijalni, ekonomski, medijski, politički pa i, među ostalim, pravni fenomen. Budući da se na današnjem stupnju razvoja trenutačno ne može postići apsolutna sigurnost informacijskih sustava, potrebno je pružiti apsolutnu i djelotvornu zaštitu ako dođe do zlouporabe. To se može postići jedino koordinacijom država koje čine globalno selo.

U knjizi „Virtual Worlds and Criminality“¹⁹ navodi se sljedeće: „Kaznena djela su stigla u virtualni svijet. To ne treba čuditi jer kriminalci uvijek slijede novac! Danas je moguće virtualne vrijednosti mijenjati za pravi novac i time se daje snažan poticaj za počinjenje različitih kaznenih djela.“

Problematika računalnog kriminaliteta jest problematika čija je pojavnost sve učestalija u modernom društvu. Računalni kriminalitet nastaje i razvija se na isti način u svim dijelovima svijeta. O njemu se javno piše i govori, a rezultati njegova sprječavanja praktički su zanemarivi. U tom se kontekstu svojevrsnim korakom naprijed ipak može smatrati usvajanje Konvencije o kibernetičkom kriminalu²⁰ čije je odredbe u svoja nacionalna zakonodavstva ugradila većina država članica, ali ima i onih država koje to još uvijek nisu učinile. Ovdje je posebno zanimljivo istaknuti da su Konvenciju potpisale i ratificirale i neke države koje nisu članice Vijeća Europe – Japan, Kanada, Južnoafrička Republika i Sjedinjene Američke Države.

19 Cornelius, Kai; Hermann, Dieter (ed.): „Virtual Worlds and Criminality“, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2011., str. 96.

20 Convention on Cybercrime.

Razvoj informacijskih tehnologija i interneta prouzročio je povećanje različitih oblika ugrožavanja intelektualnog vlasništva u kiberprostoru²¹. Gotovo neograničena dostupnost književnih djela, znanstvenih radova, glazbenih radova, videoradova i drugih autorskih djela u digitalnom obliku omogućila je ogroman broj zlouporaba i raznih oblika kršenja prava intelektualnog vlasništva pa je bilo neophodno međunarodnim sporazumima osmisliti učinkovite sustave zaštite intelektualnog vlasništva koji su u skladu s vremenom u kojem dominiraju digitalne tehnologije.

Usporedo s ubrzanom informatizacijom društva i ulaskom interneta u sva područja društvenog i privatnog života ljudi računalni kriminal postaje dominantan oblik zlouporaba, kršenja zakona i drugih normi ponašanja²². Tipovi računalnog kriminala brojni su, a najčešći su ovi:

- krađa računalnih servisa,
- neovlašteni pristup,
- piratizacija softvera,
- otkrivanje, krađa i izmjena računalnih podataka i informacija,
- iznuđivanje uz pomoć računala,
- neovlašteni pristup bazama podataka,
- zlouporaba ukradene lozinke,
- prijenos destruktivnih virusa
- industrijska i politička špijunaža.

Iako je pojava interneta omogućila uporabu mnoštva korisnih informacija, ista je pojava praktički istodobno omogućila pojavu računalnog kriminaliteta²³. Moderna informatička tehnologija vrlo je jednostavna za uporabu, a i cijenama sve pristupačnija, pa je kao takva izložena i različitim kriminalnim aktivnostima. Računalni kriminalitet danas predstavlja vrlo ozbiljan svjetski društveni problem, a pojava Konvencije o kibernetičkom kriminalu isto tako predstavlja ozbiljan svjetski pokušaj zadovoljavajućeg rješavanja tog problema. Nešto se dakle ipak radi po tom pitanju, a vrijeme će pokazati koliko će prihvaćanje Konvencije država potpisnica biti djelotvorno u nacionalnim zakonodavstvima.

4. ZAKLJUČAK

Razvoj modernog društva sve više ovisi o sprezi znanosti i tehnike. Nastoje se stvoriti uvjeti za kontinuirani tehnički napredak koji omogućuje gospodarski rast i razvoj. Budući da je pretpostavka tehničkog progressa stalna primjena znanstvenih otkrića i inovacija, najviše ovisi o tome što čovječanstvo ulazi u razdoblje permanentne znanstveno-tehnološke revolucije.

21 Prlja, Dragan; Reljanović, Mario; Ivanović, Zvonimir: „Internet pravo“, Institut za uporedno pravo Beograd, Beograd, 2012., str. 34.

22 Milosavljević, Milan; Grubor, Gojko: „Istraga kompjuterskog kriminala“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009., str. 6.

23 Franjić, Siniša: „Računala i kriminal“, Matica Hrvatska – Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek, 2023., str. 19.

LITERATURA

- Cantoni, Lorenzo; Tardini, Stefano: „Internet“, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 2006., str. 190.
- Cornelius, Kai; Hermann, Dieter (ed.): „Virtual Worlds and Criminality“, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2011.
- Fox, Richard: „Information Technology – An Introduction for Today’s Digital World“, CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, 2013.
- Franjić, Siniša: „Računala i kriminal“, Matica Hrvatska – Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek, 2023.
- Ghernaouti, Solange: „Cyber Power – Crime, Conflict and Security in Cyberspace“, EPFL Press, Lausanne, 2013.
- Kurbalija, Jovan: „Uvod u upravljanje internetom, Drugo izdanje“, Albatros Plus, Beograd, 2011.
- Matijašević, Jelena: „Krivičnopravna regulativa računarskog kriminaliteta“, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu – Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad, 2013.
- Matijašević, Jelena; Petković, Milorad: „Krivična djela protiv bezbjednosti računarskih podataka – Analiza pozitivnopravnih rješenja i značaj u kontekstu suzbijanja visokotehnološkog kriminala“, Kriminalističko forenzička istraživanja, Banja Luka, 1/2011.
- Migga Kizza, Joseph: „Ethical and Social Issues in the Information Age, Sixth Edition“, Springer International Publishing AG, Cham, 2017.
- Milosavljević, Milan; Grubor, Gojko: „Istraga kompjuterskog kriminala“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.
- Panian, Željko: „Bogatstvo interneta“, Strijelac, Zagreb, 2000.
- Prlja, Dragan; Reljanović, Mario; Ivanović, Zvonimir: „Internet pravo“, Institut za uporedno pravo Beograd, Beograd, 2012.
- Rosenzweig, Paul: „Cyber Warfare – How Conflicts in Cyberspace Are Challenging America and Changing the World“, Praeger, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2013.
- Sotirović, Velimir, Egić, Branislav: „Pravna informatika“, Ined Grafomedia, Novi Sad, 2008.
- Stephenson, Peter: „Investigating Computer-Related Crime – A Handbook for Corporate Investigators“, CRC Press, Boca Raton, 2000.
- Šimundić, Slavko: „Pravna informatika“, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007.
- Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša: „Računalni kriminalitet“, Sveučilište u Splitu – Pravni fakultet, Split, 2009.
- Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša; Sušić, Tihomir: „Databases and computer crimes“, ELMAR Proceedings, Zadar, 2010.
- Vasyuchkova, Oksana A.; Malyar, Sergey S.; Sinitsin, Artem A.; Stepanova, Kristina V.: „Influence of Information Technologies on Criminal and Corporate Relations: Economic and Legal Aspect“ u Popkova, Elena G.; Ostrovskaya, Victoria N. (ur): „Perspectives on the Use

of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy“, Springer International Publishing AG, Cham, 2019.

INFORMATION TECHNOLOGY AND CRIME

Abstract

The Internet, mobile telephony and videoconferencing represent the most significant technical innovations of the 20th century. The mentioned technologies changed the world because they introduced many changes in the everyday life of modern people. They consist of a number of technological components without which the operation of modern electrical devices could not be imagined. The relay, electronic tube, transistor and printed circuit enable the normal and functional operation of many electrical appliances and devices, and when considering their role in the context of computers and information technology, it must be emphasized that they have enabled the creation of computers of various sizes and capabilities with a wide range of applications.

Keywords: Informatics, Technology, Computers, Crime

ZNAČAJ I VAŽNOST PLANIRANJA I REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Mr. sc. Kajtazović Ibrahim
kajtazovicibrahim@yahoo.com

Stručan rad

UDK:33/303(658.34)

<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.40>

dr. sc. Esad Čović

Internacionalni univerzitet Brčko, BiH
covicesad@gmail.com

Sažetak

Planiranje i regrutacije kvalitetnih ljudi vrlo je važna aktivnost i zadatak funkcije ljudskih resursa u organizacijama. O tome kako se ono kvalitetno obavi, ovisi i mnoge druge aktivnosti, stoga mu se posvećuje sve više pozornosti, vremena, energije i sredstava. Da bi bile uspješne, organizacije moraju privući visoko kvalitetne i sposobne ljude. Planiranje radne snage predstavlja izradu planova za popunu budućih slobodnih radnih mjesta u preduzeću, također planiranje bi trebalo da bude dio strateškog planiranja svakog preduzeća, važno pitanje se uvijek odnosi na to da li predviđena slobodna radna mjesta treba popuniti ljudima iz firme ili ljudima izvan firme.

Drugim riječima da li treba planirati da se radna mjesta popune već zaposlenima ili tako što će se regrutovati kandidati izvan preduzeća. Procjena budućih ljudskih resursa zavisi od misije, vizije i strategije razvoja preduzeća.

Ključne riječi: Analiza posla, predviđanje potreba ljudskih resursa, nosioci planiranja ljudskih resursa, izvori regrutacije, regrutacija ljudskih resursa, metode regrutovanja, eksterno i interno regrutovanje, evaluacija regrutovanja.

1. UVOD

Planiranje i regrutacija kadrova su faktori „socijalne reprodukcije organizacije” u kojoj ključnu ulogu ima menadžment ljudskih resursa. Iznimno su važni, jer mogu voditi stabiliziranju statusa quo organizacije ili pridonositi inovacijama, socijalnim promjenama i potrebama organizacije. Regrutacija je proces privlačenja za slobodna radna mjesta kandidata koji imaju sposobnosti, vještine i osobine za uspješno obavljanje poslova i postizanje ciljeva.

Procesu planiranja, regrutacije pa i selekcije treba predhoditi definiranje i utvrđivanje opće politike i strategije zapošljavanja. Ona usmjerava cijeli proces regrutacije i selekcije, jer određuje kakve ljude želi organizacija, hoće li ih tražiti unutar ili van organizacije, hoće li ljude prilagođavati poslu ili poslove ljudima, hoće li naglaske stavljati na razvojne potencijale ili aktuelnu upotrebljivost ljudi koje traži, hoće li preferirati individualiste ili igrače, trebaju li joj specijalisti li generalisti, koliko je spremna ulagati u osiguranje potrebnih ljudi, kojim će se kriterijima i instrumentima koristiti pri selekciji.

Strategija određuje želi li organizacija ljude s određenim tehničkim vještinama, stručnim znanjima i iskustvom koji će vrlo svjesno i tačno izvršavati određene zadatke ili traži opće sposobnosti, talentirane ljude pune samopouzdanja, ambicija, inicijativa, jakih interpersonalnih i komunikacijskih vještina, koji su sposobni uspješno „prodavati” sebe i preduzeće. U novije doba se pokazuje da preduzeća traže sve više ljude koji imaju opće razvojne potencijale, koji su inovativni, komunikativni, fleksibilni i slično, dok su konkretna znanja obavljanja određenog posla često u drugom planu. Analiza brojnih kompanija pokazuju da su ključne osobine kandidata koje se

traže: inicijativa, kreativnost, komunikacijske vještine, analitičke vještina, intrinzična motivacija, fleksibilnost, sposobnost timskog rada i slično.

2. PREDVIĐANJE POTREBA ZA LJUDSKIM RESURSIMA

Kakva će procjena budućih ljudskih resursa biti u jednoj organizaciji ili preduzeću zavisi od nje-
ne misije, vizije i strategije, pa je i planiranje ljudskih resursa sastavni dio strateškog planiranja
svake organizacije. Da bi planiranje ljudskih resursa dalo očekivane rezultate, potrebno je da mu
se pristupi na sistematičan način.

Drugim riječima, najprije je potrebno procijeniti postojeće stanje ljudskih resursa, a zatim pri-
stupiti procjeni budućih ljudskih resursa, a da bi se to ostvarilo, potrebno je da prvo krenemo
od analize posla.

2.1. ANALIZA POSLA

Prvi korak u procjeni postojećeg stanja ljudskih resursa u jednom preduzeću je analiza posla.
Pod njom podrazumjevamo definisanje svih poslova koji se obavljaju unutar jednog preduzeća,
kao i dužnosti, odgovornosti, zadataka i zahtjeva koje svaki posao, odnosno radno mjesto po-
drzumjeva.

Analiza posla je od velikog značaja za menadžment preduzeća, neki autori je čak smatraju i te-
meljem funkcije menadžmenta ljudskih resursa.

2.2. METODE ANALIZE POSLA

Metoda opservacije je direktno posmatranje pojedinca na radnom mjestu i koristi se posebno
kod poslova koji se sastoje isključivo iz fizičkih aktivnosti pogodnih za posmatranje. Negativne
strane ove metode sastoje se u tome što su posmatrani radnici uvijek znatno efikasniji kada ih
neko posmatra, kao i nemogućnost obuhvatanja svih aktivnosti koje se obavljaju u okviru jed-
nog posla. Posebno kada se govori o menadžerskim funkcijama.

Metoda intervjua je najzastupljeniji metod koji omogućava detaljno prikupljanje podataka o
radnom mjestu, čak i onih podataka koji se javljaju kao rezultat prakse iako nisu sastavni dio ni
jednog postojećeg dokumenta u firmi. Sastoji se u tome što sam zaposleni (individualni intervi-
ju) ili grupa zaposlenih (grupni interviu) u interviu opisuju sve poslove koje obavljaju na svo
radnom mjestu i definišu odgovornosti i dužnosti koje su im povjerene.

Pozitivna strana ovog metoda jeste sveobuhvatnost svih aktivnosti koje su u sastavu jednog
posla, kao i potpuno uključivanje zaposlenih u analizu posla. Negativna strana ove metode je
subjektivnost zaposlenih zaposlenih u pružanju informacija

3. NOSIOCI I METODE PLANIRANJA I REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Ovi poslovi tradicionalno spadaju u oblast rada sektora ljudskih resursa. Međutim, pošto su za
planiranje potrebne informacije iz svih dijelova organizacije, linijski menadžeri su nužno uklju-
čeni u cijeli proces. Ako je riječ o strateškom planiranju ljudskih resursa, koje treba da se osloni
na strateški plan organizacije ili preduzeća, onda je potrebno da se i top menadžment uključi u
proces planiranja.

4. IZVORI REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Dva su temeljna izvora regrutacije kandidata za određene poslove i zadatke za obavljanje za koje je utvrđena potreba i planiran broj potrebnih izvršitelja.

Prvi čine kandidati izvan preduzeća na aktuelnom tržištu rada, u obrazovnim institucijama i drugim preduzećima, uobičajeno označeno kao vanjski izvori regrutacije.

Drugu skupinu čine potencijalni kandidati iz preduzeća koji rade na drugim poslovima i radnim mjestima ili u drugim organizacijskim jedinicama, odnosno unutarnji izvori regrutacije.

4.1. UNUTRAŠNJI IZVORI REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Traženje kandidata unutar preduzeća za slobodna ili nova radna mjesta pribjegava većina preduzeća. Svrha je pružiti mogućnost zaposlenima da promjenu posao ili dođu na poslove za koje smatraju kvalificiranim i zainteresiranim. Tri su načina regrutovanja kandidata iznutra:

- oglašavanje
- preporuke neposrednih menadžera
- informacije i prijedlozi odijela ljudskih resursa

Oglašavanje je najpopularniji i najčešći način osiguravanja popunjavanja slobodnih radnih mjesta. Ono se može obavljati preko oglasne ploče, organizacijskog lista ili specifičnih biltena. Obično se oglašava određeno vrijeme prije vanjskog oglašavanja. Mora biti poznato i dostupno svim zaposlenicima i pratiti logiku vanjskog oglašavanja, što znači da mora imati jasno precizirane uvijete i postupak prijave, kriterije izbora i druge važne informacije koje osiguravaju korektno i kvalitetno provođenje cijelog postupka i osiguravanje najboljih ljudi. (str.298)

Preporuke menadžera su važan izvor znanja i informacija o zaposlenima, posebice onima kojima neposredno rukovode. Njihova odgovornost je praćenje uspješnosti, poticanje usavršavanja i razvoja karijere neposrednih saradnika. U procesu internog pribavljanja oni imaju dvojnju ulogu:

- informirati zaposlene o mogućnostima koje se javljaju u organizacijskim potrebama, pa tako i novim mjestima i poslovima
- davati informacije o uspješnosti i mogućnostima suradnika te preporuke za složenije poslove koje mogu obavljati.

Informacije i prijedlozi odijela za ljudske resurse – ima jednu od ključnih uloga, preventivno jer slobodna radna mjesta zahtjevaju analizu i pretraživanje informacijskog sistema ljudskih potencijala i identificiranje onih koji po svojim sposobnostima, znanjima i interesima udovoljavaju njihovim zahtjevima. Sve ovo se temelji na planovima sukcesije i promocije, planovima razvoja individualne karijere i slično.

Također pored gore navedenih postoje i drugi načini planiranja internog pribavljanja ljudskih resursa, npr. kvantitativni i kvalitativni metod regrutacije ljudskih resursa.

5. KVANTITATIVNI METOD PLANIRANJA I REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Najšire korišten je Markovljev metod koji se koristi za predviđanje interne ponude zaposlenosti u nekom budućem vremenskom periodu. U osnovi metoda je matrica vjerovatnoća kretanja zaposlenih, koja sadrži vjerovatnoće ostanka pojedinca u organizaciji na istom radnom mjestu u predviđenom vremenskom periodu (obično jedna godina), njegovog premještaja na drugo radno mesto ili napuštanja organizacije. Ako se vjerovatnoće iz matrice za svaki od navedenih slučajeva kretanja zaposlenih u organizaciji pomnože brojem zaposlenih na početku godine na svakom radnom mjestu, može se izračunati očekivani broj zaposlenih na svakom radnom mjestu na kraju te godine.

Najteži dio posla je definisanje vjerovatnoće slučajeva kretanja zaposlenih u matrici. Matrice vjerovatnoće kretanja zaposlenih se definišu tako što se najprije definišu radna mjesta između kojih dolazi do kretanja zaposlenih i slučajevi „izlaska“, iz organizacije (otkazi, samostalno napuštanje, penzionisanje, smrt). Vjerovatnoće se računaju na osnovu predhodnog iskustva. Za definisanje matrica vjerovatnoće bolje je da se uzmu prosječne vrijednosti za nekoliko prethodnih godina, jer se time dobijaju stabilniji pokazatelji.

U slučaju kada se podaci značajno razlikuju po godinama Markovljev metod nije pogodan za predviđanje ponude ljudskih resursa i ne treba ga koristiti. Markovljev metod opisuje šta se može očekivati ako postojeće stope kretanja zaposlenosti ostanu nepromjenjene. Ovaj metod je vrlo jednostavan za primjenu, ali ima i svoje nedostatke i ograničenja. Vjerovatnoće kretanja zaposlenih moraju biti stabilne kako bi Markovljev metod dao tačna predviđanja. Predviđanja neće biti pouzdana, ako je na svakom radnom mjestu zaposlen mali broj izvršilaca.

6. KVALITATIVNI METOD PLANIRANJA I REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Kvalitativni metod planiranja obuhvata planiranje premještaja i planiranje sukcesije menadžmenta.

Planiranje premještaja je metod predviđanja interne ponude ljudskih resursa koji polazi od potražnje na hijerarhijski više pozicioniranim radnim mjestima. Matrice vjerovatnoća se koriste da se identifikuju načini kako da se tražnja zadovolji kroz internu ponudu zaposlenosti na nižim radnim mjestima. Kretanja na tim radnim mjestima onda prouzrokuju dalja kretanja na još nižim hijerarhijskim nivoima.

Planiranje sukcesije predstavlja planove koje organizacija ili preduzeće pravi da bi popunila najvažnija radna mjesta u menadžmentu. To je proces kojim se obezbeđuje baza kandidata koji odgovaraju sadašnjim i budućim ključnim mjestima koja proizilaze iz poslovne strategije. To omogućava da se karijere pojedinaca planiraju i da se njima upravlja na način koji najviše odgovara potrebama firme kao i ambicijama tih pojedinaca. Planiranje sukcesije obuhvata:

- analizu potražnje za menadžerima i profesionalcima na različitim nivoima kompanije, prema funkcijama i vještinama;
- reviziju aktuelnih viših menadžera i predviđanje najvjerovatnije buduće ponude iz internih i eksternih izvora;
- planiranje pojedinačnih karijera zasnovano na objektivnim predviđanjima budućih potreba i na procjenama rezultata i potencijala;

- savjetovanje u vezi s razvojem karijere koje se sprovodi u skladu sa realnim budućim potrebama firme, kao i potrebama tog pojedinca;
- ubrzano usavršavanje tog pojedinca, pri čemu je razvoj njegove karijere u skladu s budućim potrebama firme;
- obuka i razvoj vezani za poslovne rezultate s ciljem da se pojedinci pripreme za buduće uloge kao i za aktuelne odgovornosti;
- planirano regrutovanje čiji je cilj ne samo da se zadovolje kratkoročne potrebe već i da se obezbjede ljudi koji će se usavršavati da bi se zadovoljile buduće potrebe firme;
- mjere na osnovu kojih se popunjavaju slobodna radna mesta.

Prakse planiranja sukcesije menadžmenta variraju od kompanije do kompanije. Uobičajeno je da u proces od samog početka bude uključen top menadžment, da se na osnovu dosijea zaposlenih i ocijena njihovih performansi identifikuju pojedinci sa razvojnim potencijalom i da se u pisanoj formi naprave individualni razvojni planovi za svakog identifikovanog pojedinca

7. VANJSKI IZVORI I METODE REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Za regrutovanje ljudi izvan organizacije, zainteresirane da privuku najbolje kandidate služe se raznolikim metodama i izvorima.

Oglašavanje je jedna od vrlo popularnih i najčešćih metoda privlačenja i regrutovanja novih ljudi izvan preduzeća. Uspješna regrutacija putem oglasa zahtjeva odgovore na slijedeća pitanja:

- šta želimo postići?
- koga želimo privući?
- šta treba obuhvatati poruka?

Mediji Oglašavanja – važan je dio procesa regrutacije odluka o mediju u kojem će se oglašiti potrebe. Valja analizirati prednosti i nedostatke svakog i odabrati onaj (one) koji će najvjerojatnije i najdjelotvornije doprijeti do ciljne skupine. Savremene organizacije koriste mnoštvo medija za privlačenje potencijalnih i poželjnih kandidata i to su npr. dnevne i sedmične novine, specijalizirani stručni časopisi, radio i televizija, izravna pošta, posebni oglasi, (poster) na javnim mjestima, priručnici i bilteni, posebni promotivni materijali.

Direktne prijave i preporuke zaposlenih

Najčešće su izvor kandidata posebice za manje složene poslove. To je jeftin način osiguranja kandidata za radno mjesto osobito radi li se o nižim službeničkim ili proizvodnim poslovima. Sve se više javlja oblik takve prijave i za fakultetski obrazovane ljude za početne, „ulazne“ pozicije. Kod ovog oblika prijavljivanja obično je kvaliteta kandidata usko povezana sa imidžom i ugledom preduzeća.

Ukratko, savremene organizacije potiču i primjenjuju praksu izravnog, osobnog javljanja kandidata zainteresiranih za posao u njihovu preduzeću.

7.1. AGENCIJE ZA ZAPOŠLJAVANJE

Državne agencije zbog važnosti politike zapošljavanja i rješavanja problema nezaposlenosti, ali zbog zadovoljavanja potreba preduzeća, u većini zemalja postoje javne, odnosno državne institucije za zapošljavanje. Ona vodi evidenciju i informacijsku bazu nezaposlenih osoba, surađuje sa preduzećima u njihovu zapošljavanju, obavlja profesionalnu orijentaciju, a često i prekvalifikaciju i priprema osobu za zapošljavanje, pravi analize i izdaje bilten o stanju nezaposlenosti, osigurava prava koja proizilaze iz nezaposlenosti i sl.

Privatne agencije su u svijetu vrlo razvijena praksa regrutovanja kandidata preko specijaliziranih agencija. Regrutovanje potrebnih ljudi za preduzeća i obavljanje nekih poslova je veoma razvijen, a moglo bi se reći i unosan posao koji se u novije doba jako širi. Kod nas se otvaraju neke privatne agencije koje obavljaju poslove regrutovanja, najčešće za inozemna preduzeća i njihova predstavništva unutar te zemlje gdje se otvara agencija. Korištenje agencija ne znači da će preduzeće osigurati najkvalitetnije kandidate. Preduzeće treba provjeriti agencije i izabrati najbolju koja se dokazala po kvalitetnim kadrovima.

Locvi na talente odnosno „*head hunters*”, pojam je koji se često upotrebljava za specijalizirane privatne agencije koje se bave regrutovanjem kandidata za više menadžerske pozicije, menadžerskih talenata i općenito stručnjaka za ključne organizacijske pozicije. Često su one jedini način regrutovanja kvalitetnih menadžera izvana, stoga se nazivaju i „*executive search firms*” ili „*executive recruiters*”. Imaju mrežu kontakata sa stručnim i sposobnim kandidatima koji obično već rade na menadžerskim pozicijama u različitim preduzećima i ne traže aktivno novi posao.

Preduzeća ih često uzimaju za pribavljanje stručnjaka i kandidata za važnije i bolje plaćene pozicije u preduzećima.

8. SOCIJALIZACIJA I ORIJENTACIJA NOVOZAPOSLENIH

Socijalizacija je proces u kojem se novozaposleno lice uvodi u posao i upoznaje sa organizacijom, uslovima rada, pravilima ponašanja, ljudima sa kojima će raditi, organizacionom kulturom, odgovornostima iz radnog odnosa. Riječ je o procesu u kojem učestvuju dvije strane i to: organizacija i zaposleni. Ako organizaciona stvarnost nije onakva kakvom su je zamišljali novozaposleni mogu nastati ozbiljni problemi. Ko se prvih dana razočara u posao teško se navikava na novu sredinu i uslove rada u njoj.

Socijalizacijom i orijentacijom se novozaposleni uvodi u posao kako bi se pravovremeno definisali uslovi, ciljevi njegove eventualne greške. Uobičajene faze socijalizacije i orijentacije su: pripremna faza, faza suočavanja i faza integracije.

9. PROGRAMI ZA RIJEŠAVANJE SUFICITA

Programi za rješavanje suficita koriste se ako se procenjuje da će postojeći kadrovi nadmašiti procenjenju potražnju za ljudskim resursima u planskom periodu.

Mjere za rješavanje suficita su:

- obezbjeđivanje stimulacija za raniji odlazak u penziju;
- obustavlja se prijem novih radnika - radna mjesta zaposlenih koji odlaze iz organizacije ostaju nepopunjena;

- transfer ili redizajniranje radnih mjesta gdje su identifikovani viškovi na druga radna mjesta;
- olakšava se odlazak iz organizacije;
- uvode se mjere racionalizacije - višak vremena se koristi za obuku i održavanje opreme;
- smanjenje zarada i drugih primanja;
- smanjenje broja radnih sati;
- davanje otkaza i slično.

Ako se procjenjuje da je višak ponude u odnosu na predviđenu potražnju neznatan, bolje je pribeći skraćivanju radnog vremena za kritična radna mjesta, nego se opredjeliti za davanje otkaza i otpuštanje prekobrojnih radnika, kako zbog moralnih razloga, tako i zbog dugoročnih interesa organizacije, jer svako otpuštanje radnika povlači za sobom povećanje troškova zbog nudenja različitih paketa otpremnina.

10. PROGRAMI ZA RIJEŠAVANJE DEFICITA

Programi za rješavanje deficita koriste se ako je neophodno nadomjestiti nedostatak ponude ljudskih resursa u planskom periodu.

Mjere za rješavanje deficita su:

- obezbjeđivanje novih ljudi za rad sa punim radnim vremenom i sa stalnim zaposlenjem;
- nudenje stimulacija i drugih pogodnosti za neodlazak u penziju;
- zapošljavanje penzionera za rad sa polovinom punog radnog vremena;
- smanjivanje postotka zaposlenih koji odlaze iz organizacije;
- organizovanje prekovremenog rada;
- zapošljavanje novih radnika za rad na određeno vrijeme u slučajevima privremenog povećanja obima posla;
- ustupanje dijela poslova drugim organizacijama (tzv. lon poslovi);
- prekvalifikacija i dokvalifikacija zaposlenih;
- premiještanje zaposlenih na deficitarnije poslove.

Izbor programa za rješavanje deficita ljudskih resursa u konkretnoj situaciji zavisi od troškova i procijene vremena trajanja deficita zaposlenih na određenim radnim mjestima. Ukoliko je potražnja za zaposlenima određenih profila samo malo veća od ponude i procjenjuje se da će ova neravnoteža trajati kratko, onda je za organizaciju isplativije da plati prekovremeni rad postojećih zaposlenih nego da zapošljava nove ljude, jer bi se povećali troškovi obuke i plaćanja po osnovu zakonom garantovanih beneficija (zdravstveno, socijalno, penzijsko, osiguranje za slučaj nezaposlenosti).

Za koje će se mjere organizacija opredjeliti zavisi od konkretnih prilika i procijena njenog menadžmenta.

11. EVALUACIJA PROCESA REGRUTACIJE LJUDSKIH RESURSA

Temeljni je cilj regrutovanja da uz najniže troškove utvrdi kvalificirane kandidate koji će uspješno obavljati posao i ostati u organizaciji. Po završetku toga procesa potrebno je evaluirati njegove efekte i uspješnost, a to organizacije obično rijetko rade. Proces odlučivanja i odluke vezane uz zapošljavanje mogu se promatrati u kontekstu *cost-benefit* analize, jer organizaciji uzrokuju neposredne koristi i troškove.

Svrha je dobrog procesa regrutovanja kandidata maksimizirati dobre, ispravne odluke kojima se osiguravaju kvalitetni zaposlenici koji će ostati u organizaciji. Često se u *cost-benefit* analizi procesa regrutovanja utvrđuje djelotvornost pojedinih načina, metoda i medija regrutovanja.

U evaluaciji procesa regrutovanja ljudskih resursa potrebno je prikupiti i analizirati slijedeće informacija:

Troškove aktivnosti, odnosno troškove rada osoblja angažiranog na regrutovanju, operativne troškove (putovanja, naknade agencijama, troškove oglašavanja i sl.) i opće troškove (iznajmljivanje privremenih prostora i opreme).

Troškove po kandidatu uzetom u preduzeće prema izvoru regrutovanja

Omjer regrutovanja / prihvatanja

Analiza prijava ocijenjenih pozitivno i negativno

Ponuđena plata – prihvatanje u usporedbi s odbijanjem

12. ZAKLJUČAK

Planiranje ljudskih resursa može se shvatiti kao jedna od strateških funkcija procesa upravljanja kadrovima i njihovim potencijalima. Da bi preduzeće opstalo, razvijalo se i raslo neophodno je da se obrati pažnja na upravljanje ljudskim resursima koji predstavljaju najvažniji resurs savremenog poslovanja.

Za ostvarenje kvaliteta proizvoda ili usluga potrebni su zaposleni koji po broju odgovaraju obimu posla, a po znanjima, sposobnostima i osobinama ličnosti zahtjevima koji proizilaze iz sadržaja posla i ciljeva preduzeća. Od zaposlenih se ne očekuje samo fizička snaga, usko operativno znanje, poslušnost, nego i tehnička i stručna osposobljenost, ali i kreativnost, inovativnost, visoka motivisanost i odgovarajuće organizaciono ponašanje.

Zaposleni će ispoljiti i razvijati svoj potencijal samo u organizacionom ambijentu u kojem je obezbeđeno situaciono rukovođenje, motivisanje zaposlenih uz uvažavanje individualnih potreba, otvoreni komunikacioni kanali u oba smjera, kao i demokratska kultura i klima. Obezbeđenje kvaliteta zahtjeva stalna poboljšanja i unapređenja procesa rada, proizvoda i usluga, a to mogu da ostvare samo ljudi, punim angažovanjem i razvojem svojih ukupnih unutrašnjih dispozicija. Shodno tome možemo zaključiti da nema tajnih sastojaka ili skrivene formule od kojih zavisi uspjeh najboljih kompanija, ni teorija, ni planiranje, ni vlada, ne mogu dovesti poštovanje do uspeha: ono može biti jedino rezultat rada ljudi. Većina iskustava velikih organizacija je pokazalo da je za aktiviranje ljudskog ponašanja važna upornost, strpljenje i podsticaj rukovodstva, obučavanje i stimulisanje

Aktivnosti planiranja ljudskih resursa kao redovne aktivnosti menadžmenta ljudskim resursima i menadžment kvalitetom obezbjeđuju uspješnije sprovođenje strategija velikih preduzeća i na kraju - postizanje poslovnih ciljeva. Planiranje ljudskim resursima omogućava kompaniji da uvijek raspolaže pravim ljudima na pravom mestu u pravo vrijeme. Adekvatno planiranje ljudskih resursa obezbjeđuje optimalnu strukturu zaposlenih odgovarajućeg profila, iskustva i stepena stručnosti.

Visoko kvalifikovani stručni kadar je sve potrebniji, dok je školovanje, obuka i usavršavanje i dalje veoma skupo i dugotrajno. Takvo okruženje zahtjeva od preduzeća da planiraju svoje buduće potrebe za ljudskim resursima i načine kako će te potrebe zadovoljiti.

LITERATURA

Fikreta Bahtijarević-Šiber: Management ljudskih potencijala, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 289.

Gary Dessler, Florida Internat. University, Redaktor Slobodan Čamilović: Osnove menadžmenta ljudskih resursa, Fakultet Org. nauka Beograd, 2007. Str. 70-71,

Biljana Bogičević Milikić.: Menadžment ljudskih resursa, Ekonomski fakultet Beograd, 2006., str. 68.

Jelena Đorđević Boljanović, Žarko S. Pavić, Osnove Menadžmenta ljudskih resursa, Univerzitet Singidunum str. 69

Marin Buble, Management, Ekonomski fakultet Split, 2000., str. 363

THE SIGNIFICANCE AND IMPORTANCE OF HUMAN RESOURCES PLANNING AND RECRUITMENT

Abstract

Planning and recruitment of quality personnel is a highly important activity and task as part of the functioning of human resources in organizations. Numerous other activities depend on the level of quality of this activity. Therefore, increasingly more attention, time, energy and resources are spent on planning and recruitment. In order to be successful, organizations must attract highly qualified and capable people. Work force planning represents the making of plans for the fulfillment of future unoccupied work positions in the company, and additionally, the planning should be part of strategic planning of every company.

An important issue is always related to the question of whether the free work positions should be filled with people from the company itself or with people outside of the company. In other words, should the overall planning encompass the planning of filling free work positions with the already employed personnel or recruit candidates outside of the company. The manner and system of selection, evaluation of the results of the personnel selection, as well as the assessment of future human resources depend on the mission, vision and strategy of company development.

Key words: Work analysis, anticipating human resources needs, bearers of human resources planning, recruitment sources, human resources recruitment, recruitment methods, external and internal recruitment, recruitment evaluation.

ZNAČAJ IZRADA I ZAŠTITE METALNIH KONSTRUKCIJA

Mr. Behrudin Mehmedović
ABE-BAU D.O.O. Cazin
behrudin.mehmedovic84@gmail.com

Stručan rad
UDK 69/ (692): 691.1
<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.49>

Sažetak

Metalna konstrukcija, u građevinarstvu, je nosivi sustav građevine pretežno sastavljene od metalnih elemenata. Ta se konstrukcija primjenjuje u gotovo svim područjima građevinarstva: zgradarstvu (hale, hangari, garaže, neboderi, tornjevi, krovišta, nadstrešnice, dimnjaci, skele), mostogradnji (željeznički, cestovni, pješački, cjevovodni mostovi) i hidrogradnji (zapornice, splavnice, cjevovodi pod tlakom, kesoni), te za transportna postrojenja (dizalice, žičare, kranske staze), spremišta (rezervoari, silosi, bunker), rudarska i metalurška postrojenja (bušaći i izvlačni tornjevi, visoke peći, podgrade), stupove različite namjene (rasvjetni, dalekovodni, antenski, radijski i televizijski, radarski) i drugo. Pogodnost primjene metala za nosive konstrukcije zasniva se na njihovoj velikoj čvrstoći, elastičnosti i plastičnosti. Među metalima, zbog jeftinih valjanih proizvoda, uveliko prevladava čelik, dok se mnogo lakše, aluminijske slitine primjenjuju kada vlastita težina nosive konstrukcije ima presudno značenje. Metalne konstrukcije izrađuju se od osnovnih elemenata: nosača, štapova, lamela, limova, cijevi i specijalnih profila.

Ključne riječi: Metali, metalne konstrukcije, podjela metala, izrada konstrukcija, upotreba konstrukcija.

1. GLAVNE KLASIFIKACIJE METALNIH KONSTRUKCIJA

Glavna stvar je podjela proizvoda prema principu i uslovima korištenja. Neke vrste mogu se razlikovati po povećanoj čvrstoći ili izdržljivosti, otpornosti na vanjske uticaje. Osim toga, postoje i takvi kriteriji za podjelu metalnih konstrukcija na zasebne tipove:

- način proizvodnje,
- konfiguracije,
- dimenzije.

Uzimajući u obzir potrebne kvalitete pojedinih kategorija proizvoda, prema metodi i tehnologiji proizvodnje razlikuje se sljedeća klasifikacija:

- zavareni;
- pečatirano;
- zakovan;
- Kombinirano (proizvedeno korištenjem nekoliko tehnologija).

Prema vrsti proizvodnje, čvrstoći spojeva i cijele konstrukcije određuju se opterećenja koja se nose. Određeni tipovi se mogu koristiti u nestandardnim uslovima (agresivno okruženje, visoka vlažnost). Glavni pravac upotrebe metalnih konstrukcija je izrada građevinskih okvira, jačanje konstrukcije zgrada i izrada nosača. Najveće opterećenje pada na visoke metalne konstrukcije (nosači mostova, televizijski tornjevi, okviri skladišta).

Čelične konstrukcije se također koriste u sljedeće svrhe:

- Izgradnja cesta, za elektroprivredu (mostovi, tornjevi, šine);
- Za skladištenje tečnih formulacija (metalne konstrukcije-rezervoari);
- Za stvaranje sakupljača prašine ili puhala zraka u industrijskim zgradama;
- Za ugradnju stepenica, rasponskih stropova u stambenim i poslovnim zgradama;
- Za izradu ograda, rešetki, mreža i ograda za privatne prostore.

Potrebna kvalitet pripremljene konstrukcije i kvalitet samog metala određuju se prema karakteristikama naknadnog rada. Postoje i posebne vrste proizvoda koji se koriste u naftnoj, hemijskoj industriji ili mašinstvu. Prepoznatljive parametre ovih metalnih konstrukcija možete pronaći na web stranici Samara Metalworking Company, gdje možete naručiti izrada metalnih konstrukcija drugačiji tip.

2. ZNAČAJ IZRADA I ZAŠTITE METALNIH KONSTRUKCIJA

Tokom pripreme specijalizovane mešavine metala, mogu se dodati dodatni elementi. Na primjer, legirajuće tvari (obično se koristi hrom). Dodatak vam omogućava da zaštitite gotov proizvod od korozije i održite njegovu izvornu snagu i pouzdanost. Dodatno, specijalizirane boje mogu se koristiti za zaštitu metalnih konstrukcija. Premazivanje metala jedinstvenim sastavima sprječava stvaranje rđe na njegovoj površini.

2.1. PREDNOSTI KORIŠTENJA METALNIH KONSTRUKCIJA

Stacionarni ili transformabilni metalni proizvodi omogućuju vam stvaranje pouzdanih i izdržljivih struktura za sva područja aktivnosti. Njihova dodatna prednost je jednostavnost ugradnje i dobijanja gotovih proizvoda određene vrste (prema pojedinačnim crtežima).

Ostale prednosti korištenja metalnih konstrukcija uključuju:

1. Dostupnost (kupovina ne zahtijeva velike novčane troškove).
2. Kratko vrijeme izrade (bez dugih priprema).
3. Lakoća naručivanja velikih količina za velike radove.
4. Lakoća montaže uz minimalno vrijeme.

Svi konstruktivni elementi zgrade ili konstrukcije podijeljeni su u dvije vrste:

- nosive i
- ogradne konstrukcije.

Funkcije nosivih konstrukcija su da izvedu sva opterećenja koja djeluju na zgradu, sa njihovim prijenosom kroz temeljne temelje. A ogradne konstrukcije su dizajnirane da zaštite zgradu ili strukturu od uticaja vanjskih atmosferskih pojava. Također, ogradne konstrukcije izoluju ljude i

procesе njihove proizvodnje koji se odvijaju u zgradi ili objektu od vanjskih faktora, obezbjeđujući optimalan nivo tehnoloških i sanitarno-higijenskih uslova. Ogradne konstrukcije uključuju zidove, pregrade, prozore, vrata, kapije, lanterne, podove. Sve ogradne konstrukcije su proračunate prema određenim uslovima, za zimsko i ljetno razdoblje, pri čemu se nužno uzimaju u obzir prijenos topline, otpor topline i prijenos pare.

Govoreći o vrstama metalnih konstrukcija i njihovoj primjeni, treba napomenuti da neki konstrukcijski elementi mogu nositi funkcije i nosivosti i ogradnje. Na primjer, profilirani lim, koji se koristi u izgradnji različitih objekata u stambenom, industrijskom i gospodarskom sektoru. Decking se koristi u pokrivanju krovova, dekoraciji fasada, nosivih podova, kao i u izgradnji ograda, sa dugim vijekom trajanja. Treba napomenuti da se profilirani lim ne boji atmosferskih uticaja. A upotreba zaštitnog polimernog premaza čini pocinčani metal ne samo antikorozivnim, već i produžuje vijek trajanja valovite ploče. Osim toga, profilirani lim velikih dimenzija pomaže graditeljima da smanje vrijeme potrebno za pokrivanje velikih površina, što značajno utječe na vrijeme izgradnje.

Do danas, vrste metalnih konstrukcija i njihova primjena počinju razmatranjem strukturnog plana zgrade ili konstrukcije, u kojoj su sve potporne konstrukcije kombinirane u nezavisnu shemu, nazvanu okvirno ili bez okvira. Zgrade i konstrukcije u kojima zidovi obavljaju funkciju nosivosti nazivaju se bez okvira. U objektima okvirne konstrukcije - noseći okvir od metalnih konstrukcija stubova proizvedenih u fabrici. Vrste metalnih konstrukcija i njihova primjena predstavljeni su određenim načinima opažanja okvira horizontalnog udara. Tako je, na primjer, na primjer, u niskim zgradama najčešća shema s okvirima, s okvirima u poprečnom smjeru, koji se postavljaju jedan za drugim na istoj udaljenosti, što se naziva "korak" u izgradnji.

Vrste metalnih konstrukcija i njihova primjena također se prema načinu izrade mogu podijeliti na: Zavarene, točkaste, zakivane, kovane, štancane i kombinirane. A prema klasifikaciji njihove upotrebe na metalnim konstrukcijama za stacionarnu upotrebu, montažne ili transformabilne. Stacionarne konstrukcije se proizvode i proizvode gotove za njihovu trajnu upotrebu, dok se montažne i transformabilne konstrukcije mogu po potrebi rastaviti na komponente, radi lakšeg transporta i skladištenja.

Ako je montažna konstrukcija proizvod, onda se od dijelova transformabilnih konstrukcija mogu sastaviti različite zgrade ili konstrukcije, ovisno o njihovim funkcionalnim uslovima rada.

U cestogradnji, tipovima metalnih konstrukcija i njihovoj upotrebi, pri izgradnji mostova, nadvožnjaka, putnih ogranaka koji se nalaze iznad nivoa zemlje, treba voditi računa o organizaciji proizvodnih i transportnih čvorišta, isporuci sirovina i proizvoda svim potrebnim tehnološkim procesima koji su važni za efikasan rad.

U industrijskoj gradnji, vrste metalnih konstrukcija i njihovu primjenu treba početi sa razmatranjem limenih konstrukcija proizvedenih od čelika određene klase različitih debljina. U građevinarstvu, čelični lim se već dugo koristi, u proizvodnji rezervoara, bunkera, rezervoara pod pritiskom, cjevovoda itd. Građevinske metalne konstrukcije su skup elemenata okvira. Uz pomoć takvih konstrukcija, zgrada stječe snagu i pouzdanost u radu. Kako bi se ubrao proces izgradnje i smanjio ljudski rad, **čelične konstrukcije se mogu koristiti kao zamjena za tradicionalne građevinske materijale. Korištenje metalnih konstrukcija u građevinarstvu pomoći će izgradnji s potrebnim pozitivnim kvalitetima, uz značajno smanjenje novčanih troškova za cijeli proces.**

U modernom društvu metalne konstrukcije se sve više koriste u izgradnji skladišta, garaža i komercijalnih objekata. Od metalnih konstrukcija mogu se graditi i objekti kao što su sportske dvorane, zabavni centri i druge namjene.

3. METODE ZA KLASIFIKACIJU METALNIH KONSTRUKCIJA

Danas se metalne konstrukcije dijele na nekoliko načina: prema njihovoj namjeni, prema njihovoj vrsti upotrebe.

Spojite metalne konstrukcije na različite načine. Jedan način je pričvršćivanje vijaka. Ova metoda je niska cijena. Sljedeći način je zavarivanje. Zavarivanje metalnih konstrukcija - pouzdan i izdržljiv način.

Klasifikacija metalnih konstrukcija prema vrsti namjene

Prvi tip, prema namjeni, karakterizira montažne, transformabilne i stacionarne konstrukcije. Transformabilne i montažne strukture mogu proizvesti svoje karakteristične funkcije ako je potrebno. Na primjer, mogu se rastaviti u potpunosti ili zasebno. Ova kvalitet je vrlo praktična za korištenje. Što se ne može reći o dizajnu stacionarne upotrebe. Predstavljaju stalnu primjenu dizajna u jednom obliku. Transformabilne strukture daju zgradi transformaciju.

Klasifikacija metalnih konstrukcija prema vrsti upotrebe Konstrukcije ove vrste klasifikacije dijele se na:

- Konstrukcija - metalne konstrukcije u obliku stupova, greda, okvira, traka i mnoge druge vrste.
- Ograđivanje - metalne konstrukcije kao što su ograde, ograde, sendvič paneli, kapije, profilisani limovi.
- Metalni kapaciteti - kontejneri, sanduci, cisterne, cisterne. Put - tuneli, mostovi, putne barijere i drugi objekti.
- Male konstrukcije - su oslonci, putne stepenice i drugo. Pomoćne konstrukcije - nadstrešnice, šupe, hangari.
- Komunikacione strukture su televizijski i komunikacioni tornjevi, oslonci.

U praksi se koriste metalne konstrukcije nestandardnih karakteristika. Ove vrste se izrađuju po narudžbi.

Metalne konstrukcije za razne industrije, poljoprivredu, građevinarstvo i svakodnevni život. metalne konstrukcije elemenata okvira zgrada i konstrukcija (stupovi, regali, podne grede, krovne grede, kranske grede, prečke, vjetarice);

- konstrukcije za premazivanje (konstrukcije za rešetke i rogove, grede, horizontalne spone, svjetiljke za rasvjetu);
- platformske stepenice i njihove ograde; stalci i fachwerk elementi;
- metalne konstrukcije malih industrijskih objekata (operatorske zgrade i šupe za benzinske pumpe, kontrolne sobe, autopraonice, autoservise).

Zahvaljujući modernim tehnologijama, danas su u širokoj upotrebi tzv. montažne zgrade i konstrukcije koje se sastoje od metalnog okvira ograđenog sendvič panelima. To su objekti koji se koriste kao komercijalni i industrijski objekti - trgovački paviljoni, zatvorene šupe za skladištenje raznog materijala, radionice i skladišta industrijskih preduzeća različite namjene. Takve konstrukcije imaju niz prednosti, brzo se i relativno lako sastavljaju i istovremeno obavljaju funkcije punopravne zgrade - to je dobra toplinska izolacija, zvučna izolacija i zaštita od uticaja okoline.

Trenutno se metalne konstrukcije koriste u raznim industrijama. Snažne grede, proizvodi okvira i metalni limovi naširoko se koriste u izgradnji modernih tehnoloških konstrukcija. Rastuća potražnja za metalnim konstrukcijama diktira potrebu povećanja njihove proizvodnje. To znači da je potrebno modernizirati stare i koštati nove fabrike za njihovu proizvodnju. Proces izrade metalnih konstrukcija podijeljen je u nekoliko tehnoloških faza, nakon čega se dobijaju kvalitetni proizvodi koji zadovoljavaju zahtjeve savremene gradnje. Popularnost metalnih konstrukcija u građevinarstvu je zbog činjenice da su one osnova modernog procesa gradnje.

4. POZITIVNE I NEGATIVNE OSOBINE MODERNIH METALNIH KONSTRUKCIJA

Sve veća potražnja za metalnim konstrukcijama za građevinarstvo temelji se na njihovim prednostima, koje uključuju:

- Jednostavnost procesa proizvodnje i mogućnost brze proizvodnje čitavih serija metalnih konstrukcija potrebnih za proizvodnju;
- Snaga gotovih proizvoda, njihova pouzdanost i trajnost. Takvi dizajni su superiorniji u osnovnim kvalitetama u odnosu na proizvode napravljene od drugih materijala, kao što su drvo ili cement.
- Mogućnost brze montaže, uz neophodno iskustvo radnika. Otporan na visoku vlažnost i nepovoljne uslove okoline. Sposobnost proizvodnje neograničenog broja proizvoda koji su međusobno što sličniji; Smanjenje troškova izgradnje objekta, što je važan faktor u isplativosti izgradnje;
- Ekološka prihvatljivost materijala i mogućnost recikliranja rabljenih ili neispravnih konstrukcija;
- Nezupaljivost i otpornost na nagle promjene temperature. Nedostatak je kraći vijek trajanja u odnosu na materijale kao što je armirani beton, zbog mogućnosti korozije metala. Istina, razvojem novih tehnologija ovaj nedostatak se može potpuno ili djelomično eliminirati. Osim toga, zgrade napravljene od metalnih konstrukcija u prošlom stoljeću preživjele su do danas i praktički nisu patile od uticaja prirode.

5. OBIM UPOTREBE METALNIH KONSTRUKCIJA

Glavna funkcija građevinskih konstrukcija od metala je stvaranje okvira za zgradu u izgradnji, te osiguranje njegove čvrstoće i sigurnosti. Metalne konstrukcije se koriste kako u montaži montažnih objekata, tako i u izgradnji industrijskih objekata. Odnosno, to mogu biti modularne zgrade, stambene privatne kuće, vrtne zgrade i drugi objekti.

Značaj rada s metalnim konstrukcijama

Redoslijed ugradnje ovih proizvoda ovisi o planiranoj visini buduće strukture, karakteristikama njenog dizajna i mnogim drugim faktorima.

Radovi na montaži čelične konstrukcije podijeljeni su u sljedeće faze:

- Ugradnja malih elemenata direktno na gradilištu. Ova metoda je pogodna za male poslove.
- Ugradnja velikih komponenti koje su već potpuno spremne za ugradnju. Ova vrsta rada je brža od prve i koristi se u izgradnji standardnih konstrukcija.
- Polaganje blokova sastoji se od sastavljanja velikih dijelova na tlu, nakon čega se jednostavno postavljaju na temelj.
- Ugradnja gotovih blokova, takav sklop je tipičan za izgradnju stubova za radio prijem ili nosača dalekovoda.

Metalne konstrukcije proizvedene u fabrici su veoma raznovrsne u svojoj nameni. Unatoč tome, glavni cilj inženjerskog i dizajnerskog korpusa je razvoj novih oblika koji omogućuju daljnje povećanje karakteristika čvrstoće zgrada i smanjenje troškova izgradnje pojednostavljivanjem ugradnje proizvoda.

Metalni okviri koji se koriste u stambenoj izgradnji moraju biti sigurni tokom čitavog perioda eksploatacije zgrada. Da bi se smanjio uticaj atmosferskih pojava na kvalitetu zgrade i produžio vijek trajanja, metalne konstrukcije se farbaju bojama za metal ili obrađuju polimernim spojevima. Prije bojenja, površine se pažljivo obrađuju četkama i brišu otapalom. Bolje je farbati raspršivačem. Broj slojeva mora biti najmanje četiri kako bi se proizvod u potpunosti prekrio ravnomjernim slojem bez praznina i mrlja.

6. VRSTE MATERIJALA ZA METALNE KONSTRUKCIJE

Čelik je osnovni materijal za metalne konstrukcije. Valjani proizvodi (limovi, štapovi, profilirani nosači) osnovni su materijali za čelične konstrukcije. Suvremena je težnja sve veća primjena limova zbog lakšeg spajanja zavarivanjem. Limovi se valjaju u debljinama do 40 milimetara (mogu i do 300 mm), u velikim pločama širine do 4 i 6 metara, a duljine 10 do 15 metara. Za posebne potrebe upotrebljava se čelični lijev, kovani čelik i sivi lijev. Valjaonički su proizvodi uglavnom od niskougljičnog čelika koji mehanička svojstva dobija određenim sadržajem ugljika i mangana. [2]

7. KONSTRUKCIJSKI ČELIK

Konstruktivski čelik je ugljični čelik (obični ili plemeniti) s udjelom ugljika manjem od 0,6% (maseni udio) ili legirani čelik (uglavnom s manganom, silicijem, kromom, niklom, volframom). Koriste se za izradu čeličnih konstrukcija, sastavnih dijelova strojeva, aparata i različitih uređaja. Razlikuju se obični (ugljični ili niskolegirani) čelici za opću masovnu upotrebu i plemeniti (rafinirani) ugljični ili legirani čelici za dijelove s većim zahtjevima (dijelovi strojeva itd.).

8. ALUMINIJSKE LEGURE ZA ZAVARIVANJE KONSTRUKCIJA

Mehanička svojstva aluminijskih legura koje se upotrebljavaju za konstrukcije zavise od kemijskog sastava i tehnologije prerade (način oblikovanja i toplinske obrade). Te se legure uglavnom oblikuju gnječenjem, pri čemu se pritiskom daje oblik proizvodu.

To može biti valjanje (toplo ili hladno) za dobivanje limova i traka, prešanje kroz matricu za proizvodnju šipki, profila i cijevi ili izvlačenje za dobivanje šipki i cijevi. Za povišenje čvrstoće aluminijskih legura služe dodaci kao bakar, magnezij, silicij, mangan i cink, a za povišenje kemijske otpornosti najučinkovitiji su magnezij i mangan.

Postoje 3 vrste zavarljivih aluminijskih legura: Legure koje se toplinski ne mogu ojačati, legure koje se toplinski mogu ojačati i legure koje se toplinski ojačavaju, ali svoja fizička svojstva mogu popraviti i pri okolnoj temperaturi taloženjem u čvrstom stanju.

Konstruktivski čelici se primjenjuju kod izrade karakterističnih konstrukcijskih dijelova strojeva i uređaja. Najčešće služe za izradu vratila, osovina, zupčanika, nosača opruga, vijaka, poklopaca, ventila, kućišta itd. S obzirom na mehanička svojstva, konstrukcijski čelici moraju imati visoku granicu razvlačenja, dovoljnu plastičnu deformabilnost (radi izbjegavanja pojave krhkog loma), visoku granicu puzanja i čvrstoću pri povišenim temperaturama, te zadovoljavajuću žilavost i dinamičku izdržljivost. Pored toga, konstrukcijski čelici moraju biti otporni na trošenje i koroziju, te obradivi odvajanjem čestica (rezanje), zavarljivi, skloni hladnom oblikovanju (savijanje, štancanje, duboko vučenje) itd.

Čelici za poboljšavanje pripadaju skupini nelegiranih ili niskolegiranih konstrukcijskih čelika koji kaljenjem i visokim popuštanjem (> 500 °C) postižu odgovarajuću granicu razvlačenja, vlačnu čvrstoću i žilavost. Kaljenjem se nastoji postići što potpunija martenzitna mikrostruktura po presjeku, tj. što viša prokaljenost. Ova skupina čelika sadrži 0,25 – 0,60% ugljika koji utječe na njihovu zakaljivost.

U čelike za poboljšanje ubrajaju se i čelici za cementaciju koji nisu pougljičeni, ali su kaljeni s temperature austenitizacije jezgre, te popušteni pri temperaturi oko 200 °C ili iznad 500 °C. Čelici za cementaciju predstavljaju konstrukcijske čelike kojima se nakon obrade odvajanjem čestica pougljičava rubni sloj. Nakon pougljičavanja rubnog sloja provodi se kaljenje kako bi se postigla visoka otpornost na trošenje rubnih slojeva, te povišena žilavost nepougljičene jezgre. Čelici za cementaciju uglavnom sadrže 0,1 – 0,2% ugljika prije pougljičavanja, a mogu biti ili nelegirani ili niskolegirani. Nakon pougljičenja rubni sloj sadrži 0,8 – 0,9% ugljika, te se zakalivanjem postiže tvrdoća 61 – 64 HRC.

9. SPAJANJE KONSTRUKCIJA

Spajanje igra značajnu ulogu u oblikovanju i ostvarenju metalnih konstrukcija. Valjani proizvodi koji se isporučuju u određenim mjerama skraćuju se ili se sastavljaju u radionicama, pa se spajaju sredstvima kojima je zadatak da spojeni dijelovi djeluju kao cjelina i da su u stanju da sigurno prenesu sile i naprezanja koja mogu nastati u pojedinim dijelovima.

Sredstva za spajanje koja se primjenjuju u metalnim konstrukcijama su:

- vijci, zakovice, zavare i
- vijci visokog zatezanja.

10. ZAKLJUČAK

Budućnost donosi izazove i mogućnosti za istraživanje osnovnih karakteristika betona i njegovih materijala. Treba razviti nove nenametljive uređaje i druge metode ispitivanja kako bi se omogućilo brže, preciznije ispitivanje betonskih materijala i građevinskih procedura. Specifikacije performansi treba razviti za betonske materijale i građevinske aspekte u ovoj oblasti.

Također treba stvoriti efikasan plan prijenosa tehnologije i znanja kako bi se preneli rezultati istraživanja do inženjera i majstora na gradilištu i primjenili novi proizvodi.

Niz tehničkih propisa i normi predstavljaju okvir za osiguranje kvalitete cjelokupne u svim njezinim fazama: kvaliteta prethodnih ispitivanja lokacije, izvedbe projekata, proizvodnje i ugradnje građevinskih materijala i proizvoda, izvedbe, korištenja i održavanja te uklanjanja građevine.

Osiguranjem kvalitete proizvoda stvara se odnos povjerenja između proizvođača i potrošača. Odabirom i razradom plana uzorkovanja te izradom operativnih krivulja moguće je optimizirati rizik proizvođača i rizik potrošača ovisno o namjeni proizvoda i uslovima koje mora zadovoljiti.

Glavne mehaničke karakteristike betona jesu njegove čvrstoće (tlačna, vlačna i posmična) i deformabilnost. Deformabilnost materijala je njegova karakteristika da se elastično i plastično deformira do trenutka razaranja.

Na ove mehaničke karakteristike betona utječe veliki broj čimbenika, od kojih su najvažniji: kakvoća cementa, kvaliteta i granulometrijski sastav ispunje, vodocementni faktor, konstrukcija smjese betona, prirodne primjese u ispuni i vodi, te posebni dodaci cementu ili betonskoj smjesi da bi se postigle posebne karakteristike, način pripreme i ugradnje betona u konstrukciju i njega betona.

11. LITERATURA

- Bjegović, D.; Štirmer, N., "Teorija i tehnologija betona", Sveučilište u Zagrebu, Građevinski fakultet, Zagreb, 2015.
- HRN EN 206 "Beton – Specifikacija, svojstva, proizvodnja i sukladnost (EN 206:2013)"
- HRN ENV 1991-1 EUROKOD 1: Osnove projektiranja i djelovanja na konstrukcije – 1. dio: Osnove projektiranja, Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, 2005.
- HRN ENV 1992-1-1 EUROKOD 2: Projektiranje betonskih konstrukcija – 1.1 dio: Opća pravila i pravila za zgrade, Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, 2004.
- Juran, J.M., Gryna, F.M., "Planiranje i analiza kvalitete", "MATE" d.o.o., Zagreb, 1999.
- Jure Radić i suradnici: Betonske Konstrukcije – Priručnik, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Zagrebu – Građevinski fakultet, SECON HNDK, Andris, Zagreb, 2006.
- Jure Radić i suradnici: Betonske Konstrukcije – Riješeni primjeri, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Zagrebu – Građevinski fakultet, Andris, Zagreb, 2006.
- Predavanja iz kolegija "Upravljanje kvalitetom", Zavod za materijale, Građevinski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, rujan 2015.
- Tehnički propis za betonske konstrukcije, NN 101/05

Ivan Tomičić: Betonske konstrukcije, DHGK, Zagreb, 1996.

THE IMPORTANCE OF CREATION AND PROTECTION OF METAL STRUCTURES

Abstract

A metal structure, in construction, is a load-bearing system of a building predominantly composed of metal elements. This structure is used in almost all areas of construction: building construction (halls, hangars, garages, skyscrapers, towers, roofs, canopies, chimneys, scaffolding), bridge construction (railway, road, pedestrian, pipeline bridges) and hydraulic construction (dams, culverts, pipelines under pressure, caissons), and for transport facilities (cranes, ropeways, crane tracks), storage facilities (reservoirs, silos, bunkers), mining and metallurgical facilities (drilling and extraction towers, blast furnaces, substructures), poles of various purposes (lighting, power line, antenna, radio and television, radar) and others.

The convenience of using metals for load-bearing structures is based on their high strength, elasticity and plasticity. Among the metals, due to cheap rolled products, steel predominates, while much lighter, aluminum alloys are used when the own weight of the load-bearing structure is of crucial importance. Metal constructions are made from basic elements: supports, rods, lamellas, sheets, pipes and special profiles.

Keywords: Metals, metal constructions, division of metals, production of constructions, use of constructions.

SIGURNOST RAČUNALNIH MREŽA

Dr. sc. Marijan Mijatović, izvan. prof.

Nezavisni Univerzitet Banja Luka

Fakultet za informatiku

Pregledni rad

UDK 004.7: 004.42

<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.58>

Dr.sc. Marko Mijatović, izvan. prof.

Hercegovina Univerzitet Dr.Milenka Brkić

Bijakovići, Međugorje

Sažetak

Računala koja povezujemo u mrežu služe da bismo izmjenjivali podatke, koji se nalaze u radnoj memoriji računala. Sam prijenos podataka može se obavljati isto tako i elektroničkim signalima, a te veze mogu biti bežične mreže, i žičane mreže. Bitovi koji šalju jedan za drugim istodobno odgovarajućom brzinom, i pretvaraju digitalni signal u analogni signal i obrnuto obavljaju moderno. Računala također mogu biti povezana i u lokalnu mrežu i u razgranatu mrežu. Svako računalo koje je spojeno na mrežu ima svoj jedinstveni broj (adresu) iz koje se može prepoznati na kojem je kontinentu, i u kojoj je državi te na koju je adresu poslužitelj povezan. Podaci se šalju u skladu s prije dogovorenim protokolom, i to u obliku paketa. Sigurnost zaštite osjetljivih podataka i dokumenata postoji već odavno u svijetu. Tokom povijesti mnogo se metoda razvijalo u pogledu zaštite podataka i sigurnosti na internetu. Metode pružanja zaštite na internetu ponekad nisu bile efikasne i nisu pružale u dovoljnoj mjeri zaštitu koja je bila potrebna. Razvojem kriptografije i tehnologije otkriveni su vrlo dobri načini kriptiranja i zaštite dokumenata. Informacijski sustavi su temelj osnovnog i modernog poslovanja. Njihova temeljna zadaća je da se baziraju na sustav mreža, te njihovo poslovanje i sigurnost. Zbog toga je izuzetno važno da se što bolje upoznamo sa sigurnosnim problemima računalnih mreža, i načinima na koji se ti problem rješavaju. Današnje se računalne mreže sve više temelje na TCP-IP protokolu, zbog jednostavnog definiranja adresa uređaja na mreži te zbog mogućnosti povezivanja na internet i korištenje njegovih mrežnih usluga. Planiranje zaštite sigurnosnih sustava temelji se na ispitivanju poznatih prijetnji te prijedloge rješenja kao rezultat kompromisa. No efikasna zaštita ne primjenjuje samo jedno rješenje, već kombinaciju puno više različitih drugih opcija zaštite i sigurnosti mreža. U ovom radu ćemo se u kratkim crtama osvrnuti na općenito sustav mreža, a isto tako i njihova sigurnost, nastanak, te njihovu podjelu.

Ključne riječi: mreže, protokoli, paketi, LAN, antivirusi, kriptografije.

UVOD

Računalne mreže su stvorene s ciljem da spajaju računala na više različitih lokacija, tako da se istovremeno mogu razmjenjivati i dijeliti podatke tj. (komunicirati). U početku je većina podataka koji su se prenosili u takvim mrežama bila u tekstualnom obliku. Danas s velikim porastom multimedijских i mrežnih tehnologija, multimedija je postala nezaobilazan faktor same pojave na internetu.

Na tržištu su se pojavili mrežni proizvodi kao internet telefonija, Internet televizija, videokonferencije, i dr.

U budućnosti će ljudi sve više da koriste usluge kao što su učenje na daljinu (Distance Learning), te razno distribuirane simulacije koje neće tražiti da članovi jednog tima grupe budu u istoj zgradi, pa čak ni u istoj državi. Ekonomske prednosti takvog rada su očigledne.

Mrežne usluge moraju izgraditi hardversku i softversku strukturu te razne alate koji će podržavati prijenos i multimedijjskih usluga računalnim mrežama, te omogućiti korisnicima što kvalitetniju i bolju komunikaciju u poslovanju.

Mrežne usluge će se naveliko unaprijediti upotrebom računala kao komunikacijskog alata. Vjeruje se da će jednog dana multimedijjske mreže zamijeniti telefone, televizore, i dr. izume koji su nekada davno u prošlosti promijenile način našeg života.

Pojavu informacijskih sustava i računalnih mreža koje su u velikoj mjeri promijenile naš život i naše aktivnosti te nas potakle na dodatno educiranje u svijetu mreža i mrežnih sustava sigurnosti, da bi što bolje zaštitili svoj dio poslovanja te samim time i ulaganje u sigurnost istih.

Šezdeset godina kasnije informacijski sustavi su prisutni u svakom dijelu ljudskog djelovanja, a današnji moderan svijet ne može zamisliti bez postojanja računalnih mreža i njihove sigurnosti.

POVJEST RAČUNALNIH MREŽA

Računalne mreže nastale su kao rezultat aplikacija napisane za velike korporacijske tvrtke. Tvrtke su uvidjele problem učinkovitosti svojih djelatnika koji su da bi na pisaču nešto napisali, morali iste prenositi na disketnim jedinicama do samog pisača. Kopirati određene vrste podataka na računalo koje je imalo priključen pisač na sebi, i tek se onda mogao ispisati određeni dokument.

Zbog jednostavnijeg i nadasve jeftinijeg poslovanja tvrtke ulagati se počelo u mrežnu tehnologiju te njihovu sigurnost radi boljeg i što sigurnijeg poslovanja. Početkom 1980-ih računalne mreže doživjele su ogromnu ekspanziju, iako su prve od tih mreža bile prilično dosta nesigurne.

Zbog naglog rasta računalnih mreža te njihove sigurnosti u jednom određenom periodu došlo je do nekompatibilnosti među mrežnim sustavima koje su financirale različite tvrtke. Rješenje tog problema je bilo LAN (Local Area Network).

Vjerovatno je najvažniji trenutak bio 1983 godine., kad je tadašnja mreža sa NCP-A (Network Control Protocol) prešla na TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol) noviju tehnologiju kakva se danas koristi u svijetu.

Packet- Switched tehnologija opisuje slanje određenih podataka u malim zapakiranim jedinicama podataka zvanim paket. Oni se usmjeravaju po mreži tako što koriste ciljanu ip adresu koja je sadržana u paketu. Paket koji putuje tim putem doći će do izvora odredišta, te je bitno i da svi ostali paketi stignu na odredište.

Dijeljenje podataka za slanje u pakete omogućava da se iste komunikacijske mreže dijele između većeg broja korisnika u mreži.

Svako računalo koje je spojeno na mrežu isto tako ima i svoj jedinstveni broj(adresu) iz koje se može prepoznati na kojem je dijelu svijeta, u kojoj državi i pomoću kojeg je poslužitelja povezana. Podaci se u mreži šalju u skladu s dogovorenim protokolima i to u obliku paketa.

MREŽE I NJIHOVA PODJELA

Podjela i vrste usluga koje treba osigurati informacijska mreža su sljedeće:

- U govoru i komunikaciji, u digitalnom obliku, postupkom kanala ili paketa, tekstom komunikacije, komunikacije podataka postupcima kanala i paketa u stvarnom vremenu ili s vre-

menskom zadržkom, pristup bankama i računalnim podacima uslugama te njihovom procesiranju.

- Komunikacije slikom, videofon, telefax, višemedijske komunikacije, te daljinsko upravljanje.

Osim u fizičkom formatu za spajanje u mrežu, računalne mreže mogu se razlikovati i prema veličini:

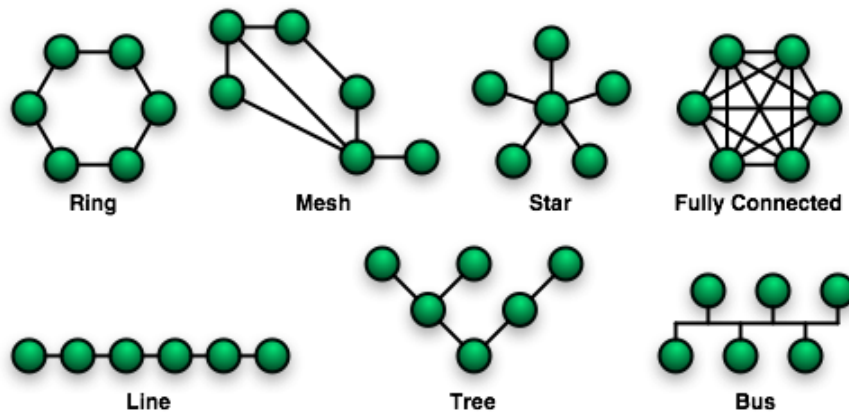
- Lokalna mreža (Local Area Network, LAN).Jednostavna, u kojoj su dva računala povezana putem kabela.
- Kućna mreža (Home Area Network, HAN).To su računala koja su po jednom kućanstvu i prespajaju osobne elektroničke uređaje tipa mobitel, laptop, HDTV.
- Rasprostranjena računalna mreža (WIDE Area Network, WAN).To su računala koja su raširena po cijelom svijetu te povezana preko telefonskih linija satelitskih veza i radioveza.
- Metromreža(Metropolitan Area Network,MAN).Podatkovna mreža u većim gradovima na koju se povezuju velike tvrtke.

TOPOLOGIJA MREŽA

Topologija mreža je skup mreža u kojem su računalni sustavi ili mrežni uređaji povezani jedni s drugima, međusobnih veza tj.,čvorova u mreži. Topologije se mogu definirati u fizički i logički aspekt mreža. Fizički(geografski) raspored mreža obično je manje važan od topologije koja povezuje mrežne čvorove. U većini dijagram je taj koji opisuje fizičku mrežu. Simboli na ovim dijagramima obično označavaju mrežne veze i mrežne čvorove.

Topologija također određuje način razmjene informacija unutar mreža.

- Point- to- Point;
- Bus Topology;
- Star Topology;
- Ring Topology;
- Mesh Topology;
- Tree Topology;
- Daisy Chain;
- Hybrid Topology;

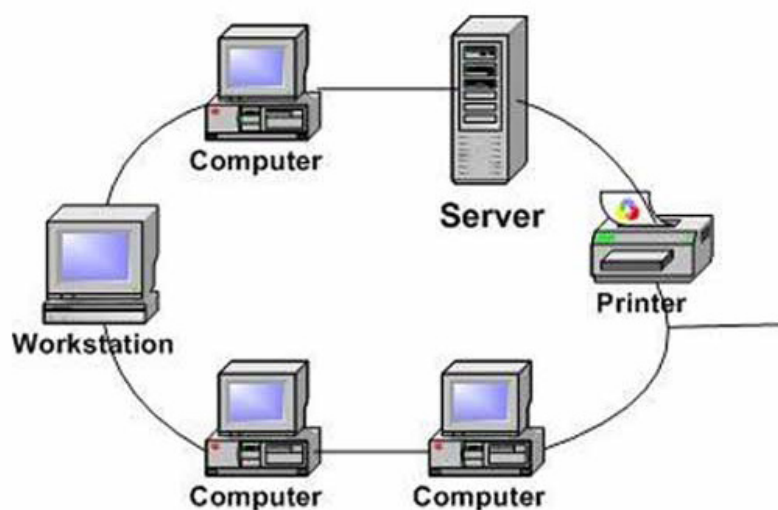

Peer to Peer – mreža od točke do točke koja sadrži dva hosta kao što su računalo, prekidač, router, i serveri koji su povezani jedan do drugoga pomoću Internet kabela. Ako su hostovi i logički povezani s ovom metodom onda mogu imati i više spojenih uređaja.

Bus topology – u ovom slučaju topologije svi uređaji dijele jednu komunikacijsku liniju. Ovom metodom može se doći i do problema, dok više hostova istovremeno šalju podatke. Problem mreže koja koristi ovu metodu može biti taj da u slučaju prekida kabla na bilo kojem dijelu dolazi do prekida rada čitavog mrežnog sustava.

Star Topology – svi hostovi u ovoj topologiji su spojeni na jedan centralni uređaj, poznatiji kao HUB ili Switch, koristeći konekciju od točke do točke. Problem kod ovakvih mreža je taj što ako dođe do kvara HUB-a, čitava mreža može da padne dolje. Prednost je što nije toliko skupa i bilo koji dodatni uređaj se može povezati samo s jednim kablom

Ring Topology – u ovoj topologiji svaka host mašina je povezana sa točno dvije druge mašine, stvarajući tako kružnu mrežnu strukturu. Kada jedan domaćin pokuša da komunicira ili pak pošalje poruku hostu koji nije u njegovoj blizini, podaci putuju kroz sve srednje hostove. U slučaju kvara bilo kojeg hosta, dolazi do prekida mreže.

Mesh Topology – u ovoj topologiji host je spojen sa jednim ili više hostova. Povezani su od točke do točke te ona dolazi u dva tipa:

Full mesh pruža najpouzdaniju mrežnu strukturu među svim topologijama. Za svaki novi host su potrebne $N(N-1)/2$ veze.

Partially mesh nisu svi domaćini povezani od jedne do druge točke. Hostovi se međusobno povezuju na neki svoj proizvoljan način. Ova topologija postoji kada treba da pruži pouzdanu vezu samo određenim hostovima.

Tree Topology je poznat kao hijerarhijska topologija je najčešći oblik koji se trenutno koristi. Ona prikazuje proširenu zvjezdastu topologiju te nasljeđuje i svojstva magistralne topologije. Ovakav sustav mreža podijeljen je u više slojeva, uglavnom su to tri sloja. Najniži sloj na koji su priključena računala. Srednji sloj poznat kao distribuirani sloj, koji djeluje kao posrednik između donjeg i gornjeg sloja. Najviši sloj je poznat kao jezgroviti sloj i središnja je točka mreže, korijen stabla pod kojim se čvorovi granjanju.

Daisy Chain ova topologija priključuje sve hostove linearno. Slična je zvjezdastoj topologiji. Svaka karika u topologiji lanaca predstavlja jednu točku neuspjeha. Svaki kvar veze razdvaja mrežu na dva segmenta, i svaki posrednički domaćin radi kao relej za svoje neposredne hostove.

Hybrid Topology za ovu mrežnu strukturu čiji dizajn sadrži više od jedne topologije kaže se da je hibridna topologija. Ona nasljeđuje zasluge, ali i nedostatke svih ugrađenih topologija.

TIPOVI MREŽNIH MEDIJA

Mediji za prijenos koji se nazivaju ujedno i fizičkim medijima koriste se za povezivanje računalskih uređaja u mreži koji se sastoje:

1. električne kablove (ETHERNET, Home PNA, mrežna komunikacija).
2. Optičke kablove (fiber- optička komunikacija)
3. Radio talasi (bežična komunikacija).

U OSI modelu oni su definirani na slojevima 1 i 2, fizičkoj sloju i sloju veze podataka. Široko usvojena obitelj prijenosnih medija koja se koristi u LAN tehnologiji poznata je kao ETHERNET kabel. Prijenos podataka vrši se preko bakarnih i optičkih kablova. Standardne bežične LAN mreže koriste ujedno i radiotalase te druge frekvencije kao mediji za prijenos istih. Komunikacija električnom linijom koristi mrežni kabel za prijenos podataka.

UREĐAJI I MREŽNI ČVOROVI

Pored bilo kog fizičkog prijenosa medija koji postoje, mreže sačinjavaju dodatne i osnovne sustavske blokove, kao što su Network Interface Controller (NIC), repetitori, HUB-ovi, mostovi(BRIDGE), switchevi, ruteri, modemi i drugi zaštitni zidovi(FIREWALL).

MREŽNO KORISNIČKO SUČELJE

Network Interface Control je računalski hardver koji računalu omogućava pristup za prijenos podataka te ima mogućnost obrade mrežnih informacija na nižem nivou.

NIC može imati konektor za prihvaćanje kabla ili antenu za bežični prijenos podataka.

NIC odgovara na promet upućen Internet adresi bilo za NIC ili za samo računalo.

U Internet mrežama svaki kontroler ima svoju jedinstvenu **MAC (Media Access Control)** adresu koja je dužine 6 okteta. **00-0a-83-B1-c0-b8**, koja se obično čuva u trajnoj memoriji kontrolera. Da bi izbjegli sukobe adresa između mrežnih uređaja, institut inženjerstva Elektrotehnike i Elektronike (IEEE) održava i administrira jedinstvenost MAC adresa.

Repetitori i HUB-ovi

Repetitor je mrežni uređaj koji prima mrežni signal, te ga čisti od nepotrebne buke regenerira (pojačava). Signal se zatim ponovo emitira na višem nivou snage ili na drugu stranu prepreke, tako ga signal može prijeći i veće daljine bez propadanja. Kod Internet konfiguracija repetitori su potrebni za kablove koji su duži od 100 m, dok kod optičkih vlakana mogu biti udaljeni desetine, pa čak i stotine kilometara. Repetitori za više portova su poznatiji kao HUBovi, i oni rade na fizičkom sloju OSI modela.

Most(Bridge)

Mrežni most povezuje i filtrira promet između dva mrežna segmenta na sloju veze podataka. OSI modela da bi formirao jedinstvenu mrežu. Ovo razbija domen mreže ali zadržava domen emitiranja. Mrežna segmentacija razbija veliku zagušenu mrežu u skup manjih, efikasnijih mreža te postoje i tri osnovna tipa:

- **Lokalni mostovi:** povezuje LAN-ove.
- **Daljinski mostovi:** može se koristiti za stvaranje WAN između LAN-ova. Udaljeni mostovi, gdje je veza sporija od krajnjih mreža, uglavnom su zamijenjeni ruterima.
- **Bežični mostovi:** mogu se koristiti za spajanje LAN-OVA ili povezivanje udaljenih uređaja sa LAN-ovima.

Switch

Mrežni prekidač je uređaj koji upravlja protokom podataka između dijelova lokalne mreže(LAN). Za razliku od HUB-a, switch dijeli mrežni promet te ga šalje na određene lokacije, dok HUB šalje podatke na sve uređaje koji su na mreži. Koriste se za mreže srednje veličine, jer su bolji i efikasniji od HUB-a. Switch daje računalu punu brzinu mreže, dok ostala računala prikopčana na HUB dobivaju samo dio konekcije.

Ruteri

Ruter ili mrežni usmjerivač je uređaj koji služi za međusobno povezivanje računalnih mreža. On ima funkciju da za svaki paket podataka odredi točnu putanju kojom paket treba da ide i da taj isti paket prosljedi slijedećem uređaju u nizu. U lokalnim mrežama ruter se obično postavlja da bude veza između mreže i interneta, tj. podrazumijeva se kao izlaz sa mreže(GATEWAY).

Wireless access point (WAP)

WAP je mrežni hardverski uređaj koji omogućava uređaju kompatibilnosti sa WIFI mrežom da se poveže na žičanu mrežu. WAP se obično povezuje sa ruterom (putem žičane mreže) kao

samostalni uređaj, ali isto tako može biti i sastavni dio samog rutera. WAP se razlikuje od pristupne točke (HOTSPOT), koja je fizička lokacija na kojoj je dostupan WIFI pristup WAN – u.

Modem

Modemi (modulatori-demodulatori) se koriste za povezivanje mrežnih čvorova pomoću žice koji prvobitno nije projektiran za digitalni mrežni promet ili za bežično povezivanje. Modemi se obično koriste za telefonske linije, koristeći tehnologiju digitalne pretplatničke linije. Oni modeliraju digitalni signal u oblik koji je pogodan za prijenos preko komunikacijski kanala, a poslije prijena ga vraćaju u prvobitni oblik.

Firewall

Firewall ili zaštitni zid je mrežni uređaj za kontrolu sigurnosti i pravila pristupa nekoj mreži. Uglavnom su konfigurirani da odbijaju pristup iz nepoznatih izvora, dok istovremeno dozvoljavaju radnje iz poznatih. Igraju vitalnu ulogu u sigurnosti mreža sa stalnim porastom cyber napada.

ZAŠTITA I SIGURNOST RAČUNALNIH MREŽA

Oduvijek je postojala potreba zaštite osjetljivih podataka, a time i dokumenata koji sadrže takve podatke. Tokom povijesti razvijeno je mnogo metoda kojima su ljudi pokušavali i uspijevali očuvati tajnost važnih podataka. Mnoge metode su bile jednostavne i nisu pružale dovoljnu zaštitu. U takvim slučajevima tajnost je često bila narušena. Razvojem kriptografije i tehnologije otkriveni su vrlo dobri načini kriptiranja i zaštite dokumenata.

Kriptiranje je dobar način sprječavanja neovlaštene osobe od pregledavanja sadržaja osjetljivog dokumenta. Ali kada se dokument dekriptira tajnim ključem, ovlaštena osoba loših namjera može spremirati, kopirati, ispisati ili proslijediti dokument. Ograničavanje pristupa dokumentu nekolicini pojedinaca jedan je od pristupa zaštite dokumenta, no uvijek postoji mogućnost da jedna od osoba kojoj je povjeren pristup odo podatke.

U tom slučaju treba se pronaći osobu koja je odala informacije, što nije uvijek jednostavan zadatak. Rješenje koje osigurava zaštitu osjetljivih informacija ne može ovisiti o samo jednoj tehnologiji.

ANTIVIRUSNA ZAŠTITA

Antivirusni programi su posebna kategorija programa čija je osnovna namjena identifikacija, neutralizacija i eliminacija virusa, crva, trojanca i ostalih malicioznih programa. Osnovna zadaća antivirusnog programa je prepoznati virus i zaštititi sustav od njegovog djelovanja. Ako je računalo zaraženo virusom, tada ga antivirusni program mora izolirati i ukloniti. Za prepoznavanje virusa koriste se antivirusne definicije. Naime, svaki virus karakterizira određena sekvencija okteta (znakovnih kodova), budući da je i virus u osnovi računalni program. Nakon što detektira virusnu sekvencu u nekoj datoteci, antivirusni program će:

- pokušati popraviti datoteku brišući iz nje sam virus,
- staviti datoteku u karantenu (quarantine) tako da toj datoteci više ne može pristupiti nijedan program, pa se samim tim ni virus više ne može širiti,
- izbrisati inficiranu datoteku.

Kako se virusi stalno razvijaju, bazu definicija virusa i njihovih kodova treba stalno osvježavati, uglavnom više puta dnevno. To najčešće rade sami antivirusni programi. Ako se definicije ne bi osvježavale, antivirusni program ne bi mogao prepoznavati nove viruse.

Upravo je ne osvježavanje definicija virusa glavni razlog stalnog širenja nekih odavno poznatih virusa. Kako bi nadigrali mehanizme detekcije virusa, programeri virusa često stvaraju tzv. oligomorfne, polimorfne ili metamorfne viruse. Takvi virusi mijenjaju oblik i programski kod, nastojeći ostati neopaženi u svakoj sljedećoj "inkarnaciji".

Drugi način rada antivirusnog programa je nadzor ponašanja svih programa. Ako neki program pokuša zapisivati podatke u izvršni kod nekog programa, pristupati mreži ili pokušati slati podatke na neki port, antivirusni program će to signalizirati i dojaviti korisniku

KRIPTIRANJE

Važan dio zaštite dokumenata pohranjenih na tvrdim diskovima računala, posebno prijenosnih, svakako je enkripcija. Ovim relativno jednostavnim postupkom moguće je izbjeći otkrivanje povjerljivih informacija u slučaju gubitka prijenosnog računala, kao i napade zlonamjernih korisnika koji ostvare fizički pristup računalu. Većina modernih operacijskih sustava posjeduje ugrađene mehanizme koji omogućuju kriptiranje pohranjenih podataka.

Postupak kriptiranja uključuje preoblikovanje otvorenog ili jasnog teksta u tekst nerazumljiv osobama kojima nije namijenjen. Osobe kojima je dokument namijenjen i koje ga smiju pročitati moraju posjedovati poseban ključ za pretvaranje dokumenta u jasan tekst, odnosno dekriptiranje. Postoje simetrični i asimetrični kriptosustavi.

U simetričnom kriptosustavu ključ kriptiranja ili pretvaranja dokumenta u nerazumljiv tekst jednak je ključu dekriptiranja, dok kod asimetričnog kriptosustava to nije slučaj. U komunikaciji porukama obično postoji pošiljatelj i primatelj poruke.

Asimetrični kriptosustavi zasnivaju se na određenim svojstvima brojeva koja se istražuju u teoriji brojeva. Ideju objašnjava sljedeći primjer. Ana stvara samo svoj par ključeva: jedan za kriptiranje i jedan za dekriptiranje. Ako se pretpostavi da je asimetrično kriptiranje oblik računalne enkripcije, tada je Anin ključ za kriptiranje jedan broj, a ključ za dekriptiranje neki drugi broj. Ana svoj dekriptijski ključ drži u tajnosti te se on zbog toga obično naziva privatnim ključem. Ona, međutim, svoj ključ za kriptiranje javno objavljuje tako da je on svakome dostupan.

Primjer najčešće korištenog asimetričnog kriptosustava je RSA, čiji su autori Ron Rivest, Adi Shamir i Len Adleman. Još neki primjeri takvih algoritama su ElGamal, NTRUEncrypt,

LUC i drugi. Sigurnost kriptiranih dokumenata ovisi o tome koji se algoritam koristi za kriptiranje te duljini kriptografskih ključeva. Napadači mogu provesti kriptanalizu teksta kojeg žele dekriptirati.

IPSEC PROTOKOL

TCP/IP je skup protokola koji je de facto prihvaćen kao standard za mrežnu komunikaciju u većini današnjih računalnih mreža. Internet, kao "mreža svih mreža", također koristi TCP/IP stog protokola. Trenutno se TCP/IP stog protokola bazira na IPv4 (IP protokol inačice 4) protokolu, iako već dulje vrijeme postoji i IPv6 (IP protokol inačice 6), koji bi trebao ispraviti neke inherentne nedostatke u IP protokolu i unaprijediti mrežnu komunikaciju. Jedan od

osnovnih nedostataka TCP IP stoga protokola u svom izvornom obliku jest nepostojanje nikakvih mehanizama kojima bi se osigurala zaštita i integritet podataka u prijenosu i izvršila autentikacija strana u komunikaciji.

IPSec (eng. IP Security), je skup proširenja IPv4 protokola kojim se osiguravaju osnovni sigurnosni aspekti mrežne komunikacije, a to su: tajnost, integritet, autentikacija i neporecivost.40 S tim da valja napomenuti da IPSec, osim što proširuje IPv4 koji se trenutno koristi, dolazi i kao integralni dio IPv6 protokola. Obzirom da se integrira s IP protokolom, IPSec implementira sigurnu mrežnu komunikaciju na trećem, odnosno mrežnom sloju (eng. network layer) ISO OSI toga protokola, tj. u internet sloju, ukoliko se promatra TCP/IP stog. Naravno, sigurnost je moguće implementirati i u drugim slojevima, od fizičkog do aplikacijskog sloja (SSH, SSL/TLS). Svaka od implementacija ima svoje prednosti i nedostatke.

LITERATURA

- B. Đorđević, D. Pleskonjić, N. Maček, "Operativni sistemi: UNIX i Linux", Viša elektrotehnička škola, Beograd, 2004.
- Čagalj, M. (2006) Sigurnost u bežičnim računalnim mrežama, Fakultet elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje, Split.
- Darko A; Osnovna mrežna terminologija, (2010).
- Eugene B; Uvod u podatkovne komunikacije.(1999).
- Ilišević, S; Brzi vodič kroz kućen mreže, BUG & SysPprint, Zagreb, (2003).
- Jušić, S. Sigurnost web aplikacija. Komunikacijske tehnologije i norme u informatici. (2003).
- M. Bojović, "Squid proksi server", diplomski rad, Viša elektrotehnička škola, Beograd, (2005).
- Milan K; i Dario C; Uvod u računalne mreže, Zagreb, (2014).
- Mužić, V; Metodologija pedagoškog istraživanja, Svjetlost, Sarajevo, (1982).
- M. Živković, "Algoritmi", Matematički fakultet, Beograd, (2000).
- Olivier B; Umrežavanje računala: principi, protokoli i praksa. (2011).
- Pralas, T. (2004) Računalne mreže – pasivna i aktivna oprema, Sys portal, Carnet, Zagreb.
- Randić M. (2010) Upravljanje mrežom i uslugama, Fakultet elektrotehnike i računarstva, Zagreb.
- Sinković, V. Informacijske mreže, Školska knjiga, Zagreb (1994).
- Srdić, Ida, Hrpka, Branko, K; Goran, Udžbenik iz informatike, ALFA d.d., Zagreb, (2007).
- Škundrić, S., Sok, A. (2007) Analiza računalne mreže na tehničkom fakultetu u Rijeci, Tehnički Fakultet, Rijeka.
- Toni P; Računalne mreže – OSI referentni model, (2008).
- V. Vasiljević, P. Gavrilović, B. Krneta, M. Krstanović, N. Maček, B. Bogojević, "Priručnik za administraciju računarskih mreža", Viša elektrotehnička škola, Beograd, (2004).

COMPUTER NETWORK SECURITY

Marijan Mijatović, PhD

Summary

The computers that we connect to the network serve to exchange data that is in the computer's working memory. The data transmission itself can also be carried out using electronic signals, and these connections can be wireless networks and wired networks. Bits that send one after another at the same time at the appropriate speed, and convert a digital signal into an analog signal and vice versa perform a modem. Computers can also be connected to both a local network and an extensive network. Each computer connected to the network has its own unique number (address), by which it can be determined on which continent it is located, in which country and to which address the server is connected to. The data is sent in accordance with the previously agreed protocol in the form of a package. The security of protecting confidential data and documents has existed in the world for a long time. Throughout history, there have been many methods of data protection and Internet security. The methods of protection on the Internet were sometimes ineffective and did not provide enough protection that was needed. With the development of cryptography and technology, very good ways of encrypting and protecting documents have been discovered. Information systems are the basis of basic and modern business. Their main task is to base themselves on a Network System, as well as their business and security. Therefore, it is extremely important that we become as familiar as possible with the security problems of computer networks and ways to solve them. Modern computer networks are increasingly based on the TCP-IP protocol, thanks to the simple identification of device addresses on the network and the ability to connect to the Internet and use its network services. Security system protection planning is based on studying known threats and proposing solutions as a result of compromises. But effective protection implements not only one solution, but also a combination of many other options for network protection and security. In this article, we will briefly consider the general system of networks, as well as their security, occurrence and separation.

Keywords: networks, protocols, packets, LAN, antivirus, cryptography.

ULOGA PORODICE KAO FAKTOR ZAŠTITE I RIZIKA U POJAVI MALOLJETNIČKE DELINKVENCije

Mr. Aida Kasumović
OŠ „Han Bila“, Han Bila / Travnik
aida.kasumovic1980@gmail.com

Stručan rad
UDK 316.6/364.4(343.1)
<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.68>

Belma Beganović, prof.
OŠ „Turbe“, Turbe / Travnik
belma.beganovic.melic@gmail.com

Amra Delić
Internacionalni univerzitet Brčko distrikt BiH
amradelic15@gmail.com

Sažetak

Živimo u dobu brzih promjena u svim životnim sferama, društvenim odnosima i socijalnim aspektima razvoja ličnosti. Porodica je društvena grupa koja danas najviše osjeti savremene izazove, društvena kretanja, globalizaciju i izazove tehnoloških dostignuća, koja u konačnici djeluju na karakter ličnosti i porodice. Savremena tehnološka dostignuća doprinose bržem i efikasnijem protoku informacija društvenog, porodičnog, poslovnog, psihosocijalnog i globalnog karaktera, te veoma značajno utiču na promjene u svim sferama života i društvenih odnosa. Definitivno postaju integracijski segment svakodnevnog života ljudi, postaju životno pomagalo komuniciranja i participiranja u društvenoj zajednici, poslovnom svijetu, porodici, obrazovanju i u svakoj drugoj ljudskoj dimenziji življenja. Porodica je ključni zaštitni mehanizam i oslonac svakog njenog člana i kontinuirano se pokušava nositi sa svim društvenim, psihosocijalnim i savremenim izazovima i rizicima, koji vrlo često negativno utiču na sve ili pojedine njene članove. Ključni izazov porodice je uspješan razvoj svakog njenog člana, a sa druge strane porodica je najvažniji faktor zaštitet njenih članova od različitih društveno-neprihvatljivih pojava i rizika današnjice, prevencije društveno neprihvatljivih ponašanja djece / maloljetnika (različita devijantna ponašanja, kriminal, alkoholizam, narkomaniju, prostituciju, prosjačenje, krađa, kockanje, maloljetnička delinkvencija i druga društveno-neprihvatljiva ponašanja). Kroz ovaj stručni rad želimo istaći značaj porodice kao osnovne društvene grupe sa svim njenim specifičnostima, izazovima i rizičnim faktorima današnjice.

Ključne riječi: ličnost, porodica, društvo i društvene devijacije.

1. UVOD

Socijalni razvoj, kao i svaki drugi aspekt društvenog razvoja, pod utjecajem je konteksta u kojem se događa i u konačnici se pilagođava stanju i sredini, koji kreiraju njegov konačan ishod. Porodica je ipak najvažniji kontekst u ranim godinama razvoja ličnosti i u porodičnom okruženju dijete provodi najveći dio svog vremena, stiče mnoge važne socijalne i kognitivne vještine, te razvija stavove, mišljenja, uvjerenja ili vrijednosti, koje kroz razvojni period sistemski izgrađuju njegovu ličnost u najširem kontekstu.

Porodica je definitivno nezamjenjiva sredina u kojoj se čovjek formira kao ličnost, u kojoj živi zadovoljavajući neke od svojih najbitnijih potreba koje se samo u porodici i mogu ostvariti i zadovoljiti. Porodica je specifična bio-socijalna zajednica ljudi, koja u konačnici ima veoma značajnu ulogu u razvoju čovjeka, ali ne samo čovjeka nego društva u najširem kontekstu. S

druge strane, porodica je posrednik između društva i pojedinca, ali porodica vrši više funkcija od bilo koje društvene grupe.

Formiranjem porodice, čovjek kao socijalno biće, dobija drugu dimenziju života, odnosno njegov život ima sasvim drugačiji smisao bitisanja kada više nije sam nego pored njega postoji njegov bračni drug, djeca, a vrlo često i ostala bliža rodbina (otac, majka, brat, sestra, itd...). Kada je u pitanju razvoj porodice najbitniji odnos predstavlja roditeljstvo, koje se odnosi na niz procesa koji se sastoje od zadataka, uloga, pravila, komunikacija i međuljudskih odnosa, koje odrasli ostvaruju u kontaktu sa svojim djetetom.

Od roditelja se očekuje hrabrenje i vođenje kroz razvoj u svoj njegovoj složenosti koja se odnosi na kognitivni, fizički, socijalni, emocionalni, moralni, seksualni, duhovni, kulturni, obrazovni i svaki drugi razvoj ličnosti.

Savremeno društvo preplavljeno je raznim modelima neprihvatljivog ponašanja, bilo da se radi o samoj individui ili o kolektivu u cjelini. Vrlo često se javljaju različite prepreke, rizici i izazovi, koji sprečavaju uspjeh pojedinca ili ugrožavaju uspješan rad jedne grupe. Pojam neprihvatljivog ponašanja može biti u protivrječju sa osnovnim moralnim normama, ali i u sukobu sa sa legalnim zakonskim normama jedne društvene zajednice.

Maloljetnička delinkvencija je fenomen koji uključuje sva kršenja socijalnih pravila koja su počinili mladi ispod 18 godina i koji su za to kažnjeni u skladu sa važećim zakonima, te se često pominju kao mladi sa neprilagođenim ponašanjem, problematična djeca, mladi prestupnici, maloljetnici delinkventi, itd.

Cilj porodičnog odgoja je pripremiti dijete da postane zdrav, uspješan i efikasan član društvene zajednice, te efikasna borba sa današnjim rizicima, izazovima i devijantnim ponašanjima, koji postaju ozbiljna prijetnja svakoj porodičnoj zajednici (maloljetnička delinkvencija, kriminal, alkoholizam, narkomanija, prostitucija, prosjačenje, krađa, kockanje i druga društveno-neprihvatljiva stanja i ponašanja).

2. PORODICA – DRUŠTVENA GRUPA I TEMELJNI FAKTOR RAZVOJA LIČNOSTI

Porodica je specifična društvena grupa koja se istorijski mijenjala i razvijala, u kojoj se prepliću društveno – ekonomski, biološki i psihosocijalni faktori i aspekti. Biološki karakter porodice je jedan od osnovnih obilježja i obuhvata dvije vrste međusobno povezanih, ali različitih odnosa u kojima se prožimaju biološki, psihološki i društveni elementi: zadovoljavanje polnog nagona i emotivnih potreba ljudi, rađanje i podizanje djece, psihosocijalnog, moralnog i svakog drugog razvoja.

Riječ „porodica” danas se odnosi na različite pojmove. U najširem smislu to je nerazdvojna cjelina osoba povezanih brakom ili usvajanjem ili rađanje pojedinca koji nasljeđuju jedan drugog - što znači, loza, rod, dinastija. U užem smislu riječ porodica znači rodbinsko povezane osobe koje žive pod istim krovom - ili još uže oca, majku i djecu. Na ovaj način možemo definirati porodicu kroz dva aspekta (*Golubović, 1981*).

Iako nam se čini da o porodici uglavno sve znamo, njeno naučno proučavanje nije nimalo lako, tako da u ovoj oblasti postoji niz neraščišćenih pitanja i problema – počev od istorijskog razvoja porodice, razvoja ličnosti, preko njene strukture i društvenih funkcija, odnosa prema global-

nom društvu, psihosocijalnog stanja, unutrašnjih odnosa i dinamike održavanja i razvoja, dok složenost porodice, kao posebne društvene grupe, se veže i za prirodne i za društvene nauke.

Porodica je primarna, parcijalna i univerzalna društvena grupa. Ona je **primarna** zato što je istorijski prvi oblik društvenog grupisanja. **Parcijalna** je jer se u njoj ostvaruju samo neke životne funkcije (biološka- reproduktivna i odgojna), i **univerzalna** zato što ne postoji nijedan drugi oblik porodičnog organizovanja. Pored ove podjele možemo napraviti i podjelu porodice na: **autokratska, demokratska, ili anarhična, referentna** (gdje se pojedinac poistovećuje sa porodicom kojoj pripada, usvajajući njen sistem vrijednosti), **formalna** (gdje je veoma bitno sklapanje braka po običajnom pravu, gdje bračni parovi žive u legalnom i legitimnom braku) i **neformalna**, gdje je porodica plod vanbračne zajednice (*Matić, 2005*).

Brak je institucija koja, prirodno i društveno, predhodi porodici. Pod porodicom se podrazumjeva biološko-društveno zasnovana grupa ljudi, povezani krvnim srodstvom i zajedničkim životom. Porodicu ne čine svi srodnici, jer srodstvo je širi pojam i podrazumjeva složeni i razučeni sistem veza, zasnovanih pored krvnih, i na pravnim, moralnim ekonomskim i vjerskim vezama.

Porodica je centralna tačka oko koje se uobličava čitav niz srodničkih veza i odnosa, a najvažniji oblik srodstva je:

- Krvno srodstvo ili prirodno srodstvo - koje se zasniva rađanjem,
- Tazbinsko srodstvo - koje se stvara ženidbom ili udajom osoba,
- Adoptivno srodstvo - nastaje usvajanjem i
- Duhovno srodstvo - kumstvo, pobratimstvo, pijateljstvo (*Milić, 1988*).

Generacija ili pokoljnje je skup ljudi bliskih po godištima, vremenu življenja, tradiciji, koja stoji u vezi sa srodstvom ukoliko ovo nosi podjelu, ne samo na pretke i potomke, već i na starije i mlađe. Odnosi između oca i sina su generacijski odnosi, a sama porodica je ozbiljna spona i sastavni dio generacijske bliskosti ljudi kroz različita gledišta i aspekte.

Sa razvojem društva generacija je uglavnom dobijala društvena obilježja i razvrstavala se prema starosti, ekonomskoj aktivnosti i biološkoj reprodukciji. Tako je starija generacija ekonomski neaktivna, ali i biološki neproduktivna, srednja generacija je ekonomski aktivna i jedina sposobna za obezbeđenje potomstva. Mladi su ekonomski neaktivni, a isključeni iz ljudske reprodukcije. U današnjim porodicama često žive i po tri generacije, pa se zbog brzih promena u društvu događa da nastupe krize u takvim porodicama, odnosno sukobi generacija, iz razloga različitog tumačenja i shvatanja svijeta (*Stojaković, 2005*).

Porodica je i bio-socijalna i psihička zajednica, što znači da porodica vodi brigu oko podizanja, zaštite i odgoja djece i ovo je jedna od bitnih uloga porodice. Međutim briga oko podizanja i odgoja djece zavisi mnogo od uslova i mogućnosti roditelja, a često se događa da zbog loših materijalnih uslova oba roditelja su previše posvećena poslu, pa brigu o djeci ne preuzima niko i takva djeca su obično prepuštena sama sebi. Društvena zajednica je oduvijek regulisala krvno-srodničke odnose u porodici, te se najranije uređenje porodice vršilo pomoću običaja, morala, a naročito religije, a kasnije je ove oblike zamjenilo pravo.

U zavisnosti od kriterijuma, prema Goluboviću (1981), mogu se razlikovati sljedeći oblici porodice: Prvi oblik porodice je **totemskog klana** za koje je karakteristično zajedničko ime svih pripadnika roda, što je simbolizovano znakom i vjerovanjem o zajedničkom porijeklu. Djeca se u ovoj porodici određuju po materinskoj liniji, jer u njenoj osnovi leži grupni brak u kojem se ne zna ko je otac, ali kako je rađanje pod zaštitom klana, sva djeca su na neki način njegova, zajednička. Istorijski posmatrano ovo je doba matrijarhata. Iz totemske porodice razvija se porodična kućna zajednica. Pojavu očinske porodice znači da se krvna veza određuje prema ocu. Istorijski gledano ovaj period kada uloga oca postaje veoma važna za porodicu naziva se još i period patrijarhata. U **patrijahalnoj konjugalnoj porodici** je razvijena dominacija patrijahalnog vođe, starješine koja donosi određivanje potomstva isključivo po očinskoj liniji. Starješina porodice ima apsolutnu vlast, nad svim članovima porodice, a naročito nad ženama i odlučuje o udaji, ženidbi, a često i o začeću i broju djece. **Individualna konjugalna porodica** obilježava savremeno društvo. Ova porodica je zasnovana na monogamiji i nju čine samo najbliži srodnici, roditelji sa djecom. Odluke o potomstvu donose supružnici zajednički, a ono se računa po obe linije očevoj i majčinoj. Uloga oca je uslovljena dijelom iz biološke, a dijelom iz društvene aktivnosti. Postoje i drugi kriterijumi za određivanje oblika porodice kao što su: **tradicionalna** (porodica gdje su uloge raspodeljene prema polu i uzrastu, a u ovakvoj porodici tačno se zna položaj i ulogu koji imaju muški članovi porodice, i kakva prava i obaveze imaju žene), **patrijahalna** (počiva na vrhovnom neprikosnovenom autoritetu oca »glave porodice«, u ovakvoj porodici najveći autoritet ima otac koji donosi sve odluke i njegova riječ je zadnja), **egalitarna – demokratska** (porodica gdje je raspodela uloga među polovima i generacijama u skladu sa sposobnostima svojih članova), **matrilinearna** (to je porodica u kome se srodstvo računa po majci), **patrilinearna** (u kojoj se „porodična loza“ vodi po ocu i njegovim muškim precima), **bilateralna** (srodstvo se računa po obje linije), **nuklearna** (ovu porodicu sačinjavaju roditelji i djeca, a ovakav oblik porodice je karakterističan za savremeno doba), **proširena** (ovu porodicu čine i bliži i dalji srodnici koji žive pod istim krovom i u zajedničkom domaćinstvu), **potpuna** (to je ona porodica koja se sastoji od supružnika i djece), **nepotpuna** - ovo je porodica u kojoj nedostaje jedan supružnik – roditelj (zbog razvoda, smrti ili iz drugih razloga), **integrisana** (to je porodica gdje postoji čvrsta povezanost članova porodice, gdje postoji osjećanje uzajamnosti, a njeni članovi se osjećaju sigurno, zaštićeno i donose zajedničke odluke koje su integrisane. Kod članova ove porodice usađen je veliki osjećaj pripadnosti), **dezintegrisana** - karakteriše udaljavanje članova jednih od drugih, odsustvo zajedničkih vrijednosti i ciljeva, emocionalno "hlađenje" i ravnodušnost, povlačenje u sebe ili vezivanje za osobe van porodice. Za ovakvu porodicu možemo reći da ne postoji duboka emocionalna vezanost za svoje članove, tako da se njeni članovi osjećaju usamljeno i imaju strah da se povjere jedni drugima, a izlaz iz takve situacije nalaze u drugim porodicama, gdje osjećaju lažnu sigurnost (Golubović, 1981).

U okviru sistemskog pristupa porodici razmatra se pitanje disfunkcionalnosti porodičnog sistema. Pod pojmovima „funkcionalna“ ili „disfunkcionalna“ porodica u literaturi se uglavnom govori o porodicama u kojima postoji ili ne postoji neki psihopatološki problem, bilo da ovaj problem ispoljava jedan ili više članova porodice. Drugim riječima, pojam „funkcionalne“ ne odnosi se na porodice koje ispunjavaju svoje funkcije, kao što se ni pojam „disfunkcionalne“ ne odnosi na porodice koje to ne čine.

Uočavajući da je najčešća klasifikacija porodica na funkcionalne i disfunkcionalne najčešće tautološka, jer se zdravlje definiše preko odsustva bolesti, Satir je naveo listu kriterijuma za klasifikovanje porodica kao disfunkcionalnih. Prema Satiru, u disfunkcionalnim porodicama članovi

ne mogu da: završe transakciju među sobom; interpretiraju neprijateljstvo; imaju ispravnu svijest o tome kako ih drugi vide; podijele sopstvena osjećanja sa drugim članovima; iskažu svoje mišljenje koje se razlikuje od mišljenja ostalih članova; prave sopstvene izbore; uče kroz praksu; oslobode se loših modela ponašanja iz prošlosti; procjene kako percipiraju sebe; šalju jasne poruke ostalim članovima; budu direktni, evaluiraju, kritikuju; jasno postavljaju pitanja kako bi dobili jasna saznanja (*Marković, Berger, 1990*).

Sa aspekta sistemskog pristupa, porodica predstavlja sistem dijelova koji su međuzavisni, a promjena svakog od dijelova sistema utiče na sistem u cjelini, bilo pozitivno ili negativno. U sistemskom pristupu, disfunkcionalnost se opisuje preko strukturalnih dimenzija, kao što su npr. granica porodičnih sistema, pripadnost ili snaga, hijerarhija, međuzavisnost, poštovanje, itd...

Patologija granica može nastati iz nekoliko razloga. Jedan od njih je nejasnoća porodičnih granica, gdje članovi porodice nisu sigurni ko ima kakvu ulogu i kakve zadatke u porodičnom sistemu. Visoka nejasnoća granica često nastaje kada porodica pretrpi gubitak nekog svog člana. Reorganizacija je u ovakvom slučaju neophodna, jer je ovakvo stanje veoma stresogeno za porodicu. Još je Levin smatrao da neodređenost dovodi do visoke tenzije pojedinca, čineći ga „marginalnim“ čovjekom. Smatra se da nejasnoća i nestabilnost granica koji kratko traju ne moraju biti disfunkcionalni. Ukoliko, međutim, nejasnoća granica postoji duže vrijeme, blokira se kognicija i adekvatni emocionalni i bihevioralni odgovori na stres, te započinje restruktura-cija u čitavom porodičnom sistemu. Takođe, dužina vremena za koje porodica može da toleriše visok stepen nejasnoća granica (bez pojave disfunkcionalnosti) zavisi od kulturalnog konteksta (*Marković, Berger, 1990*).

Drugi problem u vezi sa granicama jeste njihova rigidnost ili pak slabost. Rigidne granice dopuštaju minimum interakcija među subsistemima porodice ili zajednice. Komunikacija postoji, ali je otežana, a među članovima je malo zrele podrške i podjele iskustva. Pojedinici mogu biti izolovani i primorani da funkcionišu samostalno, te da se obraćaju jedni drugima samo u traumatskim iskustvima.

Patologija alijansi i koalicija nose sa sobom probleme pripadanja. U „funktionalnim“ porodicama postoje alijanse, ali se „članstvo“ u njima mijenja u skladu sa potrebama i sadržajima. U „disfunktionalnim“ porodicama, koalicije i alijanse su stabilne, rigidne i ne menjaju se. Često imaju za cilj da smanje stres ili tenziju između članova, tako što drugu stanu vide kao izvor problema i nju napadaju ili izoluju.

Postoje porodice kod kojih postoji problem unutrašnje reorganizacije. Porodični terapeuti ovaj problem dovode u vezu sa rigidnošću porodičnog sistema, stepenom u kome sistem ostaje konstantan i kada postoje suprotni zahtjevi, kao i stepenom diferencijacije i fleksibilnosti strukturalne organizacije porodičnog sistema. Disfunktionalne porodice imaju ograničen repertoar organizovanja u rješavanju problema i relativno su rigidne kad je potrebno da napuste postojeću strukturu kako bi rješile novonastali problem. (*Marković, Berger, 1990*)

Mnoge društvene, ekonomske i demografske promene u svijetu (pa tako i kod nas) uslovljavaju promjene u strukturi porodice, organizaciji porodičnog života, porodičnim odnosima i komunikaciji unutar porodice. Porodica kao osnovna jedinica ili jezgra nekog društva ne živi izolovano, već je uključena u život šire zajednice. Zapravo, sve što se događa u kontekstu društvene zajednice utiče na porodicu, a time i na njenu odgojnu ulogu. Globalna svjetska ekonomska kriza, nezaposlenost, nezadovoljstvo kvalitetom života, utiču na suočavanje brojnih porodica sa

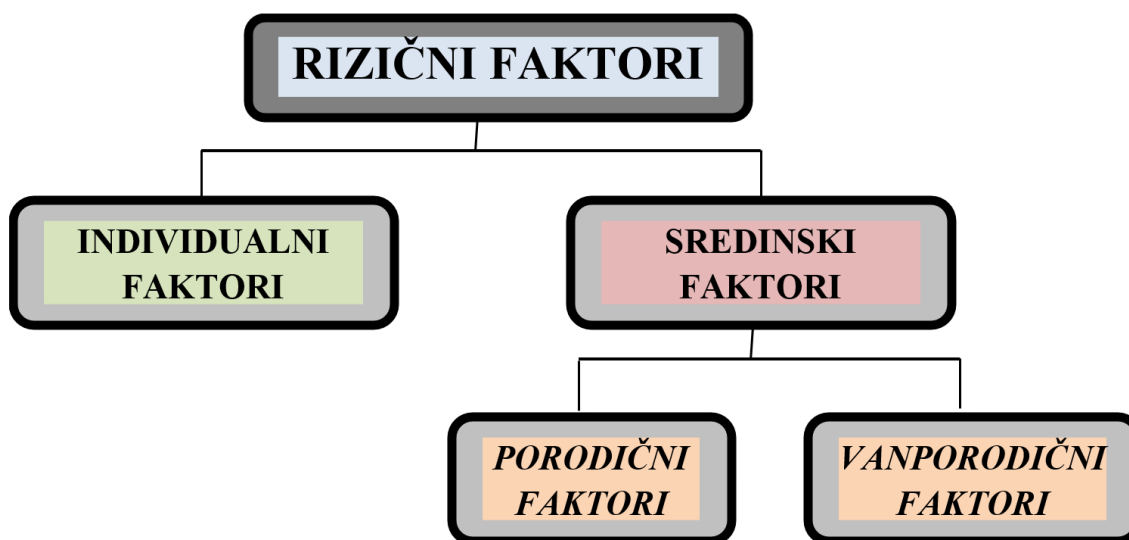
brigom za sopstvenu egzistenciju što povećava stres kod roditelja, a sam stres najviše šteti djeci, jer remeti roditeljske odnose i negativno utiče na kvalitet roditeljstva.

Postmodernu porodičnu zajednicu karakterišu osjećanja zajedničke ljubavi i roditeljstva i izvora autonomije njenih članova. U savremenom društvu, istovremeno ostvarivanje majčinstva i izgradnja profesionalne karijere ženi daje stepen samostalnosti koji joj omogućava ravnopravni položaj u porodici, ali i široj društvenoj zajednici. Međutim, uvijek kada izostane podrška supruge ili vanbračnog partnera, disharmonija između porodičnog i profesionalnog života je izražena što povećava nivo stresa kod žene i posredno utiče na kvalitet porodičnog života i kvalitet odgoja djece. Zadovoljstvo i dobro funkcionisanje na poslu i u porodici s minimalnim konfliktom predstavljaju osnovu skladnog porodičnog života u kom su muškarac i žena ravnopravno podjelili uloge (Jurčević-Lozančić, 2011). Djeca čiji su roditelji podržavajući faktor pokazuju manje internalizovanih problema. Topli roditeljski stil prikladan uzrastu djece, usmjeravanje ponašanja djece i psihološka autonomija članova porodice, predstavljaju na neki način zaštitne faktore u porodici. Za normalan i neometen razvoj ličnosti presudnu ulogu ima zdrava i harmonična porodica. Djeca pozitivno odgovaraju na podržavajuće roditeljstvo koje ne uključuje stroge načine disciplinovanja (Jovičević, 1985). Neuspeh u postavljanju jasnih očekivanja prema ponašanju djece, u disciplinovanju djece kao i neredovno nadgledanje dječjeg ponašanja takođe predstavljaju rizične faktore koji mogu prouzrokovati poremećaje u ponašanju kod djece, pa čak dovesti i do maloljetničke delinkvencije.

3. RIZIČNI FAKTORI OPSTOJNOSTI I FUNKCIONALNOSTI PORODICE

Rizičnost je kao pojam veoma specifična i istu možemo posmatrati sa više aspekata, u zavisnosti od konkretnosti i specifičnosti pojave za koju se veže sam rizik.

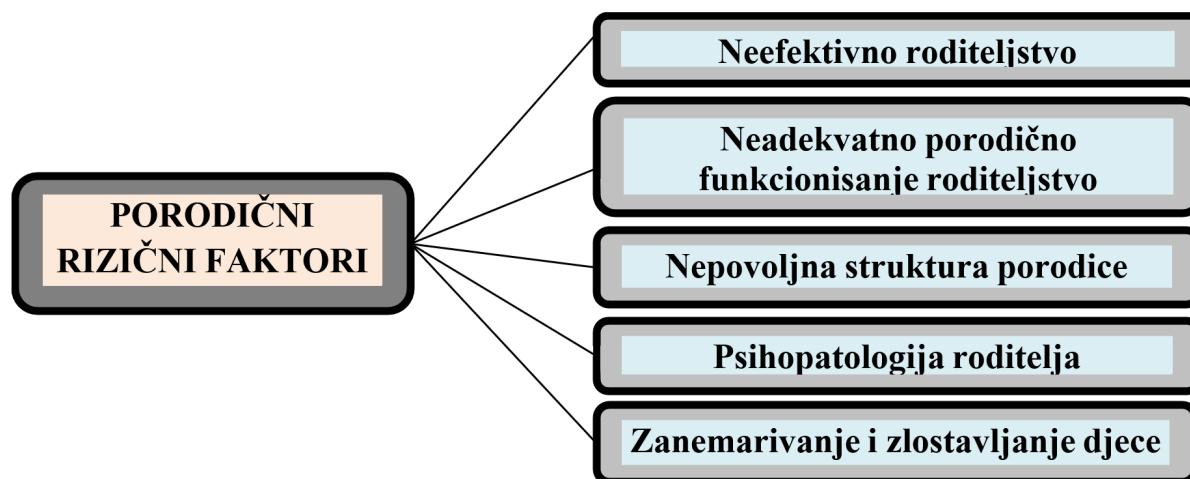
Rizične faktore Popović-Čitić (2008) posmatra sa aspekta individue i sredine, dok sredinski faktor može biti porodični i vanporodični (vidi sliku br.1).

Slika 1. Rizični faktori (Popović-Čitić, 2008, str.44-45)

Porodica kao najvažnija društvena grupa zasnovana na temelju zajedništva, ljubavi i međusobnog uvažavanja, ima i svoje rizične faktore koji vrlo često mogu dovesti do neželjenih i vrlo opasnih posljedica za opstojnost same porodice.

Porodični rizični faktori se mogu posmatrati kroz niz pojedinačnih ili grupnih faktora i okolnosti, koje se mogu negativno odraziti na ukupan status i razvoj porodice. Neki od porodičnih rizičnih faktora su: neefektivno roditeljstvo, neadekvatno porodično funkcionisanje roditeljstvo, nepovoljna struktura porodice, psihopatologija roditelja, zanemarivanje i zlostavljanje djece, te niz drugih rizičnih faktora (*vidi sliku br.2*).

Slika 2. Porodični rizični faktori (Popović-Čitić, 2008, str.44-45)

U kontekstu **porodičnih rizičnih faktora** Popović-Čitić (2008) pojašnjava svaki od faktora kroz njegovu genezu i specifičnost:

- **Neefektivno (neresponzivno) roditeljstvo** može se posmatrati kroz vještine i stilove roditeljstva, te respozivno roditeljstvo. *Vještine roditeljstva* se mogu posmatrati kroz disciplinovanje (grubo i nedosljedno disciplinovanje), zatim kontrolu i superviziju (slaba kontrola i supervizija), te pozitivno angažovanje (nizak nivo pozitivnog angažovanja). Disciplinovanje, kao vještina roditeljstva, se ogleda kroz sljedeće elemente efikasnosti ili neefikasnosti: nerazvijene vještine disciplinovanja, odsustvo čvrstih i jasnih pravila ponašanja, nedosljednost u disciplinovanju, korištenje prinude (grubo disciplinovanje), usvajanje koersivnih obrazaca ponašanja (prinudom do cilja), osnaživanje putem mehanizma negativnog potkrepljenja, koersivnost kao dobitna porodična strartegija, generalizacija na vanporodično okruženje i niz drugih elemenata i pokazatelja. *Stilovi roditeljstva* mogu biti: autoritarni – strog (emocionalna hladnoća i čvrsta kontrola), autoritativni - dosljedan (emocionalna toplina i čvrsta kontrola), permisivan-popustljiv (emocionalna toplina i slaba kontrola), indiferentan – zanemarujući (emocionalna hladnoća i slaba kontrola). *Respozivno roditeljstvo* se temelji na senzitivnosti i respozivnosti roditelja, odnosno sposobnost roditelja da prepoznaju i odgovore na potrebe djeteta (fizička i emocionalna dostupnost roditelja). Ogleda se kroz autoritativno roditeljstvo (emocionalna toplina, briga, podrška i razumjevanje, te čvrsta kontrola kroz jasne zahtjeve i dosljedno disciplinovanje), te pozitivno angažovanje (podsticanje, usmjeravanje i motivisanje prema pozitivnom ponašanju). Naglašavamo da se neefektivno roditeljstvo u konačnici posmatra kroz karakteristike djeteta (težak temperament, impulsivnost, eksplozivnost, opozicionalnost, hiperkatvnost, poremećaj pažnje) i karakteristike roditelja (npr. adolescencija majke).

- **Neadekvatno porodično funkcionisanje** jedne porodice se ogleda kroz razor i disfunkciju porodice, odnosno razvod porodice, porodični konflikt i porodično nasilje, što u cjelini do vodi do narušenih ukupnih odnosa u porodici. *Razvod ili separacija roditelja* se dešava nakon roditeljskih konflikata i isti ima velike posljedice po djecu („djeca iz razrušenih porodica“), koje se ogledaju kroz: delinkventno ponašanje, napuštanje školovanja, eksternalizovane probleme, poremećaji ponašanja, druženje sa delinkventima i drugi ozbiljni problemi. *Porodični konflikti i nasilje* se ogledaju prije svega kroz roditeljske konflikte (verbalni i fizički). Fizički konflikti su mnogo opasniji od verbalnih konflikata, odnosno predstavljaju nasilje kao sredstvo rješavanja interpersonalnih problema u porodici, a u konačnici se ogledaju kroz ozbiljne eksternalizovane probleme, delinkventno ponašanje, ekstremne fizičke napade i u najgorem slučaju ubistva.
- **Nepovoljna struktura porodice** - U kontekstu porodičnih rizičnih faktora struktura porodice (veličina i status porodice) je od izuzetne važnosti, prije svega misleći na porodice sa niskim socio-ekonomskim statusom. *Veličina porodice* se ogleda kroz veliku brojnost porodice (četvoro ili više djece), zatim spol djeteta i redosljed rađanja. Velika brojnost porodice ima nepovoljnu strukturu u porodicama niskog socio-ekonomskog statusa. Roditeljski status u strukturi porodice igra značajnu ulogu, pogotovo kada posmatramo samohrano roditeljstvo majke ili oca. U porodicama visokog materijalnog statusa porodični nedostaci se kompenzuju materijalnim resursima, što u perspektivi negativno djeluje na status i razvoj ličnosti, dok nizak socio-ekonomski status ima refleksije i urbane sredine.
- **Psihopatologija roditelja** - Psihopatološki problemi roditelja značajno ugrožavaju status svake porodice i negativno djeluju na odgoj i obrazovanje djece, te u konačnici se negativno reflektuju na razvoj ličnosti. Ovi problemi se ogledaju kroz: bolesti zavisnosti oba ili jednog roditelja (zavisnost o alkoholu i opojnim sredstvima-drogama), depresija i antisocijalni poremećaj ličnosti, a na koje u suštini djeluju sredinski i genetski faktori. *Zavisnost o alkoholu* roditelja je psihopatološki problem koji se kod dječaka reflektuje na poremećaj ponašanja, a kod djevojčica anksioznost i depresija. Dodatne posljedice kod djece roditelja zavisnih o alkoholu mogu biti opozicioni prkosni poremećaj, poremećaj pažnje, hiperaktivnost i drugo. Kod *zavisnosti roditelja o opojnim sredstvima – drogama* djeca imaju različite eksternalizovane i internalizovane probleme. *Depresija* je neurotično i psihotično oboljenje jednog ili oba roditelja, koje u suštini ima negativne efekte na kvalitet roditeljskih vještina i izgradnju kvalitetne interakcije sa djecom, odnosno u konačnici vodi prema neefektivnom roditeljstvu. *Antisocijalni poremećaj ličnosti* u kontekstu psihopatologije roditelja podrazumjeva poremećaj ličnosti majke ili oca, koji ima značajne posljedice na razvoj i ponašanje djece. Alkoholizam ili istorijat kriminalnog ponašanja oca imaju značajne posljedice za dijete (prvenstveno muško dijete), koje se ogledaju kroz antisocijalno, delinkventno i kriminalno ponašanje, što u konačnici može imati nesagledive posljedice po ukupan status porodice.
- **Zanemarivanje i zlostavljanje djece** je jedan od opasnijih rizičnih faktora porodice koji se prije svega ogleda kroz maltretiranje djece, koje je posljedica psihosocijalnih i neuroloških problema roditelja (internalizovani i eksternalizovani problemi). Maltretiranje djece se provodi kroz zanemarivanje i zlostavljanje djece, a što u konačnici može dovesti do ozbiljnih devijacija i problema. *Zanemarivanje djece* ima za posledicu deficijentnost roditeljske brige i pažnje o djeci, zatim nivo brige koji je neprihvatljiv u odnosu na aktuelne profesionalne i standarde zajednice. *Zlostavljanje djece* je veoma okrutan i društveno neprihvatljiv oblik mal-

tretiranja djece i ogleda se u seksualnom i / ili fizičkom maltretiranju djece od strane osoba koje su po pravilu starije i koje se u suštini staraju o njima (Popović-Ćitić, 2008).

S druge strane **vanporodični rizični faktori**, prema Popović-Ćitić (2008), uključuju: vršnjačke rizične faktore, socijalne deprivacije, kolektivnu neefikasnost, izloženost nasilju u lokalnoj zajednici, dostupnost vatrenog oružja, prikaz nasilja u medijima i drugo.

- **Vršnjački rizični faktori** uključuje porodične rizične faktore koji se ogledaju u odbacivanju od strane prosocijalnih vršnjaka u ranom djetinjstvu, što dovodi do agresivnog ponašanja odbačenog djeteta, koje se vremenski održava i razvija, te dovodi do povezivanja djeteta sa problematičnim vršnjačkim grupama u dobu adolescencije. Ponašanje se reflektuje eksplozivnošću, iritabilnošću, hiperaktivnošću, impulsivnošću i drugim psihopatološkim postupcima. Ukoliko ne uslijedi blagovremena reakcija i prevencija ovaj faktor vodi ka ozbiljnom delikventnom i kriminalnom ponašanju, što može imati nesagledive posljedice.
- **Socijalna deprivacija**, kao vanporodični rizični faktor, ima svoje korijene u djetinjstvu, zatim u odnosima urbane sredine i suštinski je vezana za vještine roditeljstva, a karakteriše je nizak socio-ekonomski status, kroz nemogućnost zadovoljenja osnovnih potreba i nemogućnost pribavljanja potrebnih resursa, zatim nezaposlenost, koja je glavni uzrok niskog socio-ekonomskog statusa.
- **Kolektivna neefikasnost** podrazumjeva socijalnu dezorganizaciju, odnosno odsustvo kolektivnih vrijednosti, socijalne kulture i poštovanja, a vezana je za mobilnost stanovnika i dostupnost resursa.
- **Izloženost nasilju u zajednici** je posljedica viktimiziranosti i u osnovi je vezana za uslove života u urbanoj sredini, kao i u odrastanju bez majke, čija je ljubav od izuzetne važnosti za normalan razvoj ličnosti djeteta.
- **Dostupnost vatrenog oružja** je ozbiljan vanporodični rizični faktor, koje u zavisnosti od individualne karakteristike ličnosti (djeteta ili odrasla osobe), može imati različite efekte i posljedice, koje vrlo često u današnje vrijeme imaju upravo tragične posljedice. Moderno doba u kojem živimo osigurava mogućnost lake nabavke vatrenog oružja, a s druge strane tehnološka dostignuća (prije svega internet) omogućavaju samostalno individualno osposobljavanje za rukovanje i upotrebu istog, što je svakako otežavajući faktor.
- **Medijski prikaz nasilja** - Mediji pridaju veliku pažnju svim oblicima nasilja što svaki pojedinac isto prihvata na različit emocionalni način i vrlo često pomenuti efekti medijske prezentacije dovode do različitih individualnih predispozicija i u najgorem slučaju poremećaj emocija i osjećanja. Medijska prezentacija nasilja vrlo često ima negativan efekat na mlade, jer isti imaju priliku da „uče po modelu“, da prihvataju i tolerišu nasilje i da razvijaju strah od viktimizacije. (Popović-Ćitić, 2008)

Kada posmatramo porodične i vanporodične rizične faktore možemo konstatovati da je porodica, kao osnovna društvena grupa, izložena stalnim izazovima koji u konačnici grade njenu poziciju i status u društvenoj zajednici, trasiraju njen razvoj i čine je temeljem društva, sa svim njenim vrijednostima, vrlinama i manama. Porodica je u svom razvojnom kontinuitetu pod stalnim pritiscima i rizicima, pogotovo u ovom modernom dobu, koje i pred porodicu postavlja ozbiljne zahtjeve, izazove i rizike.

4. PREVENCIJA DEVIJANTNIH PONAŠANJA - MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA

Različiti su pristupi i stavovi oko terminološkog definisanja pojma devijantnog ponašanja, čiji je poseban složeni oblik upravo maloljetnička delinkvencija, koje pored porodice narušava i ugrožava okruženje, kao i društvo u cjelini. S druge strane, devijantno ponašanje sa stanovišta društvenih normi, standarda i reakcije društva, ima niz prednosti i ograničenja, koja upravo diktira sam društveni kontekst. Prije svega, devijantno ponašanje prevashodno se definiše u odnosu na društvene norme, pravila i standarde, a ne u odnosu na strukturu ličnosti. Konkretno, ponašanje koje je psihotično, definisano je u odnosu na njegovu zavisnost od strukture ličnosti, a patologija ličnosti nije predmet socioloških aspekata devijantnog ponašanja. U konačnici možemo istaći da ovaj stav prema dimenziji devijacije ograničava i utvrđuje sociološki pristup devijantnom ponašanju, ali ni u kom slučaju ne znači negiranje značaja psihološkog ispitivanja ličnosti u najširem smislu. S druge strane vrlo je moguće da su mnoga devijantna ponašanja upravo ponašanja klinički normalnih ljudi, i obrnuto, da većina ličnosti koja ima mentalne poremećaje, svojim ponašanjem ne krši društvene norme, pravila i vrijednosti.

Devijantna ponašanja, uključujući maloljetničku delinkvenciju, ulaze u kategoriju rizičnih ponašanja ličnosti, porodice, okruženja i društva u cjelini, tako da se isto mora posmatrati vrlo ozbiljno u njihovoj genezi i sistemskoj prevenciji. „Rizična ponašanja su takvi oblici ponašanja kojima se ugrožava zdravlje i ukupno fizičko, psihičko i socijalno blagostanje“ (Ilić i sar., 2003; prema Popović-Čitić, Žunić-Pavlović, 2007, str.32).

Devijantno ponašanje, prije svega, treba posmatrati sa aspekta sociološkog tumačenja, koje predstavlja svako ponašanje ljudi, bez obzira na dob i spol, koje u značajnijoj mjeri odstupa, odnosno krši društvene norme, standarde, pravila i vrijednosti okruženja i zajednice, te na neki način izaziva različite društvene reakcije neodobravanja ili negodovanja. Devijantno ponašanje je vezano za postupke pojedinca, njegove misli, stavove, principe i u konačnici njegova osjećanja, kao poseban aspekt razvoja svake devijacije. Društvena zajednica je upravo najviše zainteresovano za ono šta ljudi čine, te se zbog toga i sociološki pristup devijantnosti skoro isključivo bavi devijacijama kao ljudskim akcijama i postupcima.

Društvena neprilagođenost se pojavljuje kao reakcija na stresne događaje u životu, kao reakcija na promjene ili traume. Devijantno ponašanje se etimološki vezuje za sve oblike ponašanja koji u značajnoj mjeri odstupaju od općeprihvaćenih vrijednosti, normi i pravila ponašanja (Popović-Čitić, Žunić-Pavlović, 2005).

U nastavku ćemo definirati ključne odrednice maloljetničke delinkvencije, ali ćemo prvo pokušati terminološki definirati delinkvenciju. Pojam delinkvencije je usko vezan za sukob sa društvom, njegovim sistemom vrijednosti, normama i zakonima, odnosno ono u najužem smislu uključuje teže oblike asocijalnog, anti-socijalnog, socio-patološkog i kriminalnog ponašanja. Delinkventna ponašanja obično nastaju u nekim kritičnim i opasnim razdobljima, kao što su ratna i post-ratna razdoblja, ekonomske krize, zaoštreni društveni odnosi, različite porodične krize, siromaštvo, kriza morala, kriza sistema vrijednosti, stambene i materijalne poteškoće odnosa, ekonomska kriza, siromaštvo, nezaposlenost i sl. U konačnici, maloljetnička delinkvencija je proizvod neprilika, nezadovoljstva, krize, problema i besperspektivnosti mladih ljudi.

Maloljetnicima se smatraju sve osobe između 14 i 18 godina starosti, dok djeca mlađa od 14 godina nisu kažnjivo odgovorna za svoje postupke i prema njima se ne može pokrenuti postu-

pak. U pravnoj terminologiji javlja se i pojam mlađeg punoljetnika koji obuhvaća sve osobe stare između 18 i 21 godine života (*Sokolović, 2018*). Maloljetnici krivična djela čine sami, u vršnjačkim grupama i zajedno sa punoljetnim licima i djecom, a vrlo često u izvršenju različitih krivičnih djela maloljetni prestupnici ispoljavaju naročitu bezobzirnost, surovost (krivična djela ugrožavanja života ljudi, nasilničkog ponašanja, razbojništva), te upornost u činjenju krivičnih djela ugrožavanja tuđe imovine. Maloljetnička delinkvencija u najužem smislu predstavlja oblik kriminalnog ponašanja koje vrše maloljetnici u krivičnopravnom smislu riječi, a to su uglavnom mlade osobe sa granicama starosti od 13-17 godine, u zavisnosti od niza uslova svake zemlje ili društvene zajednice (tradicionalni, socijalni, ekonomski, biološki, porodični i dr.). Maloljetni učinioci krivičnih djela i prekršaja su lica koja se po svom biopsihičkom razvoju i uzrocima njihove delinkvencije razlikuju od odraslih i prema njima mora biti prisutan poseban tretman, a njihova djela nisu rezultat zrelog razmišljanja i čvrste volje za izvršenja krivičnih djela pa se uračunljivost i krivica ispoljavaju u posebnoj formi u odnosu na punoljetne učinioce. Prema maloljetnim prestupnicima se u pravilu primjenjuju vaspitne mjere a samo izuzetno kazne.

Delinkvencija je socijalno neadekvatno prilagođavanje pojedinca teškim situacijama. Faktori koji čine ove teške situacije, zajedno s mentalnim i fizičkim uvjetima koji utječu na sposobnost pojedinca da se prilagodi predstavljaju uzroke delinkvencije (*Bridges, 1926*).

Devijantna, neprilagođena i rizična ponašnja među djecom, mladima i odraslim u novije vrijeme su u ozbiljnoj ekspanziji, što je alarm i razlog za potrebu organizovane šire društvene akcije na prevenciji i otklanjanju takvih ponašanja, koja mogu imati ozbiljne i nesagledive posljedice po osobu, porodicu i društvo u cjelini.

Prevencija se najčešće posmatra kao sistem raznovrsnih mjera i aktivnosti koje preduzimaju državni i društveni organi (policija, sudstvo, odgojno-obrazovne ustanove, psihološka savjetovaništa, socijalne ustanove, nevladine organizacije, itd...) radi sprečavanja javljanja i ponavljanja devijantnih ponašanja i rizičnih faktora, koji se negativno odražavaju na pojedinca, grupu i društvenu zajednicu u cjelini.

Dakle, prevencija je humani imperativ, jer sva različita rizična ponašanja djece i mladih proizvode veliku bol i patnju, ne samo djeci i mladima, nego i cijeloj zajednici, na različite načine (*Bašić, 2002*).

Kod uspostavljanja sistemskog strategijskog programa intervencije u području prevencije, psihosocijalne podrške djeci, mladima i odraslim stanovnicima zajednice osnovno polazište bi trebao biti koncept zaštitnih i rizičnih faktora koji čini osnovnu smjernicu mnogim projektima globalne prevencije. Kod traženja adekvatnog modela prevencije strategiju je moguće opisati kroz konceptualni okvir koji će odgovarati potrebama stanovnika i koji će osiguravati pozitivne promjene usmjerene dobiti sve djece, mladih i odraslih stanovnika jedne zajednice.

Prema Ellisu (1998) sve preventivne radnje i intervencije unutar takve strategije moraju se temeljiti na: više faktora: moraju objasniti i obuhvatiti sve faktore rizika, posebne potrebe i zaštite u okruženju, više sistema; moraju obuhvatiti sve faktore koji postoje u svim socijalnim sistemima s kojim je dijete, mlada osoba ili odrastao čovjek u interakciji, više slojeva; da bi se pomoć dogodila na individualnom nivou, ona mora postojati na makro nivou, što podrazumijeva dostupnost, znanje o izvorima pomoći, znanje o potrebi za pomoć i sl. Ono što je važno, jeste da se bez istovremenog djelovanja na više nivoa i pravaca teško može zamisliti realizacija. Znači, da bi se projekat mogao realizovati, potrebno je da istovremeno djeluje na više nivoa, pri čemu

je važno: znati i veličine i sadržaje problema s kojima se susreće; započeti što ranije, i u odnosu na problem i u odnosu na dob; u rješavanje problema djece i mladih uključiti važne odrasle i okruženja za njihov razvoj (Bašić, Ferić-Šlehan, Kranželić-Tavra, 2007).

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Porodica je temelj društvene zajednice i predstavlja „most” između pojedinca i društva, a stepen razvoja društva upravo se direktno odražava na porodicu. Da li će porodica imati jedno ili više djece zavisi od ekonomskih prilika, kulturnih obrazaca, tradicije i odnosa društvenih institucija. Kad je riječ o odgoju treba istaći da je to najdelikatniji i najznačajniji proces u kome se formira ličnost djeteta kroz usvajanje određenog sistema vrednosti i odnosa prema drugim članovima porodice i društva, prema samom sebi i vlastitim obavezama. Odgoj djece je „utiskivanje” postojećih obrazaca za neko buduće vrijeme u kome će se ti obrasci sigurno primjenjivati, a što znači da će u većoj ili manjoj mjeri biti nepromjenljivi. Odgoj je dvosmjernan proces u kome se ne formiraju samo djeca već i roditelji, kao osnovni odgajatelji.

Nespремnost društva da zaštiti porodicu i nespремnost roditelja da se u procesu odgoja i sami mjenjaju u skladu sa promjenjenim porodičnim i društvenim okolnostima su neke od uzroka porodične i društvene dezintegracije, što obučno dovodi i do različiti oblika neprilagođenih devijantnih ponašanja njenih članova (prevashodno maloljetne djece). **Devijantno ponašanje** predstavlja one oblike ponašanja koji odstupaju od opšteprihvaćenih **vrednosti, normi i pravila ponašanja jedne zajednice i ono je uglavnom praćeno društvenom reakcijom neodobravanja, koja se ostvaruje na različite načine sa ciljem da se pojedinac koji se devijantno ponaša, primora da se ponaša u skladu sa društvenim pravilima, zahtjevima, normama i vrijednostima.**

U pogledu društvenog odgovora na devijantna ponašanja represija i prevencija su dva oblika društvenog reagovanja, pri čemu se prevencija odnosi na sprečavanje, a represija na njegovo suzbijanje. S druge strane, oba oblika su od velikog značaja za društvo, jer ukoliko se devijantno ponašanje ne sprečava i suzbija može ostaviti trajne negativne posljedice na neodgovornog pojedinca, njegovu porodicu i okruženje. Uzimajući u obzir da su rizična devijantna ponašanja djece i mladih u stalnom porastu i ozbiljnoj ekspanziji potreba je za sistemskim pristupom suzbijanja tih ponašanja različitim metodama preventivnog djelovanja. U ovom pogledu je vrlo bitna bliska veza i saradnja porodice, zajednice i nadležnih institucija, koje se bave suzbijanjem i prevencijom različitih oblika neprilagođenog ili devijantnog ponašanja pojedinaca ili grupa.

Prevencija kao proces omogućava pozitivan socijalni razvoj ličnosti, te sprečava javljanje i ponavljanje rizičnih ponašanja, a u prevenciju se moraju sistemski aktivno uključiti porodica, odgojno-obrazovne ustanove, psihološka savjetovališta, centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove, kulturno-sportske ustanove, medij, vladine i nevladine organizacije, te organi zaduženi za provođenje zakona. Upravo adekvatne metode preventivnog djelovanja prema maloljetnim prestupnicima su ključni aspekt „spašavanja” mlade osobe od ozbiljnih posljedica neprilagođenog ponašanja i usmjeravanje na put razvoja zdrave ličnosti, odnosno eliminisanje djelovanja rizičnih faktora i jačanja zaštitnih faktora, kao mehanizma sigurnosti i prevencije.

Na kraju možemo zaključiti da je sistemsko i kontinuirano preventivno djelovanje jedino moguće ostvariti ukoliko u tom procesu učestvuje porodica i cjelokupna društvena zajednica (sa nadležnim institucijama) koja se temelji na principima i uvjerenjima da je problemu potrebno prići znatno ranije nego se problem javi, i to unapređenjem kvaliteta života u socijalnim zajednicama.

LITERATURA

- Bašić, J., Ferić, M., Kranželić, V. (2002). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bašić, J., Ferić Šlehan, M., Kranželić Tavra, V. (2007). *Zajednice koje brinu-model prevencije poremećaja u ponašanju: Strategijska promišljanja, resursi programi u Istarskoj županiji*. Istarska županija i Sveučilište u Zagrebu. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Pula-Zagreb.
- Bridges, K. M. (1926). *Factors Contributing to Juvenile Delinquency*. Journal of Criminal Law and Criminology, Volume 17. Inst. Crim. L. & Criminology 531.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb: Naprijed.
- Jovičević, M. (1985). *Društveno zdravlje i stres*. Beograd: Biblioteka „Društveno zdravlje“.
- Jurčević-Lozančić, A. (2011). *Redefining educational role of the family*. Croatian Journal of Education, 13 (4), 122-150.
- Marković, O i Berger, D. (1990). *Psihološka dijagnostika porodice i braka*. U berger, J.,Biro, M. i Hrnjica, S. (Ur). *Klinička psihologija* (318-340).Beograd: Naučna knjiga.
- Matić, V. (2005). *Sociologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Milić, A. (1988). *Rađanje moderne porodice*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Popović-Ćitić, B & Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevenција prestupništva djece i omladine*. Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Srbije. Beograd
- Popović- Ćitić, B. (2008). *Prevenција nasilonog ponašanja učenika u školskoj sredini*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. *Porodični rizični faktori* (str.44-45) i *Vanporodični rizični faktori* (str.56-63).
- Sokolović, Lj. (2018). *Sudionništvo kod maloljetnih počinitelja kaznenih djela u Hrvatskoj – završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Stojaković, M, Stojaković, M. (2005). *Čovjek i društvo*, Vranje.
- Stojilković, S. (1986). *Psihijatrija sa medicinskom psihologijom*, Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.

Aida Kasumović, M.Sc.

Belma Melić, B.A

Amra Delić

THE ROLE OF THE FAMILY AS A FACTOR OF PROTECTION AND RISK IN THE EMERGENCE OF JUVENILE DELINQUENCY

Summary

We live in an age of rapid changes in all spheres of life, social relations and social aspects of personality development. The family is the social group that today feels the most contemporary challenges, social movements, globalization and the challenges of technological achievements, which ultimately affect the character of the individual and the family. Modern technological achievements contribute to a faster

and more efficient flow of information of a social, family, business, psychosocial and global nature, and very significantly affect changes in all spheres of life and social relations. They definitely become an integration segment of people's everyday life, they become a life aid for communication and participation in the social community, business world, family, education and in every other human dimension of life. The family is the key protective mechanism and support of each of its members and continuously tries to cope with all social, psychosocial and contemporary challenges and risks, which very often negatively affect all or some of its members. The key challenge of the family is the successful development of each of its members, and on the other hand, the family is the most important factor in protecting its members from various socially unacceptable phenomena and risks of today, prevention of socially unacceptable behavior of children / minors (various deviant behaviors, crime, alcoholism, narcotism, prostitution, begging, theft, gambling, juvenile delinquency and other socially unacceptable behaviors). Through this expert work, we want to highlight the importance of the family as a basic social group with all its specificities, challenges and risk factors today.

Keywords: personality, family, society and social deviations.

ОРГАНИЗАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНУ *НЕЧИСТА КРВ* БОРИСАВА СТАНКОВИЋА – РАСПОРЕД РЕЧЕНИЧНИХ КОНСТИТУЕНТА И ЕЛИПСА

Јована Копања

Висока техничка школа струковних студија
у Новом Саду

Стручан рад

UDK 821.163.42/801.5(82-31)

<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.82>

Сажетак

Предмет анализе у раду су типови реченичних конструкција, са фокусом на елиптичне реченице у роману *Нечиста крв* Борисава Станковића. Имајући у виду да писац долази са дијалекатски обојеног говорног подручја, циљ је да се покаже у којој мери одступа од правила прописаних граматичком нормом стандардног језика. У раду су издвојени примери који на најбољи начин показују како Борисав Станковић обичује реченицу, у којој мери одступа од уобичајеног реда речи у реченици, као и да се покаже какву функцију такви типови реченице имају и у којој мери утичу на колорит самог дела, односно да ли утичу на његову уметничку вредност. Несумњиво да одступања и непоштовање појединих граматичких правила нису умањили вредност Станковићевог дела. Посебан акценат ставиће се на валенцу глагола, односно начин на који су други реченични конституенти везани за глагол. Станковићев књижевни стил у којем одступа од граматичке норме изазвао је бројне полемике од стране проучавалаца књижевности, па је поред граматичког, узет у обзир и књижевни дискурс.

Кључне речи: *Нечиста крв*, Борисав Станковић, валентност, глагол, норма, реченица, елиптична реченица.

Предмет анализе рада је организација реченице¹ у роману „*Нечиста крв*“ Борисава Станковића, као типовима реченичних конструкција. Да би се разумело одступање од норме, неопходно је објаснити термине рекције² и валентности. Термин рекције употребљава се када се говори о општој способности елемента да веже за себе неки други елемент. Најчешће је реч о глаголу који за себе може да веже врсте речи, групе речи, а и целе реченице (Мразовић 1990: 34).

Рекција у глаголу синтаксички условљена је у значајној мери свеукупним семантичким и прагматичким контекстуалом управне, доминантне речи. Доминантну улогу глагола преба схватити као његову способност да управља (рецира) именским речима намећући им одговарајући морфосинтаксички лик и семантичку улогу (Штрбац, 2011: 26).

Валентност подразумева да „глагол „окуља“ око себе и повезује групе реченичне конституенти и на такав начин организује реченичну структуру. Зато се често говори о валенцији глагола, што јесте о његовом својству да уза се „веже“ групе реченичне чланове“ (Станојчић, Поповић 1989: 217). „Циљем, а истовремено и резултатом теорије валентности сматра

1 Предраг Пипер наводи следећу дефиницију реченице: „Реченица је минимална језичка јединица која може бити употребљена у говору, у комуникативној функцији, чиме постаје исказ. Реченица има формалну, семантичку и прагматичку структуру које су на различит начин повезане“ (Пипер, 2005: 584).

2 „Рекција је посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне речи). Једна граматички доминантна реч: глагол, именица, придев – без обзира у ком је облику употребљена управља датом везом, а друга је регирана (Ружић 2005: 536).

се формулисање мојућних реченичних модела једној језика, односно њихово свођење на конкретне типове који би се бројчано могли изразити³ (Алановић 2011: 163). С обзиром на ове дефиниције у зависности од тога колико других глагола за себе веже, можемо говорити о једновалентним, двовалентним, тровалентним. Алановић говори о синтаксичкој валентности⁴, а у оквиру тога о реченичним конституентима субјекту, који најчешће узима леву валенцију⁵, објекту, који се најчешће јавља као десна валенција и не мора условно бити само један, и о адвербијалима, који су дефинисани као факултативни реченични чланови, што је посебно значајно имајући у виду да је у раду фокус на синтаксичкој валентности, а не семантичком. Од валентности предиката “зависи у великој мери каква ће бити формална синтаксичка структура реченице, другим речима, валентношћу је условљен синтаксички лик или састав реченице, тачније, број чланова у позицији аргумента⁶ који се повезују с глаголским предикатом“ (Ружић 2005:517).

Када је у питању конструкција реченице, у српском језику постоје одређена правила на основу којих се конституише реченица. Најчешће је реченица формирана тако да је на првом месту субјекат, затим предикат, а на крају долазе додатни реченични чланови. На основу типа конструкције разликују се зависна и независна реченица. Пре него што се пређе на примену теорије валентности на прво поглавље романа „Нечиста крв“ Боре Станковића потребно је нешто рећи о основним и помоћним реченичним деловима уопштено, као и о реду речи у реченици⁷. Основни делови реченице су субјекат и предикат. Када су у питању подређени зависни реченични делови ту се разликују допуне и додаци. „Дојуне су условљене валентношћу уједнако глагола и јављају се у одређеном облику уз одређену подјезичку глагола, и то или:

1. Облигаторно/ обавезно – јер би без њих реченица била неграматична или
2. Факултативно/ необавезно – јер се њиховим исцртавањем не крњи грамаћичност реченице, то јест реченица је и без њих грамаћички правилна“ (Мразовић 1990: 455-456).

3 Поред тога, Алановић у наведеној студији истиче значај термина базичне валентности који се односи на најчешћи тип морфосинтаксичке спојивости глагола са одговарајућим допунама. Он напомиње да је то од суштинске важности за утврђивање основних реченичних модела једног језика (Алановић, 2011: 164).

4 „Када је реч о реченичним конституентима и потреби њиховог дефинисања, не може се лако пронаћи општа дефиниција која би опслуживала оперативне и акузативне и ергативне језике. Пошто се, дакле, преко формалносинтаксичког статуса реченичних чланова не може у свим језицима доћи до њихове свеобухватне дефиниције, то је могуће учинити увођењем семантичке и комуникативне перспективе у одређивању синтаксичких јединица“ (Алановић 2011: 171).

5 Предраг Пипер пише о левој и десној валентности: „Лева валентност је у српском језику обично заступљена аргументом који има опште значење остваривача или носиоца неке радње или неког стања, тј. шире схваћеног агенса, а десна валентност је, у том случају, резервисана за друге семантичке улоге“ (Пипер 2005: 610).

6 Владислава Ружић наводи четири аргумента: „Ради идентификовања улоге првог, персоналног аргумента, без обзира на број учесника који равноправно учествују у радњи, служи питање: Ко? Када је, међутим, реч о обавезном повезивању првог актера са саучесником, тј. партнером, може се питати и: С ким? Од кога? Трећи аргумент идентификујемо обично помоћу питања: Које? За кога? За шта? А обавезно учешће четвртог аргумента потврђујемо питањем: Чиме (Ружић 2005: 518)?“

7 Љубомир Поповић у књизи „Ред речи у реченици“ говори о „нормалном“ распореду реченичних чланова: „При том је обично као нормалан (граматички) распоред узиман поредак: субјекат – предикат- објекат, односно: субјекат- глаголска копула- именски део предиката, што је заиста типично распоређивање главних реченичних чланова у српскохрватском језику“ (Поповић, 2004: 16).

Допуне су вишеструко зависне од глагола што даље значи да глагол који у реченици има службу предиката захтева или отвара место за одређени број допуна у одређеном морфолошком облику, одређене структуре и са одређеном функцијом (Алановић 2012: 167).

Поседна пажња у раду посветиће се начину на који Борисав Станковић везује додатке и допуне за глаголе. У теорији валентности редослед навођења реченичних модела условљен је њиховом регуларношћу, структуром или сложеношћу јер се полази од једноставнијих облика ка сложенијим.

ОДНОС МЕЂУ КОНСТИТУЕНТИМА У РЕЧЕНИЦИ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА У ПРВОМ И ДРУГОМ ПОГЛАВЉУ РОМАНА „НЕЧИСТА КРВ“

Грамматичком анализом реченице Борисава Станковића, уочава се низ занимљивих појединости које су дале аналитичарима и проучаваоцима његовог дела слободу да га сврстају у ред оних писаца који нису грамматички потковани. Но, са становишта стилистике морасе напоменути да управо та одступања доприносе оригиналности и лепоти његове реченице.

Примена теорије валентности започеће од прве реченице романа о којој је полемисао Новица Петковић у критици Два српска романа (Петковић 1989: 39-48).

„Више се знало и иричало о њеним чукундегама и ирамдегама него о њима самим: о оцу јој, мајтери ња чак и о њој – Софки“ (Станковић 2008: 25).

Глаголи *знаћи* и *иричаћи* налазе се у трећем лицу једнине средњег рода што значи да је реч о имперсоналној реченици. Субјекат је неисканан. Код ових реченица *„илајол сћоји у неутралном (безличном, имперсоналном) облику; што јесте у ирећем лицу једнице (средњеј рода)“* (Станојчић, Поповић 1989: 251). Радња је исказана у перфекту са повратном заменицом себе у краћем облику и сигнализира имерсоналност. Ако се посматра валентност глагола, овај глагол везује за себе објекат који се налази са десне стране, односно он је његова десна валенција. Читалац добија информацију о коме се знало, односно о коме се мање знало, али не добија информацију кога се то тиче конкретно. Управо зато говоримо о неправом објекту, а прави објекат је изостао. Када је у питању објекат, реч је о неправом објекту: *„о њеним чукундегама и ирамдегама, о њима самим: о оцу јој, мајтери, о њој – Софки“*, који је исказан у облику локатива са предлогом. Реч је о сложеној реченици која садржи два глагола која за себе везују исту допуну у виду неправог објекта, као што је наведено. Према својој прелазности оба глагола су прелазна. У реченици су употребљене три личне заменице у локативу: *„о њеним“*, *„о њима“* и *„о њој“*⁸. Ово је занимљиво са становишта семантике јер, како каже Новица Петковић, Бора Станковић ствара почетну формулу по угледу на бајку јер прва реченица *„у исти мах функционише као део шекстиа и каомешаишексти“* (Петковић 1989: 42). Личне заменице су углавном анафоре и упућују

8 Павица Мразовић у свом раду „О реченици“ *„не наводи допуну у локативу, али истиче напомену: на основу ово прегледа допуна види се да нема допуне у локативу, мада има низ глагола који захтевају ову допуну. Разлог је једноставан овај падеж се увек јавља са неким предлогом (на, о, по, при, у) па се он у зависности од одређеног глагола или јавља као предложна допуна или као адвербијална“* (Мразовић 1990: 470).

на нешто раније речено, што је подразумевано. Он полази од општепознатог знања, а пошто то сви знају, не треба посебно конкретизовати неко лице. Битно је нагласити да у средишту прве реченице није главна јунакиња, него се прво помињу њени преци, њени родитељи, а тек на крају она. Реченица почиње прилогом за количину што је такође нетипично и тај додатак јавља се као лева валенција, уместо субјекта коме је према нормативном правилу ту место.

Већ друга реченица у роману има једноставнију структуру.

„Њихова је кућа била *стара*“ (Станковић 2008: 25).

У овој реченици једини глагол бити је употребљен у перфекту. Субјекат се налази између краћег облика помоћног глагола јесам и радног глаголског придева. Када је у питању предикат реч је о именском предикату јер је глагол је била везао за себе именску реч, придев *стара*. Субјекат је исказан синтагмом која је прекинута краћим обликом помоћног глагола јесам и она гласи њихова кућа, али он се налази са леве стране као што је уобичајено и он „именује оно што лежи у основи реченице (Алановић 2012: 171)“. Реченица је проста јер се састоји из једног предиката. Опет постоји анафорична веза помоћу заменице *њихова*. Данас није толико уобичајено да се синтагма раздија помоћним глаголом. Типичније је њихова кућа је била стара. Али, овим се истиче компонента посесије.

„*Не зна се који је од њихова даш саму кућу њодигао, али се знало да су одвајкада били тако догађаји*“ (Станковић 2008: 25).

Ова реченица је сложена јер се састоји од четири прости реченице, што опет значи да има четири предиката. Друга реченица *који је од њихова даш саму кућу њодигао* представља елемент који се везује за глагол *не знаћи* из прве реченице која је у служби граматичког субјекта. То даље имплицира да је глагол *не знаћи* за себе везао реченицу која је у служби субјекта. Добија се одговор на питање шта се не зна. Четврта реченица је у супротном односу према реченицама *не зна се али се знало*. Допуна коју везује овај објекат такође је реченица. Реч о једновалентном моделу глаголу, јер је елемент који везује за себе једна зависна реченица. Ако имамо у виду врсту зависне реченице, у овом случају реч је о изричној, односно објекатској реченици, која представља допуну прелазном глаголу *знаћи*. Не добијамо информацију о агенсу, јер се не зна тачно ко је извршио радњу. Овде наилазимо на измењену реченичну перспективу која онемогућава продирање у дубљи смисао поруке изречене реченицом. О томе говоре Љубомир Поповић и Живојин Станојчић пишући о основним реченичним конструкцијама, односно реченичним моделима: „*Реченични конституенти који се јављају уз глагол не разликују се само по својој синтаксичкој конструкцији (на пример субјекат, објекат, дојуна за место) него и по својој улози у формирању реченичне перцепције. Наиме, да би се лакше схватио смисао поруке која се изриче реченицом реченични конституенти се обично распоређују тако:*

1. Да се садржај реченице исказује постепено (Прогресивно)
2. *Да конституенти који су смисаоно повезани стоје један уз други*“ (Види: Станојчић, Поповић 1989: 217).

„*И тек за хаџи-Трифуну, од која се они почели и хаџијама звати, знало се да је он први имао смелости да, после свој хаџилука, све то дојави, које је дојави лежало скривено*

и наіомилано іо іодрумима, амбарима, и шійалама, изнесе, расіореди и уздиіне, да би моіао свети да іледа“ (Станковић 2008: 25).

Главни глагол у овој реченици јесте глагол *знаіи*. Он се налази у трећем лицу једине средњег рода што указује да је поново реч о имперсоналној реченици. Овај глагол за себе везује изричну, односно субјекатску реченицу *да је он ірви имаосмелосіи*. Реч је о имперсоналној пасивној реченици. Ова субјекатска реченица у себи има глагол у перфекту који за себе везује субјекат и објекат. Субјекат је исказан у номинативу једине, заменица *он* и налази се са леве стране глагола, односно представља леву валенцију, док је објекат у акузативу без предлога, што значи да је реч о правом објекту - *смелосіи*. Објекат се налази са десне стране глагола и представља десну валенцију, што је уобичајен реченични поредак. У овој реченици уочава се велики број уметнутих реченичних делова. Синтагма *іосле своі хацілука* има функцију прилошке одредбе за време. *Од коіа се они іочели и хаціјама звайи* је односна реченица, али у служби атрибута који одређује Трифуна. Ако посматрамо ред речи у реченици увидећемо да је ова односна реченица уметнута. Стиче се утисак да одређени реченични чланови недостају и да реченица до краја није смисаоно завршена на шта се може применити поменута теорија реченичне перспективе. Очекивало би се да писац каже *и ішек се за хаці-Трифуново време* или *ішек од времена хаці-Трифуна*⁹, али он каже *и ішек за хаці-Трифуна* употребљавајући конструкције за + генитив¹⁰. Односна реченица *које је до іада лежало скривено и наіомилано іо іодрумима, амбарима и шійалама* садржи глагол лежати у перфекту и везује за себе субјекат *скривено и наіомилано*, предикативне атрибуте/ актуелне квалификативе који одређују субјекат *скривено и наіомилано*, као и прилошку одредбу за место *іоіодрумима, амбарима и шійалама*. Ова односна реченица такође је уметнута. Сложена комуникативна реченица се завршава зависном (намерном) реченицом *да би могао свети да іледа“*. У овој сложеној реченици наилазисе на неуобичајени ред речи јер се на првом месту налази временска реченица која има функцију прилошке одредбе за место, затим иде зависна реченица у којој је глагол у имперсоналном облику допуњен објекатском реченицом у којој се појављује субјекат комуникативне реченице *он*. Уобичајени реченични поредак био би *он је ірви имао смелосіи...*

У даљем тексту биће наведене су реченице које се сматрају илустративним примерима за примену теорије валентности, при чему одређујемо службу леве и десне валенције у односу на глаголе:

„Целе ноіи исіред кайіје морао је да іори фењер и іо іри-четіири ноіна сіражара да дремају јер је он, іај Софкин ірамгед, хаці-Трифун, іріујући іо највећим ірадовима и мешајући се са највићенијим људима моіао, услед іоіа іознансіва, а највише здоі своіа доіаісіва, не само зайіије, кајмакаме, неіо и саме іаше да мења и у суріун да шаље“ (Станковић 2008: 25).

Глагол *морайи* везао је за себе прилошку одредбу за време *целе ноіи*, прилошку одредбу за место *исіред кайіје* и други глагол *да іори*, са којим чини предикат, тј. модалну конструкцију, уз који стоји субјекат *фењер*. Саставним односом за ову конструкцију се ве-

⁹ Ивана Антонић говори о генитиву с предлогом ОД у функцији темпоралног детерминатора ингресивног типа (временска аблативност) (види: Антонић, 2005: 137).

¹⁰ Оваква конструкција где се јавља ЗА+ генитив у савременом језику појављује се само у устаљеним синтагмама (Исто: 155).

зала још једна реченица у којој функцију субјекта имају *џри-чеџири ноћна сџражара* и глагол *да дремају* који се поново јавља као елемент који је глагол *морати* везао за себе. На ову реченичну конструкцију се даље надовезује узрочна реченица. Интересантно је што се у функцији субјекта јавља заменица *он*, а потом две апозиције *џај Софкин џрамдег* и *хаџи-Трифун*. Основни глагол јесте глагол *моћи* употребљен у перфекту *је мојао* и он за себе везује прилошке одредбе за време која је исказана кроз глаголски прилог садашњи *џрјујући* и *мешајући се*, а има значење *док је џрјовао*, односно *док се мешао*. Глагол *моћи*, поред горе наведеног, везује за себе прилошке одредбе за узрок *услед џоја џознансџа*, *здој своја дојаџсџва* и на крају имамо други глагол који је везан за глагол *моћи* који захтева допуна у виду другог глагола, а реч је о предикатским конструкцијама *да мења* и *да шаље*. У служби објекта јављају се *зайџије*, *кајмакаме*, *саме џаше*. Реч је о правом објекту употребљеном у акузативу без предлога. Реченица је прекинута уметањем апозиција. Примећује се измењен ред речи у реченичној конструкцији при чему ће се анализа започети од прве независне реченице *Целе ноћи исџред каџије морао је да џори фењер*. Овде се уочава измењен ред реченичних чланова где се на првом месту налази прилошка одредба за време, прилошка одредба за место, а онда долази предикат и на крају субјекат. У другој реченици *Иџо џри-чеџири ноћна сџражара да дремају*

„А још када је син џочео једнако само са Турџима и деџовима да се дружи, с њима да џије, џа чак и у њихове хареме да одлази и са њиховим девојкама и булама да аџикује сџараџ је џочео обезумљиваџи“ (Станковић 2008: 27).

Наведена сложена реченица садржи у себи шест глагола. Глагол *џочети* за себе везује субјекат *син*, који се јавља као лева валенција, предикат *је џочео да се дружи*, прилог за време *када*, који одређује тип зависне реченице (реч је наравно о временској), субагенс *са Турџима и деџовима* и друге глаголе што је од највећег значаја *да се дружи*; *да џије*; *да одлази*; *да аџикује*. Субагенси су другачији, али конструкција на којој почива везивање глагола почети за друге глаголе остаје иста. Сложена реченица се завршава независном реченицом која има нормативну структуру: *сџараџ* је субјекат, *се џочео* предикат и глагол *обезумљиваџи* у инфинитивној форми као допуна од глагола почети. Поред наведеног, глагол *одлазиџи* у себе везује прилошку одредбу за место *у њиховехареме* која је исказана у локативу са предлогом *у*. Ако се посматра распоред реченичних чланова, увиђа се да се главна реченица налази на крају, а зависне прилошке реченице налазе се на почетку, што је нетипично. Неуобичајено је што је независна реченица на последњем месту, док се на првом месту налази зависна реченица која је у служби прилошке одредбе за место. На основу наведеног долази се до закључка да се помоћни реченични чланови налазе на првом месту, док се субјекат налази на самом крају што одступа од уобичајеног распореда реченичних чланова.

„После, у џоџаји, у џоверењу, џричало би се како је к њима једне ноћи била дошла чувена Савеџа која није била обична, свакидашња, за новаџ женска. Она је била дојаџа, са џргним имањем џџо јој је муж оставио“ (Станковић 2008: 30).

Глагол *џричати* употребљен је у облику трећег лица једнине средњег рода, што говори да је поново реч о имперсоналној реченици. Један од очигледних проблема јесу честе имперсоналне реченице. Глаголски начин о коме је реч јесте потенцијал. Овај глагол са леве стране везује прилошку одредбу за време и прилошку одредбу за начин. Субјекат је лева валенција, али се на том месту појављују елементи који чине десну глаголски валент-

ност. Са десне стране, везује изричну реченицу у којој у служби субјекта имамо синтагму у *чувена Савеџа* у номинативу једнине, а глагол је у плусквамперфекту *је била дошла*. Као што се види, дошло је промене реда речи у реченици, али је концепт леве и десне валентности остао исти. Поред тога, овај глагол везује за себе прилошку одредбу за време *једне ноћи* и неправи објекат у дативу *к њима*. Односна реченица има глагол исказан у перфекту *није била*, који је допуњен именским члановима *обична, свакидашња, за новац женска*, а све наведене допуне атрибуирају Савету. Друга комуникативна реченица која се надовезује на ову, за разлику од прве, нема инверзију, што је редак пример у реченици Борисава Станковића. Овде се налази на пример реченице која је конструисана тако да се на првом месту налази субјекат, а затим долази именски део предиката, а реч је о глаголу *бийи* у перфекту који је за себе везао именски део предиката *дојаџа са њрдним имањем*. Реченица *шио јој јемуж осџавио* је односна јер се односи на имање, а глагол *осџавиши* везује за себе субјекат и неправи објекат *јој* у дативу једнине. Глаголи *говорења*¹¹ и *давања* захтевају двоструку допуну – једно је допуна у виду правог објекта, а друга у виду неправог. Владислава Ружић, када су у питању глаголи *давања* говори о четворчланој предикатској структури где глаголски предикати отварају место не само субјекатском аргументу, него и двома допунама које су најчешће објекатске, од којих је једна у функцији правог, а друга у функцији неправог објекта (види: Ружић, 2005: 525).

„А *деду љамџи само љо једном. Чим би Софка љоодрасла, умела сама да једе и седи за софром, он, дедо, наредио је да исџред ње на софри, као и џред њим и џред осџалим члановима љородице, сџоји најуњен сџаљик вина*“ (Станковић 2008: 34-35).

Прва комуникативна реченица је проста јер у себи садржи само један глагол *љамџиши*. Субјекат је неискazan, али се подразумева да је реч о Софки. Глагол *љамџиши* везује за себе прави објекат *деду*, који представља леву валенцију, и неправи објекат *само љо једном*, који представља десну валенцију. Друга реченица је нешто сложенија јер има много уметнутих делова, што је стилска одлика реченице Борисава Станковића. Прве две временске реченице *чим Софка љоодрасла, умела сама да једе иседи за софром* имају глаголе у крњем перфекту, док је глагол треће реченице исказан презентом. Предикат *би сџоодрасла* везује за себе субјекат, док глагол *умети* везује за себе не само субјекат, него и други глагол и тако чини модалитетну конструкцију. Глагол *умети* везује за себе допуне у виду других глагола *да једе* и *да седи*. Главна независна реченица почиње субјектом који је праћен апозицијом, иако се зна на кога се заменица *он* односи на основу претходног контекста. Закључује се да се главна реченица не налази на првом месту, већ се на првом месту налази зависна реченица која је у служби прилошке одредбе за време, као што је наведено. То је пример одступања од уобичајеног распореда реченичних чланова. Глагол *наредиши* је у облику перфекта и допуњен је зависном реченицом која је изрична *да и исџред ње на софри сџоји најуњен сџаљиквина*. Глагол *сџоји* везао је за себе допуну у виду правог објекта у акузативу једнине, као и прилошку одредбу за место. Прилошка одредба за место јавља се као лева валенција, док прави објекат заузима место десне валенције. У многим реченицама Борисава Станковића јавља се пример конструкције у којој се на првом месту јавља прилошка одредба, најчешће за време и место, а тек на последњем месту субјекат и предикат као главни реченични чланови.

11 О допунама комуникативних глагола пише Гордана Штрбац (види: Штрбац, 2011).

„Софкина маји је била најмлађа од свих сестара, и кућа њена била је, истина, некада мало бојати, али тада доста оронула. Живели су од кирије од неколико оронулих дучанчића при крају вароши. Софкине мајере отац, вечито болешљив, њеново слей, једнако је седео код куће са навученом модром харџијом над очи, дојећи се сунчанице, и вечито расјасан, изнећован, као да се тек сада из њистеље дишао“ (Станковић 2008: 35).

У првој комуникативној реченици реченица почиње субјектом исказаним синтагмом *Софкина маји*. *Софкина* је у функцији атрибута који конгруира са именицом у роду, боју и падежу, након чега следи глагол *дији* у перфекту и он за себе везује именичке конституенте *најмлађа од свих сестара* због чега говоримо о именском делу предиката. Члан *од свих сестара* који је у функцији атрибута налази се у генитиву. Друга реченица која је у саставном односу са првом почиње субјектом *кућа њена*. Субјекат је исказан синтагмом у којој постоји инверзија реченичних чланова од којих се зависни члан налази на првом месту, а главни члан се налази на другом месту. Исти је случај и са субјектом у другој реченици *Софкине мајере отац, вечито болешљив, њеново слей*. Очекивало би се да је реч отац на првом месту, а зависни чланови именске синтагме иза њега *отац Софкине мајере*. Именски део предиката је конструисан на исти начин као у претходној независној реченици. Састоји се од глагола *дији* у перфекту и придева *бојати*. Глагол *дији* уз себе везује и прилошку одредбу за време *некада* и пролошку одредбу за количину *мало*. У супротном односу према ове две реченице налази се последња реченица која представља именски део предиката и такође се везује за глагол *дији* – *била је оронула* и поново везује уз себе прилошку одредбу за време *тада* и прилошку одредбу за количину *доста*. Трећа комуникативна реченица која је наведена је реченица са неисказаним субјектом, али се подразумева да је реч о заменици *они*. Глагол *живеји* допуњен је неправим објектима *од кирије; од неколико оронулих дучанчића* у генитиву са предлогом од што смо имали у претходном примеру и прилошком одредбом за место коју овај глагол везује за себе.

„Али њега то брзо засијило, те ојети наставио свој начин живоша. Као и пре, када је био нежењен, морало се њему исто тако јоре одвојено носити, и ручак и вечера“ (Станковић 2008: 36).

Прва комуникативна реченица састоји се од две просте реченице које су у саставном односу, што се закључује на основу везника *те*. Глагол у првој реченици налази се у облику крњег перфекта и везује уз себе субјекат који је граматички, у номинативу, и објекат у акузативу без предлога. И субјекат и предикат, као и прилошка одредбу за начин *брзо* јављају се као леве валенције у првој независној реченици. У другој независној реченици субјекат није исказан, али се подразумева да је то *он* и глагол *наставији* који са леве стране уз себе везује прилошку одредбу за време и ту је реч о левој валенцији, док је десна валенца у служби правог објекта *свој сџари начин живоша*. Реч је, наиме, о именичкој синтагми чији је главни члан реч начин. У другој реченици се примећује уметнута односна реченица *када је био нежењен* који има службу прилошке одредбе за време. Глагол који употребљен у тој реченици је глагол *дији* који је допуњен именском речју *нежењен* у служби именског дела предиката. Субјекат није исказан, али се подразумева да је то *он*. Друга реченица, која је независна, састоји се од глагола носити уз који иде објекат, прилошком одредбом за место, прилошком одредбом за начин. Приметно је да су објекти интонационо одвојени, парцелирани. Субјекат је исказан у инфинитиву *носити се морало* и заузима уобичајен положај леве валенције. Објекат је исказан у виду акузатива без предлога што

значи да је реч о правом објекту. Изнова наилазимо на реченицу код које је први члан помоћни члан у служби прилошке одредбе, док главни реченични чланови долазе иза, што није уобичајени редослед реченичних конституената.

„У чивилуку, оџраћеном зидом и њојолама, одмах до реке, њуном свежине и хлада, чак и зиме у сред лејџа њровели би неколико дана. Оџац би био цео дан доле, у башџи, изваљен на јасџиуцима, ојкољен џацнама од дувана и шољама од исџијених кафа. Маџи џоре, на кули, сва срећна, једнако је била на џрозорима од соба, које џобож вејџри и џаје“ (Станковић 2008:38).

Прва комуникативна реченица у наведеном пасусу јесте проста реченица јер има само један глагол, глагол *џровесџи*, који је употребљен у облику потенцијала. Његове леве валенције су прилошке одредбе за место и прилошке одредбе за време, а предње поље му је објекат. Субјекат није исказан, али се подразумева и идентификован је уз помоћ глагоског наставка. Друга независна реченица почиње субјектом на који се надовезује предикат. Реч је о глаголу *биџи* такође употребљеном у потенцијалу, а за њега се са десне стране везује прилошка одредба за време и прилошка одредба за место. Трећа реченица такође почиње субјектом у номинативу који је исказан синтагмом која је прекинута уметнутом прилошком одредбом за место и има глагол *биџи* употребљен у перфекту. Са леве стране, поред субјекта, он везује за себе прилошку одредбу за место, као и прилошку одредбу за начин. Са десне стране, односно његове десне валенце, јесте прилошка одредба за место на коју се надовезују две односне реченице.

ЕЛИПТИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ У „НЕЧИСТОЈ КРВИ“ БОРЕ СТАНКОВИЋА

Елиптичне реченице представљају посебан тип специјалних независних реченица како их дефинишу Станојчић и Поповић. То су реченице у којима је употребљена минимална формулација да би се у конкретним комуникационим условима пренела порука. Таква реченица је лишена комуникативно сувишних, односно редувантних језичких елемената чиме је постигнута максимално економична ситуација (види: Станојчић, Поповић 1989: 378-379).

Потребно је нагласити да Станојчић и Поповић праве и дистинкцију између елиптичних варијанти и специјалних независних реченица, али њихова конструкција је иста. У роману *Нечиста крв* може се наићи на примере елиптичних реченица, иако је општа карактеристика реченице Боре Станковића да је она дуга, сложена реченица од више зависних и независних реченица, са глаголима који за себе везују бројне елементе и често уметнутим реченичним деловима у виду апозиције и зависних реченица, што се види на примерима горенаведеног.

„Аферим, синко! Аферим, Николчо! Али мнојо, синко, свејовно, мнојо силан и чудан џлас“ (Станковић 2008: 32).

У овим реченицама примећује се непотпуна конструкција у којој постоји одсуство дела предиката- копуле. Све је обојено одређеном експресијом, што се види по интерпунктивном знаку узвика.

„И онда све џоре и џоре сџвари“ (Станковић 2008: 33).

У овој реченици примећује се одсуство предиката и реченичну функцију која се састоји од субјекта и прилошке одредебе за време што такође представља образац специјалног типа реченице у којој је изостављен предикат као обавезан члан независне реченице. Наслућује се да су глаголи који би се могли уметнути, а да реченица не изгуби свој смисао „*су се дешавале*“, „*су дивале*“, „*су настјајале*“, „*су долазиле*“. Овде је битно поменути контекстуалну реконструкцију предиката. Он изостаје јер га је могуће реконструисати. У реченици стоје прилошка одредба за време *и онда* и субјекат који је исказан синтагмом *све њоре и њоре сџвари*.

„*Ох, Марија курва*“ (Станковић 2008: 34)!

Ова реченица обележена је ставом говорника што се види на основу узвика којом реченица почиње и знака узвика којом се завршава.

„*Водице, мори! Водице, вешџице! Аух*“ (Станковић 2008: 34)!

У свим наведеним реченицама примећује се непотпунареченична конструкција у којој је изостављена копула. Очекивао би се глагол у форми императива „*гај*“, „*донеси*“.

„*Вижљасџа, сува и црномањасџа*“ (Станковић 2008: 36).

Поново се наилази на веома неуобичајену реченичну конструкцију која је заснована на само једном реченичном члану, а у овом случају није реч о субјекту, него је реч о атрибутима који би требали да ближе одреде именицу.

„*Али нико више сем њих џроје и Мајде*“ (Станковић 2008: 37).

У овој реченици постоје агенса и субагенса, али нема радње коју они реализују.

Када Софка у сновима нађе мушкарца који је достојан не само њене лепоте него и порекла јој, она се препушта маштању. Занимљиво је да је у овом опису приметно одсуство глагола:

„*Пољуйци луди, бесни, сџискање, ломљење снаје; бескрајно дубоко, до дна душе уџијање једно у друџо*“ (Станковић 2008: 43) .

Елиптичношћу у описивању постиже се већи степен апатије читаоца са Софкиним ликом и наглашава се њено стање¹². Исто Станковић чини и у опису лудог Ристе:

„*И ужасан крик, шум, одуџирање, везивање за креветџ*“ (Станковић 2008: 18).

И у овом примеру наилази се на казивање приповедача које је ослобођено глаголских облика, а са друге стране присутно је низање именица које потврђују Ристино дуготрајно и мучно боловање у умоболности. Јеремија Живановић налази одговор у самој сштини Станковићвих ликова и на тај начин оправдава елиптичност његовог стила. Он у својој студији продире у смисао Станковићевићевих ликова и ћутања као њиховог прототипа¹³.

12 Владимир Јовичић говори о епској смирености у говору приповедача што се постижне изостављањем глагола, које је „*ритмички донело продорност непосредном обраћању*“ (Јовичић 1986: 25).

13 „*Та неговорљивост људи овог дела одговара, уосталом, и њихову карактеру, где углавном има две врсте људи: једни су силни са великим страстима, које уопште мало могу да нађу израза у речима, а другови су од њихова зора уплашени и у се повучени, збуњени, те са тога које зазиру а које и не умеју да се искажу, јер је и њихов унутрашњи живот збуњен, неодређен, где немају што ни да сложе у сређен говор*“ (Живановић 1910: 69/70).

„Сува, дујуљаста, мало кошчајта лица, али свагда сїеїнуїта израза очију и са мало високим челом и једном њо њему набраном, њоїречном добром исїод косе“ (Станковић 2008: 38).

Цела реченица има функцију атрибутива. Описујући изглед ефенди Мите Станковић не наводи било који глагол, већ он глаголе изоставља као и помоћне глаголе који конструишу именски део предиката, али све то доприноси његовом стилу и утиску који реченица оставља на читаоце.

„Оїтац исїина као уморен, као њовучен у себе, али заїо маїи њресрећна“ (Станковић 2008: 39).

Поново се наилази на реченицу у којој је субјекат, који је атрибуиран, једини реченични елемент.

„Ако, ако, Тоне“ (Станковић 2008: 40)!

„Добро, добро“ (Станковић 2008: 40).

У конкретним условима комуникације оваква структура реченице бива прихваћена јер нам Станковић упоредо даје представу о реченичној интонацији, као и гестовима говорника. Употреба оваквих реченица омогућава динамику у дијалогу, али и носи са собом једну дрећену експресивну комуникативну функцију јер је на овај начин исказан мајчин став према некадашњем слуги Тонету. Порука коју преносе дефинисана је веома прецизно, али није ограничена на одређене комуникативне услове. Ово су примери окационалне варијанте реченице.

„Ба... Ба... Ба...“ (Станковић 2008: 51)!

Ове ономатопејске речи помињу се у четвором поглављу романа „Нечиста крв“. Њихова улога у самом тексту је веома битна јер ове речи изговара мутави лик – мутави Ванко.

„Баи добро. Боље їи, неїо їуђин“ (Станковић 2008: 54).

„Е, добро. Хвала їи“ (Станковић 2008: 54).

У овим реченицама такође је реч о елиптичним реченицама јер их одликује одсуство предиката.

„Тек њокоје, задоцнело, їек њокоји баїулицом“ (Станковић 2008: 58).

У овој комуникативној реченици нема, мехп само постоји субјекат који је исказан синтагмом.

„Само јаје и млеко“ (Станковић 2008: 60).

У овој реченици нема потпуне информативности, али ако се има у виду да Софкина тетка само набраја састојке од којих је направила колач онда је ово оправдано.

„Суїра на сам Ускрс, кућа обасјана Сунцем, намешїена и сїремљена, са сїарим њолеїлим кровом, са оним неколиком већ најереним, али окреченим димњацима и са оїраним њрозорима и орибаним враїима од соба на їорњем сїраїу, а особийїо са оним од мноїої ридања већ жуїим као восак сїарим сїеїеницама“ (Станковић 2008: 63).

У овој реченици приказан је екстеријера Софкине куће. Реченица има пасивну конструкцију и у свим глаголима примећује се употребу трпног глаголског придева, а оно што представља специфичност јесте одсуство дела предиката, помоћног предиката.

„А *шайо, шайо мили*“ (Станковић 2008: 70)!

У овој реченици, такође, нема предиката, већ искључиво речи којима се Софка обраћа своме оцу, уз именицу *шайо* мамо атрибут *мили*.

„И на велику Мајдину жалоси само *шо*“ (Станковић 2008: 71).

Ова реченица представља коментар, односно унутрашњи став Магдин. На тренутак Магда постаје призма кроз коју се проматра цела радња, а она слушавши речи ефенди Митине бива разочарана – очекивала је више. Ако се анализира реченична конструкција, увидећа се да и у овом примеру постоји одсуство предиката.

„Ево нам *јоси*“ (Станковић 2008: 75).

„Гле, Мајда! Зар *ши, Мајдо још овде*“ (Станковић 2008: 75)?

„Живи, живи, *јаздо*“ (Станковић 2008: 75).

Све реченице имају елиптичну форму јер ни у једној немамо предиката. Оно што очекујемо у првој реченици јесте глагол *доћи, дочекујемо: Ево, дошли су нам јоси* или *Ево, долазе нам јоси*. Међутим, глагола нема. У функцији презентатива¹⁴ јавља се *ево*. У упитној реченици: „Зар *ши, Мајдо, још овде*?“, примећује се да изостаје краћи облик помоћног глагола *јесам*. У улози презентатива налази се *јле*. а у реченици: „Живи, живи, *јаздо*.“, Магда описује своје укућане и то се не односи на глагол *живеи*, него на атрибут који ближе објашњава субјекат из претходне реченице. Постоје барем два типа- елизија предиката и елизија помоћног глагола.

Бора Станковић неретко у реченици користи само узвик и то је узвик *ја*, који користи уместо потврдне речце *да*.

„Ох! Црна *ја*“ (Станковић 2008: 80).

У овој реченици исказан је Станин став о себи. Реченица је такође елиптична јер у њој немамо исказаног предиката, већ имамо само субјекат уз који стоје узвик и атрибут.

„Гле *ши, њезевеници и њојечи јадни*“ (Станковић 2008: 81).

Ово је једна од реченица о којима су критичали дела Боре Станковића највише полемисали јер је то сцена у којој Софка одлази у одаје свога оца ефенди Мите. Реч је о субјекатској синтагми у којој имамо неуобичајен ред речи. Реченица има елиптичну форму засновану на присуству само једног члана, а то је субјекат. Ефенди Мита покушава да увреди Софку подсећајући је на порекло њене мајке која није коленовићка као и он. Контекст у овом случају омогућује правилно разумевање и интерпретацију. Психолошки и социјални елементи чине главне компоненте не само романа „ Нечиста крв“, већ и целокупног опуса Борисава Станковића.

14 Уз презентативе би се очекивао генитив. Ивана Антонић говори о презентативу/ екскламативу у случајевима када се „слободни генитив јавља у реченичним еквивалентима (оказионим варијантама реченице) уз презентативе- речи којима се у непосредној комуникацији саговорнику скреће пажња на неки објекат или екскламативе“ (Антонић, 2005: 130).

ЗАКЉУЧАК

Анализом појединих реченица у роману *Нечистија крв* примећује се низ одступања у њеној конструкцији. Борисав Станковић се не придржава уобичајене форме и често реченицу неочекивано прекида. Са друге стране, његова сложена реченица доста је комплексна јер је неретко прекинута уметнутим зависним реченицама.

У првом делу рада примењена је теорије валентности, при чему је акценат стављена допуне и додатке које глаголи везују за себе. У првом и у другом поглављу романа издвојени су најрепрезентативнији примери како бисе показало које су то леве, а које су десне валенције у односу на глагол. У овом делу рада позабавили смо се распоредом реченичних чланова и одступањем од правила. Приметно је да Бора Станковић често не поштује ред речи у реченици, па се објекат који се најчешће налази као десна валенција (Алановић 2011: 177) јавља и као лева валенца. Станковић често користи крњи перфекат. Отворено је и питање исходишта реченичне структуре примењујући теорију валентности при чему је примарна улога дата глаголу и његовој примарној улози у реченици. При проучавању валентности имала се у виду синтаксичку валентности и семантичка валентност. Када је реч о синтаксичкој валентности, осврнуло се на реченичне конституентима и њихову дефиницију – најпре о положају субјекта, предиката и адвербијала, а када је у питању семантичка валентност бавили смо се семантичком вредношћу реченице, односно њеном информативношћу.

У другом делу рада приказана је елиптична реченица код Борисава Станковића. Елиптична реченица је честа у његовом делу и он често користи реченицу која има само један реченични члан, а то је субјекат који је исказан синтагмом, односно уз именицу која стоји у субјекту стоје бројни атрибути који је ближе одређују. Са друге стране, чести су случајеви када је реченица експресивно обојена што се закључује на основу узвика којима реченица започиње или интерпункцијског знака којим се реченица завршава. Ове реченице иако немају потпуну конструкцију која је прописана нормом дају потпуну информативност јер у многим случајевима писца претходно објашњава гестикулацију, мимику и ситуацију у којој су се нашли ликови у роману. О реченици Боре Станковића су полемисали многи, као што смо је речено, и многи су му замерали што не поштује уобичајене реченичне обрасце, али управо то чини квалитет његовог дела и доприноси лепоти његовог стила. Елипсе су типичне за дијаложке форме и пасаже у роману. Овакав тип реченице доприноси у изградњи психологије јунака, јер је главна особина Станковићевих јунака ћутање и код њега можемо говорити о ћутању као прототипу. Реченица у којој су изостављени поједини елементи додатно наглашава да је оно неизречено истовремено и оно што је најважније.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, М. (2011). *Валентности (у:) Каузативности- манипулативности: од концепција ка форми*, Филозофски факултет, Нови Сад, 163- 326. страна.
- Антонић, И. (2005). *Синтакса и семантика у српском језику (у:) Синтакса савременог српског језика прости реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, стр. 119-301.

- Мразовић, П., Вукадиновић, З. (1990). *Грамаџика срџскохрвајској језика за стџранце*, Издавачка књижарница Зоран Стојановић: Добра вест, Нови Сад.
- Пипер, П.(2005). *Семанџичке катџеорије у џросџој реченици: синџаксичка семанџика (у:) Синџакса савременоја срџској језика џросџа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, стр. 575-983.
- Петковић, Н. (1989). *Два срџска романа, Сџудије о Нечисџој крви и Сеобама*, Народна књига, Београд.
- Поповић, Љ. (2004). *Ред речи у реченици*, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Поповић, Љ. (2004). *Комуникаџивне функције џросџе реченице (у:) Синџакса савременоја срџској језика џросџа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, стр. 983- 1057.
- Ружић, В. (2005). *Просџа реченица као синџаксичка целина (у:) Синџакса савременоја срџској језика џросџа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, стр. 477- 568.
- Силић, Ј. (1984). *Од реченице до џексџа*, Либер, Загреб.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1989). *Грамаџика срџској језика, учбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Штрбац, Г.(2011). *Дојуне комуникаџивних џлајола, синџаксичко-семанџички и лексико-џрафски ојис*,Филозофски факултет у Новом Саду.
- Живановић, Ј. (1910). *Бора Стџанковић: Нечисџа крв*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 1910. књ. 266. VI

RAZVOJ ČITALAČKIH POTREBA UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA U DIGITALNOM SVETU

Mona Cvetković
Sombor, Srbija
akelmona@yahoo.com

Originalan naučni rad

UDK 37/37.01(004.1) :37.015.3/374.4
<https://doi.org/10.59417/nir.2024.24.96>

Marko Mijatović
Internacionalni Univerzite u Brčkom

Sažetak

U savremenom obrazovnom sistemu, digitalna tehnologija značajno utiče na način na koji učenici osnovnih škola pristupaju čitanju i razvijaju svoje čitalačke navike. Ovaj rad istražuje kako digitalni alati i resursi oblikuju čitalačke potrebe i interesovanja učenika.

Razvoj čitalačkih potreba učenika u digitalnom svetu ukazuje na potrebu za balansiranjem između tradicionalnih i digitalnih formata čitanja. Preporučuje se integracija digitalnih resursa u obrazovne planove, uz naglasak na očuvanje dubokog čitanja i analitičkog razmišljanja. Takođe, potrebno je razvijati strategije za poboljšanje čitalačkih veština i navika u digitalnom okruženju.

Da bi se unapredio razvoj čitalačkih potreba, predlaže se unapređenje obrazovnih programa koji uključuju digitalne resurse, obuka nastavnika za efektivnu integraciju tehnologije u nastavu i promovisanje aktivnosti koje podstiču čitalački entuzijazam i duboko razumevanje teksta.

Ključne riječi: Učenik, obrazovni sistem, digitalna tehnologija, digitalni svet, digitalno doba, čitanje, čitalačke navike, čitalačke potrebe.

UVOD

Razvoj čitalačkih potreba učenika osnovnih škola u digitalnom svetu je dinamičan proces koji odražava promene u društvu, tehnologiji i obrazovnim metodama. Digitalno doba je donelo značajne promene u načinu na koji učenici pristupaju informacijama i razvijaju svoje čitalačke navike. Razvoj čitalačkih potreba učenika u digitalnom svetu zahteva prilagođavanje obrazovnih strategija i alata, kako bi se iskoristile prednosti novih tehnologija, ali i kako bi se učenici pripremili za izazove koje donosi digitalno doba. Važno je osigurati da učenici ne samo da čitaju više, već i da čitaju kvalitetno, kritički i sa razumevanjem.

Menjanje sveta je proces kroz koji pojedinci, grupe ili društva nastoje da unaprede ili transformišu različite aspekte života, bilo na lokalnom ili globalnom nivou. Ovaj proces može obuhvatiti različite oblasti, kao što su društvena pravda, zaštita životne sredine, ekonomski razvoj, obrazovanje, tehnologija, i mnoge druge, a koji zahteva posvećenost, kreativnost, i saradnju, a svako od nas može doprineti na svoj način, bilo kroz male svakodnevne akcije ili kroz veće društvene inicijative. U današnje vreme, digitalne tehnologije odigravaju ključnu ulogu u menjanju sveta.

Digitalne tehnologije imaju ogroman uticaj na menjanje sveta, transformišući gotovo svaki aspekt društva. Internet je omogućio neograničen pristup informacijama. Ljudi širom sveta mogu brzo i jednostavno pristupiti znanju, što podstiče obrazovanje, istraživanje i inovacije. Ovaj pristup je transformisao obrazovanje, omogućivši učenje na daljinu i samostalno usavršavanje.

Digitalne tehnologije su omogućile trenutnu komunikaciju bez obzira na geografske barijere. Platforme društvenih mreža, e-pošta, i aplikacije za razmenu poruka omogućavaju ljudima da ostanu povezani, razmenjuju ideje i organizuju se za društvene promene.

ČITANJE

Čitanje se najčešće tumači kao emanacija ljudskog duha, osvajanje nedostupnog ili natčulnog. Smatra se najbitnijim faktorom razvoja ljudske misli, odnosno civilizacije uopšte (Radović, 2011). Čitanje je jedan od najdelikatnijih i najkompleksnijih antropoloških fenomena. Čitanje, kao korelat pisanja, prethodi pisanju. Postoje društva bez pisma, ali nijedno ne egzistira bez čitanja (Božić, 2011). Obožavanje knjige (na svitku, papiru ili ekranu), jedno je od načela društva pismenosti.

Postoji mnogo tumačenja i različitih definicija čitanja se povezuje sa procesom dekodiranja simbola (najčešće slova) radi razumevanja značenja, koje se često od kojih su neke:

- „Čitanje je proces prikupljanja značenja iz štampanog teksta, u kojem su dekodiranje i razumevanje ključni elementi.” (Smith, 2004)
- Goodman definiše čitanje kao „psiholingvističku igru pogađanja”, gde čitaoci koriste kontekst i predznanja kako bi shvatili značenje teksta (Goodman, 1967)
- „Čitanje je složen proces koji uključuje dekodiranje, tačno čitanje i razumevanje kako bi se izvuklo značenje iz teksta.” (NPR, 2000)
- „Čitanje se sastoji od dva osnovna procesa: dekodiranja, što znači prepoznavanje reči, i razumevanja, što podrazumeva pridavanje značenja pročitanoj tekstu.” (Gough, 1986).

Ovi izvori objašnjavaju čitanje kao složenu kognitivnu aktivnost koja uključuje dekodiranje simbola i razumevanje značenja teksta.

Čitanje je proces dešifrovanja i razumevanja pisanog jezika. To uključuje prepoznavanje simbola (kao što su slova, reči i rečenice) i tumačenje njihovog značenja u skladu sa pravilima jezika. Čitanje omogućava ljudima da prikupe informacije, uče, uživaju u književnim delima i komuniciraju kroz pisanu reč. Ovaj proces zahteva kombinaciju vizuelnih, kognitivnih i lingvističkih veština. Čitanje je vrsta gledanja, te da su tekstovi, kao i svaki pojedinačni znak u njihovom sastavu, prvo slike (Stojmenović, 2024).

Čitanje kao aktivnost podrazumeva namerno i svesno angažovanje u procesu dekodiranja i razumevanja pisanog teksta. Ova aktivnost može imati različite svrhe, uključujući:

- **Obrazovanje i učenje:** Čitanje udžbenika, članaka, i drugih edukativnih materijala kako bi se stekla nova znanja ili razvile veštine.
- **Informisanje:** Praćenje novina, časopisa, blogova ili vesti kako bi se ostalo u toku sa aktuelnim događajima i trendovima.
- **Zabava i rekreacija:** Čitanje knjiga, romana, poezije ili stripova radi uživanja i opuštanja.
- **Profesionalni razvoj:** Čitanje stručne literature, izveštaja, i drugih materijala vezanih za posao radi unapređenja karijere.
- **Duhovni i lični razvoj:** Čitanje religijskih tekstova, filozofskih dela, ili samopomoćnih knjiga kako bi se postigao lični ili duhovni rast.

Čitanje može biti individualna ili društvena aktivnost, u kojoj se knjige ili tekstovi diskutuju u okviru čitalačkih grupa ili tokom obrazovnih časova. Takođe, čitanje može biti i pasivna aktivnost kada neko sluša druge kako čitaju naglas, kao što je slučaj sa audio knjigama ili čitanjem deci.

Čitanje predstavlja neobičnu sponu između individualnosti i zajednice. Čitanje je duboko lični čin, proces koji se obavlja u samoći, u posvećenom i zaštićenom čitalačkom prostoru (Vučković. 2007).

DIGITALNO DOBA I DIGITALIZACIJA INFORMACIJE

Digitalno doba je period u ljudskoj istoriji koji karakteriše široka upotreba digitalne tehnologije, interneta, i računara. Počinje krajem 20. veka, a traje do danas. Tokom ovog perioda, tehnologija je postala ključni deo svakodnevnog života, transformišući način na koji komuniciramo, informišemo se, radimo, učimo, čitamo i zabavljamo se. U poslednjoj dekadi XX veka pojavljuju se i oštre naučne polemike o prirodi, smeru i smislu informatičke revolucije i njenom uticaju na čitanje, obrazovanje i kulturu (Vučković. 2011).

Digitalizacija pisane kulturne baštine novo je i nadasve dinamično područje istraživanja i prakse koje se silovito razvija poslednjih nekoliko godina (Aparac-Jelušić, 2018). Digitalizacija informacija je proces pretvaranja analognog sadržaja, kao što su tekstovi, slike, zvukovi i video zapisi, u digitalni format koji se može obrađivati, čuvati i prenositi elektronskim putem. Ovaj proces je ključan u digitalnom dobu, jer omogućava brži i efikasniji pristup informacijama, njihovu analizu i upotrebu. Nove informacione i komunikacione tehnologije, digitalizacija i razvoj mrežnih informacionih servisa, omogućili su bibliotekarima i informacionim stručnjacima da prikupe, organizuju, strukturiraju i kontrolišu ogromnu količinu faktografskih, bibliografskih i kataloških informacija na način koji su njihovi prethodnici teško mogli i da zamisle. Nova tehnologija, međutim, otvara i nove probleme, epistemološke, vrednosne, individualno- psihološke, organizacione i institucionalne prirode. Najvažniji akteri informacionog društva, škole, univerziteti, biblioteke, suočavaju se sa paradoksima digitalnog sveta (Vučković. 2012).

UTICAJ INTERNETA I DRUŠTVENIH MREŽA NA FUNKCIJU ČITANJA

Internet i društvene mreže su postali integralni deo modernog društva, donoseći sa sobom brojne promene na globalnom, društvenom, i individualnom nivou. Njihov uticaj je dubok i višeslojan, s pozitivnim i negativnim aspektima. Čitanje danas sve više prestaje da bude aktivnost pojedinca, već putem komunikacije i interakcije na internetu postaje društvena aktivnost kroz koju čitalac upotpunjuje svoje iskustvo o pročitanoj, razmenjuje informacije, stiče nova znanja. Ovakva interakcija između čitalaca predstavlja posebnu komunikacijsku praksu, a nastala je kao rezultat tehnološkog razvoja (Radulović, 2022).

PROBLEM, CILJ, ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje može pružiti važne rezultate u to kako digitalno doba oblikuje čitalačke potrebe i veštine učenika osnovnih škola, kao i smernice za obrazovne politike i prakse koje mogu podržati razvoj sveobuhvatne pismenosti u digitalnom svetu.

Problem istraživanja razvoja čitalačkih potreba učenika osnovnih škola u digitalnom svetu može se formulirati na sledeći način. U kojoj meri i na koji način digitalni svet utiče na razvoj čitalačkih potreba i navika učenika osnovnih škola, te kako se tradicionalni oblici čitanja preklapaju sa ili razlikuju od digitalnih formata? Istraživanje bi moglo obuhvatiti sledeće aspekte:

- Uticaj digitalnih tehnologija: Kako upotreba interneta, društvenih mreža, aplikacija i digitalnih formata (e-knjige, audio knjige) utiče na interesovanje i navike učenika prema čitanju.
- Promena u čitalačkim preferencijama: Da li učenici radije biraju digitalne formate naspram štampanih knjiga? Kako se to odražava na njihov razvoj čitalačkih veština?
- Povezanost između čitanja u slobodno vreme i školskih zadataka: U kojoj meri učenici osnovnih škola čitaju van školske obaveze i kako tehnologija može da podrži ili ometa te navike.
- Motivacija za čitanje: Koje su motivacije učenika da biraju digitalne ili tradicionalne formate za čitanje? Koji faktori igraju ključnu ulogu (dostupnost, zabava, školske obaveze)?
- Uticaj digitalnog okruženja na razvoj kritičkog mišljenja i pismenosti: Da li učenici razvijaju duboko razumevanje pročitano u digitalnim formatima ili dolazi do površnijeg pristupa tekstovima?

Identifikovanje tih problema može doprineti boljem razumevanju kako obrazovni sistem može prilagoditi nastavne strategije kako bi se podstakao razvoj čitalačkih veština u digitalnoj eri.

Predmet istraživanja pod nazivom „Razvoj čitalačkih potreba učenika osnovnih škola u digitalnom svetu“ obuhvata:

- Čitalačke potrebe učenika osnovnih škola: Istraživanje bi se fokusiralo na razumevanje čitalačkih potreba, interesovanja i navika učenika u osnovnim školama, kako u pogledu školskih obaveza tako i slobodnih aktivnosti.
- Digitalni formati čitanja: Posebna pažnja bi bila posvećena digitalnim platformama i formatima kao što su e-knjige, aplikacije za čitanje, audio knjige, i drugi izvori koji su dostupni putem interneta.
- Uticaj digitalnih tehnologija na čitanje: Predmet istraživanja bi obuhvatio i analizu kako tehnologija (smartfoni, tableti, računari) menja dinamiku čitanja u poređenju sa tradicionalnim štampanim knjigama.
- Čitalačke navike u digitalnom okruženju: Istraživanje bi razmatralo da li i kako digitalno okruženje utiče na trajanje i kvalitet čitanja, kao i kakve sadržaje učenici biraju (kratki članci, blogovi, digitalne knjige, stripovi).
- Povezanost između digitalnog čitanja i razvoja pismenosti: Kako digitalni oblici čitanja utiču na razvoj osnovnih veština pismenosti, kao što su razumevanje pročitano, vokabular, analitičko mišljenje i kritičko razmišljanje.
- Motivacija i preferencije učenika: Koji faktori utiču na izbor digitalnih ili štampanih formata? Da li su učenici motivisani više zbog tehnološkog aspekta, interaktivnosti digitalnih alata ili drugih razloga?

Istraživanje ovog predmeta moglo bi da pruži uvid u to kako se čitalačke potrebe učenika razvijaju pod uticajem digitalnog okruženja i kako obrazovni sistem može podržati čitalačke veštine u toj promenljivoj stvarnosti. Za razliku od predmeta istraživanja, ciljevi istraživanja se mogu definisati u nekoliko grupa istraživanja:

- Ispitivanje trenutnih čitalačkih navika učenika osnovnih škola: Identifikovati kako i koliko učenici čitaju u digitalnim i štampanim formatima, te koji su najčešći oblici i izvori sadržaja koji privlače njihovu pažnju.
- Analiziranje uticaja digitalnih tehnologija na čitalačke potrebe: Utvrditi na koji način upotreba digitalnih uređaja (tableta, računara, pametnih telefona) i platformi (e-knjige, aplikacije, internet) utiče na razvoj čitalačkih veština i interesovanja kod učenika.
- Proučavanje razlike između digitalnih i tradicionalnih formata čitanja: Istražiti u kojoj meri učenici preferiraju digitalne formate u odnosu na štampane knjige, te kako ta preferencija utiče na njihovo razumevanje pročitano, koncentraciju i uživanje u čitanju.
- Utvrđivanje faktora motivacije za čitanje: Ispitati koji su ključni motivi zbog kojih učenici biraju određene čitalačke sadržaje i formate (npr. zabava, obrazovne potrebe, interaktivnost, dostupnost).
- Procena uticaja digitalnog čitanja na razvoj pismenosti: Istražiti u kojoj meri digitalno čitanje doprinosi razvoju osnovnih veština pismenosti, kao što su vokabular, razumevanje pročitano, analitičko i kritičko mišljenje.
- Identifikacija izazova i prilika u obrazovnom kontekstu: Razmotriti kako škole i nastavnici mogu iskoristiti digitalne tehnologije kako bi motivisali učenike da čitaju, te kako prilagoditi obrazovne metode digitalnom dobu bez gubitka ključnih čitalačkih veština.
- Preporuke za unapređenje čitalačkih navika u digitalnom okruženju: Na osnovu prikupljenih podataka, dati preporuke za unapređenje čitalačkih navika učenika osnovnih škola uz korišćenje digitalnih tehnologija, balansirajući između tradicionalnog i digitalnog čitanja.

Ovi ciljevi omogućavaju sveobuhvatno razumevanje dinamike između digitalnog sveta i čitalačkih potreba učenika, što može biti korisno za dalji razvoj obrazovnih politika i nastavnih metoda. Zadaci istraživanja o razvoju čitalačkih potreba učenika osnovnih škola u digitalnom svetu mogu se formulirati kako bi se sistematski ispitali različiti aspekti ove teme. Evo nekoliko ključnih zadataka istraživanja:

- Identifikacija trenutnih čitalačkih navika učenika
- Analiza uticaja digitalnih tehnologija na motivaciju za čitanje
- Proučavanje promene u veštinama čitanja
- Ispitivanje uloge obrazovnog sistema
- Analiza uticaja digitalnih sadržaja na čitalačke preferencije
- Ispitivanje uticaja društvenih mreža i interneta na kritičko čitanje
- Evaluacija dostupnosti i kvaliteta digitalnih resursa
- Razvijanje preporuka za unapređenje čitalačkih veština

Ovi zadaci će omogućiti sveobuhvatno razumevanje kako digitalni svet oblikuje čitalačke potrebe učenika osnovnih škola i pomoći u formiranju strategija koje mogu podržati njihov dalji razvoj.

Prilikom istraživanja razvoja čitalačkih potreba učenika osnovnih škola u digitalnom svetu, mogu se postaviti sledeće hipoteze:

- Učenici osnovnih škola koji redovno koriste digitalne uređaje za čitanje imaju veće interesovanje za čitanje kratkih i interaktivnih sadržaja u poređenju sa štampanim knjigama.
- Dostupnost digitalnih resursa pozitivno utiče na motivaciju učenika za čitanje, ali smanjuje njihovu sposobnost za koncentraciju i dubinsko čitanje dužih tekstova.
- Uvođenje digitalnih knjiga i aplikacija sa interaktivnim elementima u nastavni proces povećava zainteresovanost i angažovanost učenika u čitanju.
- Učenici osnovnih škola koji češće koriste društvene mreže i druge digitalne platforme za konzumaciju sadržaja pokazuju niže nivoe kritičkog razumevanja pročitanoog teksta.
- Učenici koji provode više vremena čitajući digitalne sadržaje imaju smanjeno interesovanje za čitanje književnih dela i drugih tradicionalnih formi literature.
- Pristup digitalnim knjižnicama i online resursima povećava raznovrsnost čitanog materijala, ali može uticati na površnije razumevanje i pamćenje pročitanoog sadržaja.

Ove hipoteze mogu poslužiti kao osnova za dublju analizu i istraživanje uloge digitalnog sveta u formiranju čitalačkih navika učenika osnovnih škola.

Instrument istraživanja mogao bi obuhvatiti nekoliko metoda i alata za prikupljanje podataka. Evo potencijalnih instrumenata:

- Anketni upitnik: Svrha ankete je prikupljanje kvantitativnih podataka o čitalačkim navikama, preferencijama i motivacijama učenika u vezi sa digitalnim i štampanim formatima čitanja.
- Intervjui sa učenicima: Svrha intervjuja je da pruži dublji uvid u iskustva i stavove učenika u vezi sa čitanjem u digitalnom okruženju
- Intervjui sa nastavnicima i bibliotekarima: Svrha bi bila da se stekne perspektivu odraslih koji su u kontaktu sa učenicima o njihovim čitalačkim potrebama, izazovima i prilikama u digitalnom svetu.
- Posmatranje u školskom okruženju: Direktno posmatranje kako učenici koriste digitalne uređaje i resurse u školi za potrebe čitanja. Posmatranje bi moglo uključivati
- Testovi čitalačkih veština: Upoređivanje razumevanja pročitanoog i pismenosti kod učenika koji koriste digitalne formate u poređenju sa onima koji preferiraju štampane knjige.

Uzorak i populaciju istraživanja trebalo bi biti pažljivo osmišljeno kako bi obuhvatilo različite grupe učenika, uzimajući u obzir različite faktore kao što su uzrast, pol, socioekonomski status i pristup digitalnim tehnologijama.

Mogući uzorak istraživanja:

- Veličina uzorka: Uzorak bi trebalo da bude reprezentativan za učenike osnovnih škola. Preporučuje se uzorak od najmanje 50 – 100 učenika kako bi se dobili statistički značajni podaci.
- Uzorak bi mogao uključivati više škola iz različitih geografskih regija kako bi se prikupili podaci koji odražavaju različite pristupe tehnologiji i čitanju.
- Starosna struktura: Uzorak bi trebalo da obuhvati učenike različitih uzrasta, od 5. do 8. razreda Stariji učenici (5–8. razred)

Ova podela omogućava uvid u razvoj čitalačkih potreba i navika kako učenici sazrevaju i kako njihova upotreba tehnologije evoluira.

- Polna struktura: Uzorak bi trebalo da uključuje približno jednak broj devojčica i dečaka kako bi se ispitale moguće razlike u preferencijama prema čitanju u digitalnim i tradicionalnim formatima.
- Pristup digitalnim tehnologijama: Uzorak bi trebalo da uključi učenike sa različitim nivoima pristupa digitalnim tehnologijama (učenici koji imaju digitalne uređaje kod kuće naspram onih koji ih koriste samo u školi ili nemaju redovan pristup internetu).
- Istraživači bi mogli identifikovati razlike u čitalačkim navikama između učenika koji često koriste digitalne resurse i onih koji se oslanjaju uglavnom na tradicionalne formate.

Ovakva struktura uzorka omogućila bi istraživačima da dobiju sveobuhvatan prikaz različitih faktora koji utiču na razvoj čitalačkih potreba u digitalnom svetu, uzimajući u obzir demografske i tehnološke aspekte. Istraživanje je sprovedeno u selu Obudovac, opština Šamac, entitet Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, u JU Osnovna škola „Obudovac“ Obudovac (<https://osobudovac.org/>). Anкета je obuhvatila 85 anketiranih uzrasta od 5 do 8 razreda (nomenklatura u BiH je od 6 do 9 razreda), sledeće strukture anketiranih, dok samom veličinom uzoraka obezbedili smo da on bude reprezentativan:

Struktura ispitanih učenika						
6		7		8	9	
6a	6b	7a	7b	8a	9a	9b
10	9	11	11	17	15	12
UKUPNO: 85						

Šta tačno želim da saznam iz ankete ? Na primer:

- Kako učenici koriste digitalne resurse za čitanje?
- Kakve su njihove navike i preferencije?
- Kakav uticaj ima digitalno okruženje na čitalačke potrebe?
- O kategorizaciji samih pitanja?
 - O čitalačkim navikama učenika

- Vrste knjiga koje se čitaju (fikcija, ne fikcija, stripovi itd.)
- Preferencija za papirne ili digitalne knjige
- Uticaj tehnologije
- Koliko često koriste digitalne uređaje za čitanje
- Koje digitalne platforme koriste (e-knjige, aplikacije, online članci itd.)
- Kako tehnologija utiče na njihovu motivaciju za čitanje
- O stavovima učenika o digitalnom formatu
- Šta bi učenici želeli da poboljšaju u vezi sa čitanjem?

Anketa se sastojala od niza sledećih pitanja:

- Koliko često čitaš knjige u slobodno vreme (ne uključujući školske zadatke)?
- Koji format knjiga najčešće koristiš?
- Koliko vremena provodiš na digitalnim uređajima (telefon, tablet, računar) svakog dana?
- Da li koristiš digitalne uređaje za čitanje knjiga ili drugih sadržaja (članci, blogovi, stripovi)?
- Koji ti je omiljeni način čitanja?
- Kada biraš knjige koje želiš da čitaš, šta ti je najvažnije?
- Da li te više motiviše da čitaš knjige koje su dostupne u digitalnom formatu?
- Gde najčešće tražiš knjige koje želiš da pročitaš?
- Koji žanr knjiga najčešće čitaš?
- Da li ti je lakše čitati na digitalnim uređajima ili u štampanom formatu?
- Da li misliš da ti čitanje na digitalnim uređajima pomaže u školi (npr. za pisanje zadataka ili proširenje znanja)?
- Koliko često koristiš društvene mreže ili aplikacije da pronađeš preporuke za knjige?
- Da li misliš da bi uvođenje više digitalnih knjiga u školski program motivisalo učenike da više čitaju?
- Šta ti više odgovara u digitalnim knjigama (ako ih koristiš)?
- Imaš li neku preporuku kako bi čitanje postalo zanimljivije u digitalnom svetu?

Iz rezultata ankete smo dobili konkretne rezultate. Anketirani učenici retko koriste slobodno vreme za čitanje (27 %). Najčešće u upotrebi je štampani format knjige (56 %). Anketirani učenici ipak koriste digitalne uređaje (specijalizovani uređaji za čitanje, mobilni telefoni ili tableti) za čitanje u obimu od 2 do 4 sata dnevno (33 %). Učenici pokazuju veliko interesovanje za upotrebu digitalnih uređaja namenjenih za čitanje knjiga i dugih sadržaja (36 %), dok ostali učenici ili retko koriste uređaje (33 %) ili ih uopšte ne koriste (15 %). Samo 2 % učenika koristi konstantno uređaje u svrhu čitanja knjiga i postali su navika. Velika većina anketiranih učenika preferira štampanu knjigu (47 %), to jest ostaje veran tradicionalnom načinu čitanja knjiga, ne

menjajući čitalačke navike. Nešto manji procenat (40 %) nema omiljeni način čitanja knjiga, to jest sposobni su da koriste stare tradicionalne i savremene tehnike čitanja. E-knjige ili digitalni format knjiga koristi 9 % anketiranih, koji su se u potpunosti okrenuli savremenom načinu čitanja knjiga i u potpunosti promenili svoje navike, dok mali ostatak od 2 % preferira čitanje to jest slušanje knjiga prilagođene audio formatu. Anketirani učenici biraju knjige za čitanje po najvažnijem kriterijumu za njih a to je zanimljivost samog naslova (36 %). Samo nastavnici i bibliotekari su važna spona u biranju knjige i naslova knjige (21 %), dok u procentu (11 %) su bitna preporuka prijatelja ili poznanika i sama popularnost knjige ili naslova (13 %). Procenat anketiranih navodi i druge razloge (19 %) ali ne navodeći koji su to razlozi za biranje knjige za čitanje. Anketa učenika ipak pokazuje drugačiji odnos prema digitalnom formatu, uz sve njegove pogodnosti. Samo 14 % učenika ističu motivišući faktor prema digitalnom formatu, dok ostatak anketiranih je podeljen u dve grupe 51 %, velika većine ne nalazi interesantno i motivisanost u digitalnom formatu knjige a ostatak od 35 % ističu da nema razlike u motivisanosti između digitalnog i tradicionalnog (štampanog oblike) knjige. Veliki procenat anketiranih (41 %) najčešće traži knjige u bibliotekama, ostali anketirani ih pretražuju u dostupnim knjižarama (26 %) ili specijalizovanim prodavnicama. Sa specijalizovanih sajtova ili aplikacija kao što su Google Books 6 % anketiranih ih tamo potražuje, dok 1 % ih pretražuje ili kupuje putem on line prodavnica, dok se mali deo u 1 % uopšte ne traže knjige. Najzastupljeniji žanr sa 49 % je avantura, pa potom sledi fantazije ili naučno-fantastični trileri sa 18 %. Anketirani još ističu da često biraju žanr tipa misterije sa 12 %, sa 8 % biraju istorijske naslove, u manjem obimu biraju stripove ili grafičke romane sa 7 % dok ostatak anketiranih učenika nije se izjasnilo po pitanju žanra i to u obimu od 6 %. Anketirani učenici ipak ostaju privrženi štampanom formatu (49 %), dok 14 % ipak ističe da je lakše čitanje u digitalnom formatu. Ostali anketirani u ne malog procentu ističu da ne prave razliku između ova dva formata (37 %). U zavisnosti od učenika i situacije, oba formata imaju svoje prednosti. Učenici u digitalnom dobu možda više gravitiraju ka digitalnim uređajima zbog njihove praktičnosti i prilagodljivosti, ali mnogi i dalje preferiraju štampani format zbog fokusa i fizičkog iskustva čitanja. Anketirani učenici u malom procentu koriste digitalne uređaje u školama (48 %), dok samo 13 % koriste često ili konstantno uređaje. Retko koriste 20 % i nikada ne koriste digitalne uređaje 19 %. Često korišćenje društvenih mreža istaklo 15 % anketiranih učenika. Povremeno ili nikad je pokazalo ostatak anketiranih u sledećem obimu, nikada ne koriste 26 %, ponekad koriste društvene mreže 31 % i retko koriste 28 % anketiranih učenika. Od učenika koji koriste društvene mreže istući upotrebu YouTubea i Instagram društvenim mreža. Po pitanju uvođenja većeg procenta digitalnih knjiga i digitalnih formata anketirani učenici su podeljeni, 60 % nije siguran da bi uvođenje digitalnih knjiga u škole i školski program više motivisalo učenike za čitanjem i menjanjem čitalačkih navika. Ostatak je uvere da bi to bila dobra motivacija za menjanjem čitalačkih navika (20 %) i ostatka od 20 % nije uveren da je to moguće. Veliki broj anketiranih učenika ne koristi digitalne knjige (46 %), a sama lakoća pretraživanja digitalnih knjiga odgovara 19 % anketiranih. Podjednaki broj anketiranih (14 %) ističe pogodnost audio formata digitalnih knjiga i dostupnost velikog broja knjiga. Postoji mnogo načina da se čitanje učini zanimljivijim za učenike u digitalnom svetu, posebno za one od 5. do 8. razreda. Evo nekoliko preporuka koje mogu pomoći u angažovanju učenika i podsticanju njihove ljubavi prema čitanju:

- Interaktivni sadržaji. Knjige sa dodatnim sadržajem: Preporučite knjige koje imaju interaktivne elemente, poput video materijala, kvizova ili igara koje se mogu igrati dok se čita. Ovo

može uključivati e-knjige koje imaju povezan sadržaj ili aplikacije koje pružaju dodatne informacije o temi.

- Kreiranje čitalačkih klubova. Online čitalački klubovi: Organizujte čitalačke klubove putem platformi kao što su Discord ili Zoom, gde učenici mogu razgovarati o knjigama koje su pročitali. Ove diskusije mogu uključivati teme, likove, ili čak kreativne zadatke kao što su izrada fan art-a ili pisanje alternativnih krajeva.
- Korišćenje društvenih mreža. Promovišite “BookTok” i “Bookstagram”^{**}: Ohrabrite učenike da prate preporuke knjiga na TikToku i Instagramu. Oni mogu deliti svoje omiljene knjige sa prijateljima, stvarajući zajednicu oko čitanja.
- Audio knjige i podcasti. Slušanje knjiga: Učenici mogu slušati audioknjige dok su u pokretu ili rade druge aktivnosti. Takođe, podcasti o knjigama mogu pružiti zanimljive uvide i preporuke, a mogu se lako pratiti putem mobilnih uređaja.
- Igrajte se s knjigama. Kreirajte “escape room” ili igre na temu knjiga^{**}: Organizujte aktivnosti u kojima učenici mogu da reše zagonetke ili izazove inspirisane knjigama koje su čitali. Ove igre mogu biti digitalne, koristeći platforme kao što su Kahoot ili Quizizz.
- Kreativni projekti. Pisanje i deljenje: Ohrabrite učenike da pišu svoje priče ili recenzije knjiga, koje mogu deliti online. Mogu kreirati blogove ili učestvovati u takmičenjima za kreativno pisanje.
- Personalizovani sadržaj. Preporučite knjige prema interesovanjem: Učitelji mogu koristiti upitnike ili razgovore da bi saznali šta učenike zanima i preporučiti knjige koje su relevantne za njihove lične interese.
- Učenje kroz vizuelne elemente. Info grafike i vizuelne prezentacije: Učenici mogu da kreiraju info grafike o knjigama koje su pročitali, sa ključnim informacijama, temama i likovima. Ovo može biti zabavan način da vizualizuju i organizuju svoje misli.
- Digitalne knjižnice i resursi. Korišćenje digitalnih biblioteka: Učenici mogu istraživati online biblioteke koje nude besplatan pristup knjigama, što im omogućava da lako pronađu nove naslove bez fizičkih ograničenja.
- Organizovanje izazova. Čitalački izazovi: Organizujte mesečne ili godišnje čitalačke izazove sa specifičnim temama ili žanrovima, gde učenici mogu steći nagrade ili priznanja za postignuća u čitanju.

Implementacijom ovih ideja, čitanje može postati privlačnije i interaktivnije za učenike, pomažući im da razviju ljubav prema knjigama u digitalnom svetu.

ZAKLJUČAK

U digitalnom dobu, čitalačke potrebe učenika osnovnih škola u rasponu od 6. do 9. razreda prolaze kroz značajne promene usled njihovog sve većeg oslanjanja na tehnologiju i društvene mreže. Istraživanja pokazuju da je ovaj uzrast posebno podložan uticaju digitalnog okruženja, što utiče na njihove navike, sklonosti i očekivanja u vezi sa čitanjem.

- Promena formata i platformi za čitanje: Tradicionalne štampane knjige i dalje zadržavaju svoju vrednost, ali digitalni formati, kao što su e-knjige, audio knjige i aplikacije za čitanje, postaju sve popularniji među učenicima. Razlog za ovo leži u lakoj dostupnosti, interaktivnosti i mogućnosti personalizacije digitalnih sadržaja. Učenici više vole formate koji im omogućavaju prilagodljivost i brzo deljenje sadržaja na društvenim mrežama ili digitalnim platformama.
- Smanjena pažnja i potreba za dinamičnim sadržajem: Učenici, zbog brzog protoka informacija u digitalnom svetu, pokazuju sklonost ka kraćim i dinamičnijim formatima čitanja. Ovo uključuje knjige sa kraćim poglavljima, grafičke novele i interaktivne sadržaje, kao i digitalne alate koji nude brzu i neposrednu povratnu informaciju (kvizovi, video sadržaji, vizuelne priče). Čitanje često postaje deo šireg multimedijalnog iskustva, gde se tekst kombinuje sa video ili audio sadržajima.
- Relevantne i savremene teme: Učenici ovog uzrasta su najviše zainteresovani za knjige koje se bave temama bliskim njihovom svakodnevnom životu i iskustvima, kao što su društvene mreže, identitet, prijateljstva, porodični odnosi, mentalno zdravlje i izazovi digitalnog sveta. Popularni žanrovi, poput fantastike, misterije i društvenih priča, takođe privlače njihovu pažnju, ali je ključ u tome da knjige budu aktuelne i tematski povezane sa realnošću s kojom se suočavaju.
- Potreba za socijalizacijom kroz čitanje: Učenici su sve više motivisani za čitanje kada je ono povezano sa socijalnom interakcijom. Online čitalački klubovi, digitalne grupe za diskusiju, kao i mogućnost deljenja napredaka na društvenim mrežama, pomažu u izgradnji zajedničkog čitalačkog iskustva. Ova interakcija sa vršnjacima dodatno motiviše učenike da čitaju i diskutuju o pročitanim.
- Važnost razvoja kritičkog mišljenja i digitalne pismenosti: S obzirom na to da učenici provode značajno vreme u digitalnom svetu, čitanje u ovom kontekstu treba da doprinese razvoju njihove kritičke pismenosti i sposobnosti za analizu i razumevanje informacija. Čitanje knjiga koje ih izazivaju da promišljaju o stvarima kao što su etika, društvene vrednosti i digitalna bezbednost, od ključne je važnosti za njihov razvoj.

Razvoj čitalačkih potreba učenika u digitalnom svetu zahteva prilagođavanje obrazovnih strategija i pristupa, uz uvažavanje novih tehnologija i promena u načinu na koji učenici obrađuju i doživljavaju informacije. Digitalni formati, multimedijalni sadržaji i savremene teme ključni su elementi za angažovanje učenika, ali je važno održati ravnotežu između korišćenja tehnologije i negovanja veština kritičkog mišljenja i dubokog razumevanja pročitaneog teksta.

LITERATURA

- Aparac-Jelušić, T. (2018). Izazovi digitalnoga doba za oblikovanje akademskih obrazovnih programa. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 18, 15-20.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Božić, J. (2011). (Post)kultura čitanja: vreme izazova. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 19, 2-6.

- Ellison, N. B. (2007). Facebook use and social capital: A longitudinal study of college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.
- Goodman, K. S. (1967). *Reading: A Psycholinguistic Guessing Game*. *Journal of the Reading Specialist*, 6(4), 126-135.
- Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). *Decoding, Reading, and Reading Disability*. *Remedial and Special Education*, 7(1), 6-10.
- Jarić, I. (2012). Digitalizacija, kulturna promena i novi društveni ugovor(i), *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 20, 2-6.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). *Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251.
- Krashen, S. D. (2004). *The Power of Reading: Insights from the Research* (2nd ed.). Libraries Unlimited.
- Milić, N. (2000). Predavanja o čitanju, Beograd, Narodna knjiga.
- National Reading Panel (NRP). (2000). *Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction*. National Institute of Child Health and Human Development.
- Radović, M. (2011). Čitanje je putovanje u znanje. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 19, 27-30.
- Radulović, M., & Trifunović, B. (2022). Deljenje čitalačkog iskustva u digitalnom dobu: Aplikacija Bukmarker u kontekstu društvenog čitanja. *Bibliotekar: časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 64, 59-72. <https://doi.org/10.18485/bibliotekar.2022.64.1.3>
- Smith, F. (2004). *Understanding Reading: A Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read* (6th ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Stevanović, M. (2022). Digitalno društveno čitanje: Pianzola, Federico. *Digital Social Reading: Sharing Fiction in the 21st Century*. MIT Press, 2021. *Bibliotekar: časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 64(1), 139-144. preuzeto od <https://bibliotekar.bds.rs/index.php/1/article/view/bibliotekar-2022-64-1-7>
- Stojmenović, V. (2024). Čitanje: od knjige do sveta, i nazad: Mendelsun, Piter. Šta vidimo kada čitamo, prev. Stefan Piper. Beograd: Darma, 2023. *Bibliotekar: časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 66(1), 187-193. preuzeto od <https://bibliotekar.bds.rs/index.php/1/article/view/bibliotekar-2024-66-1-15>
- Vučković, Ž. & Simončić, G.S. (2011). Čitanje, kliktanje i mišljenje u digitalnom dobu. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva* 19, 7-12.
- Vučković, Ž. & Simončić, G.S. (2012). Paradoksi znanja u digitalnom svetu, *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 20, 13-18.

Vučković, Ž. (2007). *Estetika i kultura medija*, Novi Sad. CEKOM – books.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (Vol. 86). Harvard university press.

Kucner, K., Pecold, K., Knakštet, R., & Krivošić, O. (2022). Karakterizacija platformi za društveno čitanje – taksonomski pristup strukturiranju te oblasti. *Bibliotekar: časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, 64. 73-94 <https://bibliotekar.bds.rs/index.php/1/article/view/bibliotekar-prevod>

Summary

In the modern education system, digital technology significantly impacts how elementary school students approach reading and develop their reading habits. This paper explores how digital tools and resources shape students' reading needs and interests.

The development of students' reading needs in the digital world highlights the necessity of balancing traditional and digital reading formats. The integration of digital resources into educational curricula is recommended, with an emphasis on preserving deep reading and analytical thinking. Additionally, strategies should be developed to enhance reading skills and habits in a digital environment.

To improve the development of reading needs, it is suggested to enhance educational programs that incorporate digital resources, train teachers for effective technology integration into teaching, and promote activities that encourage reading enthusiasm and deep comprehension of texts.

Keywords: student, education system, digital technology, digital world, digital age, reading, reading habits, reading needs.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje i objavljuje izvorne radove iz svih oblasti istraživanja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni ili ponuđeni za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji ne mogu biti prihvaćeni, kao ni oni koji ne zadovoljavaju naučne kriterijume Uredništva.

U časopisu *NIR* publikuju se radovi obima do jednog autorskog tabaka (autorski tabak ima 30.000 znakova, uključujući i razmak između znaka, sažetak, rezime i literaturu). Izuzetno od ovoga može se odstupiti u dogovoru sa Uredništvom.

Časopis *NIR* sadrži rubrike: *Istraživanja, Studije i članci*.

Svi tekstovi treba da budu kucani fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5.

Tekstovi pisani na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku, ekavskim ili ijekavskim narečjem, treba da budu pisani ćirilicom/latinicom. Strana imena autora koja se spominju u tekstu treba da budu transkribovana i ispisana ćirilicom/latinicom, a prilikom prvog pomena, treba da budu napisana u zagradi originalnim jezikom i pismom. Prezimena autora u zagradama, prilikom harvardskog načina navođenja, takođe treba da budu napisana na jeziku i pismu na kojima je izvornik. Pojedine reči i izrazi mogu biti, iz naučno-stručnih potreba, pisani na originalnom jeziku i pismu. Svi citati na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku treba da budu pisani ćirilicom/latinicom.

Rukopis ponuđen za štampu treba da ima sledeće elemente: ime i prezime autora, naslov rada, sažetak, ključne reči, tekst rada, rezime na engleskom jeziku (uključujući i naslov rada) i naučni aparat (redosledom kojim su ovde navedeni).

Zaglavljje:

1. Titula autora, ime i prezime autora, ustanova u kojoj je autor zaposlen i kontakt (e-adresa), na početku rada u levom bloku (font 10); i za autora i za koautore navode se svi podaci.
2. Naslov rada – piše se na sredini, velikim slovima (font 12) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.).

Sažetak (način pisanja: SAŽETAK:) (font 10) bi trebalo da sadrži precizno određene spoznajne i interpretativne ciljeve rada, sažeto definisane postupke i metode i rezultate rada. Sažetak ne treba da bude duži od 900 znakova s razmacima (100 do 250 reči) i ne bi trebalo da premaši 10% dužine teksta rada. Ne treba citirati literaturu u sažetku.

Posle sažetka slede ključne reči (način pisanja: KLJUČNE REČI:) (font 10). U ključnim rečima, kojih ne bi trebalo da bude više od deset, treba ukazati na glavne probleme istraživanja.

Izvori se citiraju ili navode u tekstu, u okruglim zagradama, na sledeći način: prezime autora knjige ili rada i godina izdanja – npr. (Radovanović, 1986); ako se želi uputiti na određenu stranicu – npr. (Radovanović, 1986: 58); ako ima više autora sa istim prezimenom – (Ivić, P. 1998: 89) (Ivić, M. 1970: 45); ako autor ima više radova iz iste godine – npr. (Bugarski, 1996a) (Bugarski, 1996b).

Izvori se mogu citirati i na sledeći način: u [3] se koristi...

U fusnotama (font 10) daju se samo komentari autora.

KORISNE INFORMACIJE

Skraćenice i akronimi

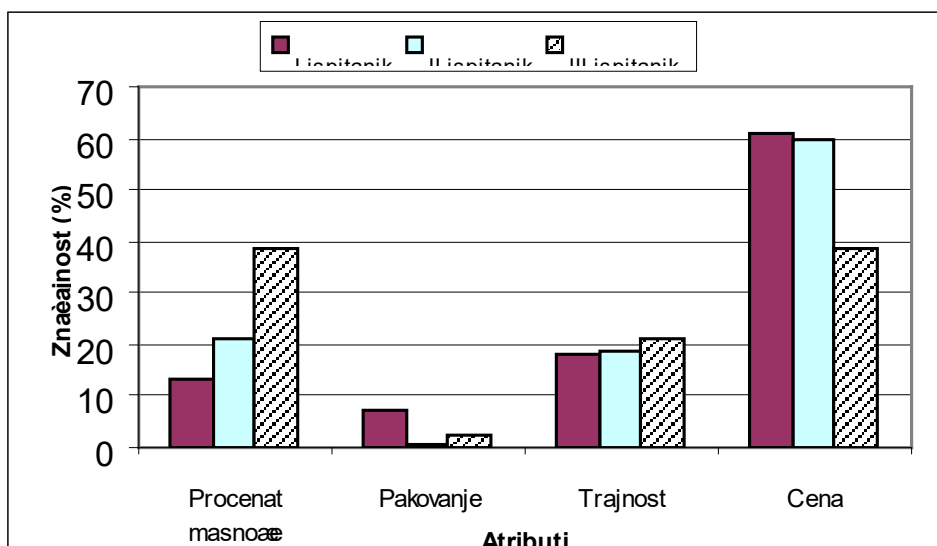
Definišite skraćenice i akronime kada ih koristite prvi put u tekstu, pa i u slučaju kada su već definisane u sažetku. Opštepoznate skraćenice ne moraju se definisati. Nemojte koristiti skraćenice u naslovima ili poglavljima, osim ako je neizbežno.

Jedinice

- Koristite međunarodni sistem jedinica (SI) ili CGS sistem. (SI sistem ima prednost.) Izuzetak su jedinice koje se koriste u komercijalnim nazivima kao na primer „3.5-inch disketna jedinica“.
- Izbegavajte mešanje jedinica SI i CGS sistema, to obično unosi pometnju zato što jednačine nisu usklađene u dimenzijama. Ukoliko morate upotrebiti jedinice različitih sistema, posebno istaknite jedinicu za svaki izraz u jednačini.
- Nemojte mešati pune nazive i skrćenice jedinica: koristite „Wb/m²“ ili „webera po kvadratnom metru“. U tekstu koristite pune nazive jedinica: „... nekoliko henrija“, a ne „... nekoliko H“.
- Koristite nulu ispred decimalnog zarez: „0,25“, a ne „.25“. Koristite „cm³“, ne „cc“.

SLIKE I TABELE

Naziv i broj slike ili grafikona centrirati u redu ispod slike (ikona „Naziv Slike“).

Slika 1. Naziv grafikona

Naziv i numeraciju tabela pisati u redu iznad tabele, od početka reda, kao što je prikazano u ovom uputstvu.

Tabela 1. Naziv tabele

Pogon	Proizvodnja po pogonima (kom)
I	20 000
II	15 000
III	24 000

Pri označavanju koordinata na slici koristite reči, a ne simbole ili skrćenice. U označavanju koordinata jedinice stavite u zagrade, ali nemojte ih označiti samo sa jedinicama. Npr. pišite „magnetizacija (A/m)“ ili „magnetizacija {A[m(1)]}“, a ne samo „A/m“. Ne označavajte koordinate s odnosom oznaka i jedinica. Npr. pišite „temperatura (K)“, a ne „temperatura/K“.

Predložemo da za umetanje slika koristite tekstualni okvir (engl. text box), jer je u Microsoft Word dokumentu ova metoda puno stabilnija od direktnog umetanja slika.

Jednačine numerišite redom; brojeve jednačina pišite u zagradama poravnajte desno, kao (1) koristeći desni tabulator. Za formatiranje reda sa jednačinom koristiti ikonu „Jednačine“.

Ukoliko nakon otkucane jednačine na tastaturi pritisnete tipku „Tab“, a zatim ukucate redni broj jednačine, isti će automatski biti poravnat uz desnu ivicu.

Kako bi u tekstu Vaše jednačine bile kompaktnije, za deljenje možete upotrebiti kosu crtu (/), a za eksponencijalnu funkciju oznaku exp() sa odgovarajućim eksponentom u zagradi. Simbole za jednačine i varijable pišite kosim slovima, osim grčkih slova. Za oznaku minus koristite dugačku crticu, a ne kraći znak rastavljanja slogova. Ako su deo rečenice, iza jednačine stavite zarez ili tačku.

Jednačine pisati u jednoj koloni, sa numeracijom uz desnu ivicu, kao:

$$P(X = x) = \frac{e^{-\lambda} \lambda^x}{x!} \quad (1)$$

ZAKLJUČAK

Budite kratki i navedite najvažniji zaključak Vašeg rada. U zaključku nemojte koristiti ni formule ni slike.

LITERATURA

Navesti samo naslove koji su direktno vezani za problematiku rada.

Literatura (bibliografija, izvori) (način pisanja: LITERATURA) (font 10) navodi se po azbučnom/abecednom redu, ako su izvori citirani prema harvardskom načinu navođenja. Tada se literatura navodi bez numeracije.

Ako je u radu zastupljen način citiranja izvora u uglastim zagradama, npr. [3], onda je numeracija u spisku literature obavezna. Literatura se navodi po redosledu citiranja/azbučnom/abecednom redu.

Za formatiranje spiska literature na kraju rada, koristiti ikonu „Literatura“, koja automatski vrši numeraciju.

Reference. Imena stranih autora navode se u originalu ili u bosanskoj/hrvatskoj/srpskoj transkripciji, fonetskim pisanjem prezimena, a zatim se u zagradi navodi izvorno, uz godinu publikovanja rada, npr: Dimanš (Dimanche, 1990). Odluka o korišćenju originala ili transkripcije prepušta se autorima, ali izbor mora biti dosledan u celom članku. Ukoliko su dva autora rada, oba se navode u tekstu. Ukoliko rad ima od 3 do 5 autora, u prvom navodu se pominju imena svih, a u kasnijim navodima prezime prvog autora i skraćeniica „et al.“. Ukoliko rad ima šest ili više autora, navodi se samo ime prvog i skraćeniica „et al.“. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora.

Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*), mesto izdanja i izdavača, npr:

Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Poglavlje u knjizi navodi se na sledeći način:

Day, R. L. (1988). Measuring preferences. U R. Ferber (Ed.) *Handbook of marketing reasearch* (pp. 112 - 189). New York: McGraw-Hill. (Napomena: naslovi stranih publikacija treba da budu data u „sentence case“-u, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke, i počinje velikim slovom.)

Članak u časopisu treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*) i stranice, npr:

Dweck, C. S. & John, A. T. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41, 1040-1048. (Napomena: nazivi članaka pišu se u rečeničnom formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika.)

Kada je reč o web dokumentu, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i Internet adresa sajta, npr.:

Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, b, v/a, b, c, polazeći od najskorije npr. (1995a), (1995b). Navođenje nepublikovanih radova (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje baš neophodno, treba navesti što potpunije podatke. Npr:

Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta Elektro kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćenice. Fusnote treba izbegavati. Skraćenice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćenice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.

Radove treba dostaviti Uredništvu (branislav.egic@gmail.com i tamaragrujic77@gmail.com), u elektronskoj formi. Uredništvo zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa *NIR* i standardima bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Svi radovi u časopisu *NIR* podležu recenziranju stručnjaka iz nadležne oblasti.

Svi rukopisi prispeli na vreme koji se uklapaju u predviđen obim i pripremljeni su u skladu s *Uputstvom*, biće štampani u časopisu *NIR*.

Uredništvo časopisa *NIR*

NIR
Časopis za nauku-istraživanje-razvoj godina XII, broj 24
Brčko, jun, 2024.

Glavni i odgovorni urednik
Rektor Prof. dr Đorđo Vasiljević

Urednik
Prof. dr Dragan Cvetković

Urednički odbor - redakcija
Prof. dr Muamer Muminović (Menadžment, BiH)
Prof. dr Stojan Aleksić (Saobraćaj, BiH)
Prof. dr Edin Ramić (Pravo, BiH)
Doc. dr Dragan Rastovac (Informatika, Srbija)
Prof. dr Esad Čović (Bezbednost, BiH)
Prof. dr Marko Mijatović (Poslovne komunikacije, BiH)
Doc. dr Esmā Hasanbašić (Učiteljski, BiH).

Sekretar časopisa
Aleksandra Roknić

Lektura i korektura
Mr. Emina Osmić- Hajdarević

Izdavač
Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH
Brezik bb, Brčko
internacionalni.univerzitet@gmail.com
www.iu-bd.org

Za izdavača
Prof. dr Đorđo Vasiljević, rektor

Prevod
Mr Kristina Varcaković

Prelom, korice i ilustracija na naslovnoj strani
Alen Milošević

Štampa
Printas d.o.o. Srebrenik

Tiraž
80 primjeraka

Časopis NIR izlazi dva puta godišnje

Uredništvo časopisa NIR ne zastupa stavove autora čije tekstove objavljuje.
Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje,
fotokopiranje ili reprodukcija dijelova teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

001

NIR: časopis za nauku, istraživanje, razvoj / glavni i odgovorni urednik
Velimir Sotirović. - God. I, br. 1 (juni 2012)-. - Brčko : Internacionalni
univerzitet, 2012-. - 19 cm

Dva puta godišnje

ISSN 2233-1603

COBISS.BH-ID 19756294